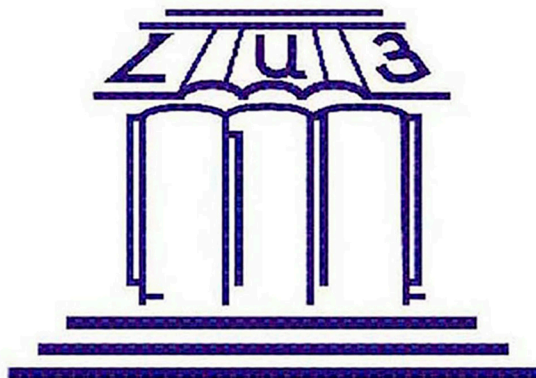

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Հ. ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՍՊԱՐՏԱԿԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԵՍԶԻՄ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ
ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ. — ԻՐԱՎԱՆ, 1931

ЗКСМІ

Դ-17

28 MAR 2013

10056

3XCM1

7-17

77

2. ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

24 SEP 2006

1 DEC 2009

ՍՊԱՐՏԱԿԸ

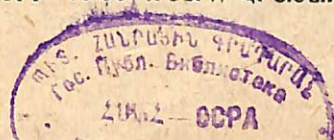
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

1006
26787

1090

ԽՍՀՄ ԺՈՂՈՎՈՐԴՆԵՐԻ ԿՆՆՏՐՈՆԱԿ, ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՄՈՍԿՎԱ

1931

ՆԿԵՐ ՅԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԲՈՅԼՇԵՎԻԿ
ՂՈՒԿԱՍ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆԻ
ՋԵՐՄ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Սա դեռ պատանի յեր, յերը հիմա-
դրեց Հայաստանի կոմսոմոլը, վառվռուն
մի յերիտասարդ, վոր անցավ Ղարսի
սպստամբ զորքերի յեվ քնակչության
զլուխը յեվ աղվամագը յերեսին բոյլ-
շեվիկ եր, յերք Արգինա գյուղի մոտ
դաշնակցական բանդաների դեմ մղած
անհավասար կռիւմ՝ ընկավ պրոլետա-
րական հեղափոխության գինվորի մահով:

* * *

Կարողացանք ավելացնել միայն «Հայաստանի խորհրդայնացման նախապահին», «Յերիսարժույթը դառնակցական Հայաստանում» գլուխները յեւ լեզվական մի քանի օտարաբաններ մեզնեւ մնացած հասկանալի:

Աւելացնելու վերաւանք խնդիրը բողոքում ենք հետագային, յեր վրա կհասնեն «Երազող» պայմանները: Այժմ ընկնում ենք աշխատում ենք վերադառնալ...» յեւ կենդանի գործը հաղթական սոցիալիզմի մարտական նակահանում ավելի քան գրավիչ է յեւ աշխատանքային, վեր աճեցան ժամանակ ու հնարավորություն է մնում պատմական նյութի վերաբերական համար:

Սեպտեմբեր, 1931 թ.
Մոսկով.

Հ. Գ.

* * *

«Սպարակի Հայաստանում» գրքովն բնագրում է կոմյունիստական նախախորհրդային օրագրեր: Սակայն նա կոմունիստի պատկերը լինելու հավանությունը բնական չունի: Նա ամենից օտար յեւ ամենից օտար նյութ է պատկերում ու պատկերում համար, քան ամբողջացած մի գործ:

Յեւ միայն այդքան:

Աշխատանքը ձեռնարկելիս մեզ առաջադրել ենք մի նպատակ — հավաքել յեւ գրի առնել այն ամենը, ինչ վերաբերում է Սպարակի կազմակերպմանն ու գործունեությանը, վերահանել նրա զարգացման առանձին փուլերը՝ շարժապետով այն դասակարգական Հայաստանի անցումաբան մի կողմից, յեւ Սպարակի Անդրկովկասյան կազմակերպության հետ մյուս կողմից:

Գրքովն անուշտ գրքի խնդրը պակասություններից: Այնուամենայնիւ, ժամանակակից յերիսարժույթը բնագրում հնարավորություն կունենա գեր մոտավոր գաղափար կազմել իր նախնիների գործունեության մասին:

Մարտ, 1929 թ.
Յերևան.

Հ. Գ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐԶԻՆ

1918 թվի մայիսի 28-ին Հայաստանն «անկախ» է հռչակվում:

Իմպերիալիստական պատերազմի հետևանքով քայքայված դյուղատնտեսական յետամնաց յերկրամասում իր գերիշխանութունն է հաստատում Դաշնակցութունը — հայկական բուրժուազիայի այդ մարտական կուսակցութունը:

«Ազգի գործերն» իր ձեռքն առնելուց հետո, դաշնակցութունը, հավատարիմ մնալով իր հակահեղափոխական տրադիցիաներին, Հայաստանը մեկուսացնում է Ռուսաստանի և Անդրկովկասի հեղափոխական շարժումներից, յերեսով դառնում է դեպի բուրժուական աշխարհը, կառնում նրան, կատարում անգլո-ամերիկյան կապիտալի սպասարկուի դերը՝ խորհուրդների յերկրի դեմ ուղղված նրանց մեղքնայութունների կենսագործման ասպարիզում:

Սակայն արհեստական պատերազմները բնավ չեն կարող կասեցնել Հոկտեմբերյան հեղափոխութան դեպի հարավ ուղղվող ալիքները, մանավանդ, յերբ յերկրի ամբողջ «զարգացումը» մղում էր նրան դեպի խորհրդայնացման ուղին:

Դաշնակցական Հայաստանը տնտեսական նոր, առաջավոր սխառն չէր ներկայացնում իրենից: Դաշնակցական տիրապետութունը վոչ թե կազմակերպում է յերկրի արտադրական ուժերը, այլ քայքայում է կործանման է հասցնում առանց այն էլ խարխիված դյուղատնտեսութունը: Դաշնակցական Հայաստանի մասին խոսելիս պետք է հետո մնալ վորեն տնտեսական զարգացման խնդիր շոշափելուց, դատութունութուններ կարող են լինել միայն և միայն տնտեսութան վարեջրի և փլզման մասին:

Այդ այդպես է, վորովհետև Դաշնակցութեան իր յեռա-
մյա գոյութեանը քարշ տվեց պետական պահեստների սպա-
ռուժով, ամերիկյան մթերքներով ու ներմուծվող արդյու-
նաբերական ապրանքներով:

Բուրժուական Հայաստանի իմպերիալիստական, կամ
ինչպես իրենք դաշնակցականներն են ասում «ազգաշեն»
քաղաքականության հետևանքով ծայր առած անվերջ ու
անհամար սահմանային վեճերը, ազգամիջյան ու միջցեղա-
յին կոնֆլիկտները, իսկ մյուս կողմից սոֆիստիկ համաձայնակ
տա-
կալին նպաստավոր պայմաններ չեյին ստեղծում տնտեսա-
կան դարգացման համար, յերկրի արտադրական ուժերի
կազմակերպման համար:

Բնականաբար լիակատար քայքայման է հասցվում գյու-
ղատնտեսութեանը, կրճատվում է սերմանման տարածու-
թյան կեսից ավելին, կորստի յե մատնվում բամբակի և
այլ բարձր կուլտուրաների մշակութեանը: Զոլալիորեն կըր-
ճատվում է խոշոր յեղջուրավոր անասունների քանակը:
Դրան զուգընթաց Հայաստանը կտրվում է արտաքին շու-
կաներից: Պարսկաստանի սահմաններն այնքան էլ հեշտ
չեյին բացվում Հայաստան մուծվող սերմացույի առաջ:
Յերկրում յեղած սերմացուն հարստահարութեան նյութ է
դառնում դաշնակցական պաշտոնեյութեան ձեռքում. «հա-
ցահատիկի փոխարեն գյուղացին ավազ կամ թուղթ է ստա-
նում ցանելու համար», ասում է մինիստր Աղբալյանը: Կամ
թե չէ, «սերմացուն բաշխվում էր կուլակների ու չքավոր-
ների մեջ հավասար չափով, այն ժամանակ, յերբ կուլակը
հազարավոր փութ հատիկ ունի, իսկ չքավորը «ալյուր է
լիզում»:

«Զարմանալի՜ բան, պետութեանը ուսմկավար, կու-
սակցութեանը, պարլամենտը ուսմկավար, պաշտոնեյու-
թեանը ուսմկավար և ուսմիկի յեզն ու վոչխարը գնում է
չնչին գնով հացի դեմ և մահաժերձ յերեւան թքոտ մա-
տով ալյուր է լիզում, չկարողանալով թխվող հացին սպա-
սել: Պիտի հասնի՜ վերջապես մի հզոր բաղուկ հորերից
հացը հանելու և գոմերից անասունը՝ բաշխելու կարիքա-

վորներին: Միթե սեփականութեանը թանգ և մարդկա-
յին կյանքից և միթե դարձյալ ժանիքավորն է այս աշ-
խարհի տերը, չնայած հանրային ու պետական խոշոր
հեղաշրջումին»: («Հառաջ», 1920 թ., Յերևան):

Հայաստանը տառապում է սովի ճիւղաններում: Սովամա-
հութեանը դառնում է սովորական յերևույթ, այնքան, վոր-
քան արևի ծագելն ու մայր մտնելը: Դրան ձեռնակցում է
համաճարակը: Յերևան կոչված մայրաքաղաքում «հանրա-
պետական կառավարութեան» աչքի առաջ որակաւ մի քանի
տասնյակ դիակ է հավաքվում: Վիճակագրական տակավին
վոչ լրիւ տվյալների համաձայն, 1919 թվին միայն Յերե-
վանում մահացել են 10.574 հոգի: Նույն այդ վիճակագրու-
թյան տվյալներով դուրս է գալիս, վոր յեթե դրութեանն
այդպես շարունակվեր, Յերևանում վոչ մի հատիկ կենդանի
շունչ չեր մնա դեռևս 1924—25 թվերին:

Սակայն դրութեանը միայն Յերևանում չեր այդպես:
Յերևանը բացառութեան չեր, այլ կանոն այդ համատարած
համաճարակի յերկրում: Պատկերն ավելի խայտառակ էր
գյուղերում, վորտեղ հասկանալի պատճառներով բացակա-
յում էր սանիտարական սպասարկումը, իսկ նրա փոխարեն
իշխում էր կարիքն ու վակխանալիան:

Ահա թե ինչ է դրում «Հառաջ»-ը իր «65 դիակ» վեր-
տառութեանը կրող խմբագրականում. —

«Մի բոլոր փորձեցեք կենտրոնանալ այս թվերի վրա՝
որակաւ 65 դիակ միայն մայրաքաղաքում՝ պետութեան
աչքի առաջ. հապա ի՜նչ է կատարվում յետ ընկած ան-
կյուններում, ասենք մի Դարալագյազում կամ Նոր-Բա-
յազետում: Այնտեղից ստացված տեղեկութեանները մի-
անգամայն սարսափելի յեն, կատարյալ կոտորած է տեղի
ունենում մեր յերկրում: Սոֆիստ ու ցուրտը հնձում են
անխնա ու անհաշիվ. և ամեն որ գերեզման են իջնում
հազարավոր կյանքեր... դինվորական հիվանդանոցում
դինվորականները մեռնում են ճանճի պես, և Յերևանում
որակաւ 65 դիակ է թաղվում... Ո՛ւր է վախճանն այս
անհանդուրժելի կացութեան: Ո՛ւր ենք գնում այսպես»:
(«Հառաջ» № 5, 1920 թ., Յերևան):

«Ալիդուլլահնում, — կարգում ենք մի այլ տեղ, — տիֆ հիվանդությունը սարսափելի կոտորածներ են անում, որական 6—8 դոն խելով: Ամսույս մեկին, առավոտյան ժամի 6-ից 10-ը մահացել են 3 հոգի, իսկ ժամի 12-ից մինչև ութը 4 հոգի: Դյուզը մեռնում են անտեր ու անտի-թարակամ խոսք ասողներ: Կառավարություն անուշադիր վերաբերմունքը դեպի աշխատավոր դյուզացիությունն աններելի յե: Թող կառավարությունն իմանա, վոր կոր-ցնելով դյուզը, կորցնում են նաև իր վոտը ի տակի հողը»: («Սյունիք», № 7, 1920 թ., Գորիս):

Ժողովրդի միակ իրկությունը մնում է ամերկյան ալյու-րից կախված: Իսկ Անդրկովկասի ներսում ստեղծված մաք-սային պայմանները շնորհիվ, Թիֆլիսի վրայով Հայաստան անցնող բոլոր մթերքների 27%՝ 6-ը հանձնվում էր Վրաստա-նին: Հացի գործածման քանակը հասնում է մինիմալ չա-փերի — յուրաքանչյուրի սպասելիքը կես ֆունտ ալյուր էր, վորը շատ հաճախ ամենքին չէր հասնում:

Հայաստանի տրանսպորտը հասնում է իր քայքայման գագաթնակետին: Հանրապետական Հայաստանը զրկված էր Բազմից նավթ ստանալու հնարավորությունից: Շոգեմեքե-նաները, վորոնց քանակը մատների վրա կարելի չէր հաշ-վել, աշխատում էին փայտով (և ինչպես էին աշխատում): Յերկաթգիծը չէր նորոգվում: Յերթևեկությունը տեղի յեր ունենում չափազանց անկանոն, ապրանքատեղափոխու-թյուն՝ առավել ևս: Կտրվում է հաղորդակցությունը: Նշա-նակում է՝ կանգ են առնում ապրանքափոխությունը — մեռ-նում է յերկրի տնտեսական կյանքը:

Ստեղծված կացությունն ավելի ու ավելի բարդանում է ազգամիջյան ու միջցեղային հարատև կոնֆլիկտի հետևան-քով: Իր «ազգաշին-պետական» խնդիրներն իրականացնելու համար հանրապետական Հայաստանը ստիպված էր դնել ի տակ պահելու մինչև 38 տարեկան հասակը, ուտելիք և հա-գուստ հոգալ իր ուժերից միանգամայն վեր բազմաթիվ մի րանակի համար:

Միջցեղային և ազգամիջյան կոնֆլիկտի միջոցով դաշնակ-ցական Հայաստանը հայահալաքման և Հայաստանը «հայա-ցնելու» նպատակ է հետապնդում: Սոսկալի մի վոճիր, խայ-տառակ մի գործ, վոր «սոցիալիստական» կոչվող, բայց իրականում հակահե ափոխական սեհարյուրակային քաղա-քականություն կիրառող կուսակցություն ամենասև և ամե-նահանցավոր արարքներից մինն է: Այդպես են մտածել մեր տիրացու «սոցիալիստները» — կոտորել ազգային փոքրա-մասնություններին... հանուն սոցիալիզմի: Ո՞ր, վորպիսի անարգանք սոցիալիզմի հասցեյին...

Յեվ սկսվում է սրի ու հրի մատնվել թուրքաբնակ վայ-րերի բնակչությունը, մի գործ, վոր այսօր անգամ դաշ-նակցական շեֆերը մի կողմը նկատելով ամոթի նախապա-շարմունքը, լիտիորեն իրենց միակ առաքինություն են համարում այդ: Այսպես, Քաջագնունու դեմ ուղղված իր հողվածաշարքում Արշակ Զամալյանը դաշնակցականներին վերագրելով Հայաստանը հայացնելու «պատիվը», գրում է —

«Զգիտե՛ք արդյոք Քաջագնունին, թե ինչ ազգագրա-կան կազմ ունեն այդ յերկիրը հանրապետության հաս-տատումից առաջ և հետո: Չե՛ լսել նա, վոր այդ յերկրի ազգաբնակչությունն այսօր 95—97 տոկոսով հայ է... Անշուշտ գիտե և լսել է: Հապա ինչո՞ւ այդ մասին վորեն հիշատակություն չի անում իր գրքում:»

Չի անում, պատախախտում եմ յես, վորովհետև նա շատ լավ գիտե, վոր այդ մի հատիկ փաստի հիշատա-կությունը լավական է՝ ի չիք դարձնելու այն բազմա-պիսի մանր-մունք արատները, վոր վերագրում է Դաշ-նակցությունը: («Հայրենիք», 1924 թ., № 3, էջ 56):

Այդ «մանր-մունք» արարքներից մեկն էլ դաշնակցու-թյան պետական ապարատն է, վորը ֆիզիկական վոչ մի հնարավորություն չի ունենում ապահովելու քաղաքացի-ների կյանքն ու գույքը: Յերկրում գլուխ է բարձրացնում անիշխանականությունը: «Ալան-թալանն ու սպանություն»

Սուրբ Քաջագնունու «Դաշնակցությունն այլևս անելիք չունի» գրքի մասին է. Հ. Դ.:

ները սովորական բան են դառնում. Համարյա ամեն որ սպանություններ են լինում: Սպանում են և պտտում ազատ: Հարցնող չկա, պատժող չկա: Ուժեղը ճնշում է թույլին, ով ունի զենք, նա ունի իրավունք, վորովհետև չկա իշխանութիւն, չկա զսպող: (Նոր Կյանք», № 1, 1918 թ., Յերեքն):

«Ձկա վատահութիւնն դեպի իշխանութիւնը, — գրում է ներքին գործոց մինիստրին Իջևանի գեմուպրավայի նախագահը 1919 թվի նոյեմբերին, — իշխանութիւնը հովանավորում է թալանչիներին: Գյուղացիները մեղ հարցնում են, թե ինչ է մտածում այդ մասին կառավարութիւնը: Մտադիր ե, արդյոք, նա բացելիք աշխատավոր գյուղացիութեան կողմը կանգնելու... Միանգամայն սառնասիրտ նայելով իրերին, մենք պետք է ընդունենք, վոր դրութիւնը բացառիկ ծանր է: (Պետական արխիվ, գործ 1049, Էջ 326—27):

Այդ որերին պետական պաշտոնյաները դարձել էին ժողովրդի հարստահարիչներ: Նրանք իրենց արարքներով սարսափեցնում էին բնակչութեան: Աշխատավորական լայն զանգվածներն որեցոր յերես էին թերում իշխանութիւնից, գլուղը անհնազանդութեան նշաններ եր ցուցաբերում: Սասանվում են պետական ապարատի հիմքերը: Հանրապետական Հայաստանը թեակոխում է վարեջրի, անկման շրջանը: Հայաստանի հեղափոխութիւնը բռնում է վերելքի ուղին, աճում ու մասսայականանում է Խորհրդային Հայաստանի գաղափարը ժողովրդական լայն զանգվածների մեջ: Մասսաները հսկայական բեկումն են հայտաբերում, ձեւավորվող շարժումը ճամբա յե հարթում Հայաստանի Նոյեմբերյան հեղաշրջման համար:

Կոմունիստական կուսակցութիւնն այդ ժամանակ, անշուշտ, մասսայական կազմակերպութիւն չէր Հայաստանում: Նա նոր-նոր փորձեր եր անում կազմակերպել ու կենտրոնացնել առանձին-առանձին աշխատող կուսակցական միավորները, նրանց միջոցով աշխատավորական զանգվածները նախապատրաստելու համար սպասվելիք հեղափոխական գո-

յամարտին, գոյամարտ, վոր անկասկածելիորեն պիտի ընթանար կոմունիստական կուսակցութեան անմիջական ղեկավարութեամբ և խորհրդային նշանաբանի տակ:

Ընդհանրապես այդ շրջանը կարելի չէ բնորոշել վորպես հեղափոխական շարժումների խմորման ու ձեւավորման շրջան, յերբ մի կողմից սկսվում են քայքայվել տիրող պետական սիստեմի խաբխրված հիմքերը, իսկ մյուս կողմից արդեն, այդ իսկ հասարակակարգի ներսում ծնունդ են առնում նրան փոխարինող նոր հասարակական սիստեմի գաղափարակիր տարրերը:

ՅԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ի՞նչ եր ներկայացնում իրենից յերիտասարդական շարժումն առհասարակ: Ի՞նչ վիճակ եր նա ապրում, ի՞նչ մասնակցութիւն եր նա ցուցաբերում դաշնակցական Հայաստանում և ի՞նչ չափով եր նպաստում նա դեպի խորհրդայնացումը գլուղող Հայաստանի պրոցեսին:

Անա մի հարց, վոր պիտի հետաքրքրի մեզ և պետք է լուսաբանվի կոմունիստական յերիտասարդական շարժման պայմաններն ու պատճառները քննելիս:

Յերիտասարդական շարժումը դաշնակցական Հայաստանում պարփակվել է մի շարք կազմակերպութիւններում, ինչպես, որինակ, Հայ Աշակերտական Միութիւն, Դաշնակցական Աշակերտական Միութիւն, դրան կից՝ Յերկիր Միութիւն և այլուհետև զանազան ուսմակար-աշխատական, վորբանոցային և այլ կազմակերպութիւններում: Դրանից քիչ թե շատ եյական դեր են խաղացել Հայ աշակերտական և Դաշնակցական աշակերտական միութիւնները:

Հայ աշակերտական միութիւնների վարքագիծն ու գործելակերպը պարզելու, սյլև նրան արժեքավորելու համար բավական է ծառայանալ Հայ աշակերտական միութեան 1917 թվին Բագվում հրավիրված առաջին համագումարի վորոշումների հետ, վորը վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ Դաշնակ-

ցությունն կուսակցութեան կողմից հայ ազգի յերիտասարդ ինտելիգենցիային առաջադրած պլատֆորմ:

Վերոհիշյալ համագումարը «հայ աշխատավորութեանը և ներկա մոմենտը» հարցի առթիվ վորոշում եւ.

«Հայ աշխատավորութեանը պիտի կազմակերպուի, իր միջից վերացնի կուսակցական խլրտումները և նպաստի նոր կառավարութեան ամբապնդմանը»:

Այն չարիով, ինչ չարիով մեր (հայ աշակերտութեան, Հ. Դ.) ազգային պրոֆեսիանալ շահերը պահանջում են, մենք աւտիվ քայլ ենք անում համաձայն մոմենտի պահանջներին»: («Քայլեր», № 2, 1917 թ., Գանձակ)*:

Այնուհետեւ մի հարց, վորի մասին տեղի յեն ունեցել սուր վիճաբանութեաններ, ժողովականները բաժանվել են յե կու մասի: Դա հայ աշակերտութեան և հայ բանվորութեան հարցն եւ Յեղիլ ե յերկու առաջարկ: Ձայնի ի մեծա մասնութեամբ անցել ե այն առաջարկը, վոր «հայ աշակերտութեանը ամեն կերպ պետք ե զարկ տա հայ բանվորութեան դիտակցութեանը և ըստ կարելոյն նպաստի նրա դասակարգային, ազգային ազատագրմանը»: Իսկ հայ դուղացիութեան նկատմամբ «կամավոր խմբեր կազմակերպել նրան բարոյական ու նյութական ոգնութեան հասցնելու համար, այլե նպաստել հայ դուղում դեմոկրատիկ կարգեր հաստատելուն»: Միութեանը չի մոռանում և վորրերին, վորոնց դբաղեցնելու համար կազմակերպում են խադի ու դրույցներ ի հատուկ սեկցիաներ: («Քայլեր», № 2, եջ 3):

Այդ համագումարը հրավիրվում ե Փետրվարյան հեղափոխութեանից լնդամենը մի յերկու ամիս անց, յերբ քաղաքական հրապարակ են նետվում բոլոր հոսանքները, յերբ աշխուժութեան նշույլներն են ցուցադրում հասարակական բոլոր խավերը:

* Մենք դիմում ենք Բազմի, Թիֆլիսի, Գանձակի և այլն աղբյուրներին, վորովհետեւ 1917 — 18 թվերին շարժումը Հայաստանում և մուս հանրապետութեանում ընդհանուր դեկավարութեան եր ստանում Անդրկովկասյան մասշտաբով:

Ասպարեկ ե դալիս և աշակերտութեանը, վորի կազմակերպման շուրջը կովկասի համարյա թե բոլոր վայրերում առաջ են դալիս տարբեր կարծիքներ: Մասնավորապես հայկական հատվածի նկատմամբ Դաշնակցութեան ամեն զնով աշխատում ե կազմակերպել աշակերտութեանը ազգային տիպարով, ընդհանուր աշակերտական միութեան հետ «վորոշ» կապեր պահպանելու պայմանով: Դրան հակադիր հոսանքը (վորի գլուխ ե կանգնում սոցիալ-դեմոկրատիան), պնդում ե, վոր հայ աշակերտութեանը և առհասարակ աշակերտութեանը պիտի կազմակերպվի ազգային-տեքիտորիալ սկզբունքով և ընդգրկվի մի ընդհանուր աշակերտական միութեան մեջ:

Հայ աշակերտութեանն իր մեծամասնութեամբ վիճակված եր զնալ առաջին ճանապարհով: Ամենուրեք նա սկսվում ե կազմակերպվել և Փետրվարյան հեղափոխութեանից ընդամենը մի քանի ամիս անց, ընդհանուր հայ աշակերտական միութեանը Բազմում հրավիրում ե իր անդրանիկ համագումարը:

Արժե մի քանի խոսքով կանգ առնել այդ համագումարի կողմից ընդունված քաղաքական գծի վրա, վորը ինքնին Դաշնակցութեան պլատֆորմն ե, տրված նրա Արևելյան բյուրոյի կողմից, թեպետ համագումարը ձգնում ե ապացուցել, թե ի ինքն անկուսակցական կազմակերպութեան ե և հայ աշակերտութեան միջից պիտի վերացնի կուսակցական խլրտումները:

Այստեղ դաշնակցութեանը կամ նրա դեկավարութեամբ հրավիրված համագումարը նոր իմաստութեան չի անում: Դա վաղուց ի վեր սրբագործված մի պրիյոմ ե, վոր զործադրվում ե բուրժուազիայի և բուրժուական բոլոր կուսակցութեանների կողմից մասսաներին ապակուսակցական, ապադասակարգային դիմակի տակ իրենց ազգեցութեանը յենթարկելու համար, իրենց անմիջական դասակարգային նպատակներին ծառայեցնելու համար:

Այդպես ե յեղիլ Շեցովի միութեանը մուսաստանում, վորը գործել և համարյա նույն ժամանակամիջոցում և վորը

խտակ բուրժուական-կադետական մի կազմակերպութիւն եր, կոչվում եր անկուսակցական, կուտուր-լուսավորական միութիւն, սակայն փաստորեն ղեկավարվում եր կադետ-ները կողմից: Այդպես են և կապիտալիստական յերկրներում գործած և գործող միութիւնները շատ շատերը: Քիչ է հասն այն միութիւնների քանակը, վորոնք կոչվում են «բանվորական», «սոցիալիստական» միութիւններ: Սակայն նրանք բոլորը հետապնդում են մի նպատակ — կատարում են մի գործ — ամբապնդում են կապիտալի ղեկատարան, բանվոր յերկտասարդական մասսաների մեջ սերմանում են արեղ-յունիոնիստական մտայնութիւն:

Յեւ ռեւին, այդ առումով, ընդհանուր հայ աշակերտական միութեան անկուսակցական հայտարարելը միայն ցուցանակ է, անիմաստ մի դարձվածք սոսկ մասսաներին խաբելու համար: Համագումարի վորոշման հաջորդ կետը մերկացնում է այդ: Այդ կետում վորոշակի ասվում է, վոր «համաձայն մոմենտի պահանջների, միութիւնը պետք է ակտիվ քայլ անի, վորը պիտի ըզխի նրա ազդային-պրոֆեսիոնալ պահանջները», և վոր միութիւնը պիտի նպաստի «հայ բանվորի դասակարգային-ազդային ազատագրման»(1): Ստացվում է մաքուր բուրժուական մտայնութիւն, դասակարգային-ազդային շահերի համադրութիւն զտարյուն դաշակցականի խնդրադրումով: Այստեղ պարզորոշ կերպով վորձ է արվում մթադնել յերկտասարդութեան միտքը, հայ բանվորի դասակարգային գիտակցութիւնը, պատվաստել մասսաներին դասակարգային-ազդային շահի միասնութեան գիտակցութիւն, ամփոփել նրանց պահանջները բուրժուական-դեմոկրատական շրջանակում, իսպառ դնել նրանց ուժերը բուրժուական պարլամենտարիզմի ամբապնդելուն, Դաշակցութեան ղեկատարութեան սրբազորմանը:

Այդ առումով արժե նայել «Բայեր»-ի առաջին հոդվածը, վորտեղ խմբագիր Հաբոն ասում է. —

«Աշխատենք «Բայեր»-ին այնպիսի ընույթ տալ, վորը պատշաճ է վոչ կուսակցական աշակերտական

հանդեսին: Ուրեմն մի կողմը հրենք կուսակցական հարցերը և սուր արտահայտութիւնները կուսակցութիւն-ների վերաբերմամբ ու աշխատենք մեր հոգեկան պահանջներին հոգացում տանք» («Բայեր», № 2):

Իսկ վորոնք էյին այդ հոգեկան պահանջները. — «չունեյինք մեր իղձերը, տպավորութիւնները ու գեղարվեստական ուժը արտահայտելու հնարավորութիւն: Չունեյինք խթան, վոր ստիպեր աշխատելու, այժմ ունենք» (նույն տեղում)*:

Ժամանակը յերկար սպասեցնել չտիեց, վորպեսզի այդ իր «իղձերը, տպավորութիւնները և գեղարվեստական ուժը արտահայտելու» ցավով մտատանջվող «անկուսակցական» միութիւնը մերկացնի իր դեմքը: Ժամանակն ամենից ցայտուն կերպով ապացուցեց, թե իրենց հոգեկան պահանջներին գոհացում տալու» ցավով տառապող այդ միութիւնները ինչ «ակտիվ քայլ պիտի անեյին համաձայն մոմենտի պահանջների», պահանջներ, վոր պիտի ըզխեյին «հայ աշակերտութեան ազդային-պրոֆեսիոնալ պահանջները», հայ աշխատավորութեան դասակարգային-ազդային շահերից:

Մի քանի ամիս անց սկսվում է առաջին «ակտիվ քայլը» — ծայր է առնում կամավորական շարժումը, վոր կազմակերպվում է Դաշակցութեան հրահանգով դեռևս Անդրկովկասյան սեյմի որով այդ «անկուսակցական» միութեան կողմից: Այնուհետև հանրապետական Հայաստանում, Հայաստանից դուրս՝ հայաբնակ շրջաններում — այդ «անկուսակցական» միութիւնը փաստորեն հանդիսանում է դաշակցական ղինված ուժերի ղեկավար՝ հանրապետական Հայաստանի «ազդաշեն» քաղաքականութեան կիրառման գործում: Յեւ տարրինակ չպիտի թվա, վոր մեր վերոհիշյալ «կուսակցական սուր արտահայտութիւնները» խուսափող և գեղար-

* Սա համագումարի վորոշման Դանձակի մեկնաբանումն է, սակայն խիտ ընդուն է և հատկանշական բոլոր վայրերի համար, վորովհետև Դանձակը ընդհանուրի մի հարազատ մասն է, մի դեկավար մտայնութեան արտահայտութիւնը:

վեստակա՛ն ուժն արտահայտելու հնարավորութեան ստա-
ցած կուտուրական պատահիւնները սուրը ձեռքներին մըտ-
նում են թրճաբնակ շրջանները, մասնակցում միջցեղային
կոնֆլիկտներին, մորթում կանանց ու յերեխաներին, հրի քաշում
գյուղերը՝ կատարում «անկուսակցական» դաշնակցութեան
սոցիալ-դասակարգային պատվերը: Թերևս դա յե նրանց
գեղարվեստական ուժն արտահայտելու ձևը, թերևս դա յե
նրանց իդէալը, տպավորութեանները կենսագործելու մի-
ջոցը: Մի գուցե: Սակայն դա սեհարյուրակային գործ եւ
վոչ թե գեղարվեստ: Հակահեղափոխութեան եւ, վոչ թե
բանվորի դասակարգային շահ: Ամենավայրագ կրքերի, թու-
նոտ նացիոնալիզմի գարշելի արարք եւ, վոչ թե կուտու-
րական աշխատանքի խթան:

Այդ ամենը դաշնակցական միութեանների «ակտիվ
քայլն է», վոր արվում է «մոմենտի պահանջով»: Իսկ յերբ
մոմենտը չի պահանջում, այդ միութեաններն անգործու-
թեան են մատնվում, լավագույն դեպքում կազմակերպում
են «մի բաժակ թեյ» անունը կրող կաֆեներ, կամ թե
զբաղվում «ներքին գործերով» — մեջլիսներ, զբոսանքներ
ու յերեկույթներ հրավիրում:

Թվում է թե աշակերտական, դրանց թվում է Հայաս-
տանի միութեանների փակ գործնական խնդիրը պիտի լի-
նե՝ գոնե «խաղաղ» ժամանակներում — բարվոքել հին
դպրոցը — դասավանդման մեթոդները, դպրոցական ծրա-
դրերը, մանկավարժական խորհրդում աշակերտական ներ-
կայացուցիչներ ունենալու իրավունք ձեռք բերել եւ այլն:

Տեսնենք, թե աշակերտական միութեանները ինչ դրա-
կան գործ են կատարել այդ ուղղությամբ, վորքան են կա-
րողացել բավարարել իրենց յեանկց գնացող աշակերտական
«մասսաների» ձգտումները. վորքան են սպասարկել նրանց
շահերը:

Ահա թե ինչ ենք կարդում այդ առթիվ 1919 թվի վեր-
ջերին. —

«Զարսի դպրոցների մանկավարժական խորհուրդների
միջ կան ուսուցիչներ, վորոնք պնդում են, թե Հայաս-

տան ուժ ազատ դպրոց չի կարող լինել եւ յեթե
աշակերտների մեջ կան այդպիսի դպրոցներ ձգտողներ՝
կարող են հեռանալ Հայաստանից. նրանք ծաղրում են
աշակերտական կազմակերպութեանները՝ ասելով, թե
աշակերտութեան ինչ է, վոր իր կազմակերպութեան
ինչ լինի:

...Յերբ մենք դիմեցինք մեր դեկավարներին, վոր
թույլ տան մեզ եւ մասնակցելու ծնողական խորհրդին,
ուր մենք մեր ներկայութեան անհրաժեշտ ենք գտնում,
վորովհետեւ մենք մեր մասին ավելի լավ կարծի ենք
մտածել, քան մեր «ծնողները», ստացանք բացասական
պատասխան, թե դուք աշակերտներ եք, նրանք մեր
ծնողները եւ վոր նրանք ձեռք մասին ավելի կմտածեն,
քան դուք» («Նոր Սերունդ», № 3, 1919 թ., Յերևան):

Մանկավարժական խորհուրդներում գեռ բղխում եր ձիա-
պետական միջնորդութեան Փետրվարյան հեղափոխութեան լո-
գունգներն անգամ դաշնակցութեան «սոցիալիստական» իրա-
վակարգում մնացել են ձայն բարբառո հանապատի: Ուսու-
ցիչները չեն ուզում հաշվի նստել աշակերտական ներկա-
յացուցիչներին հետ: «Դեմոկրատական» Հայաստանում մինչև
վերջն ել գոյութեան են ունեցել հոգաբարձուներ եւ հոգա-
բարձական խորհուրդներ, փխած միջնադարյան կղերական
մի ինստիտուտ, վորը վոչինչ ընդհանուր չունի նոր դպրոցի
հետ, նոր կարգերի հետ:

Ունենք եւ դրանից ավելի սոսկալի փաստաթուղթ: 1920 թ.
անգամ լուսավորութեան «սոցիալիստ» միւնիստրը դպրոցա-
կան աշակերտական ներկայացուցիչների նիստում հայտ-
նել է միւնիստրութեան անունից, վոր նա դեմ է դպրոցա-
կան խորհուրդներում աշակերտական ներկայացուցիչներ
ունենալուն, վորովհետեւ «մանկավարժական խորհուրդները
զուտ մասնագիտական մեթոդոլոգիական-մանկավարժական»
բնույթ ունեն: («Юная мысль» № 1, 1919 թ., Յերևան):

Այդ նույն «սոցիալիստ» միւնիստրը առաջարկել է արա-
կան գիմնադրայի հեղափոխականորեն տրամադրված աշակեր-
տութեան «զբաղվել սպորտով, պատրաստել զինվոր եւ առողջ

քաղաքացիները: Նրա կարծիքով, աշակերտները հասարակական յերևույթների քննադատություններ չպետք է դրադնիսկ աշակերտությունն անհրաժեշտ է, նույն դիտարկում էր հեղափոխական հաղթանակներից մեկը:

Այդ առթիվ ավելորդ չէր լինի մեջ բերել հետևյալ կտորը պարզ միևնույն դեկլարացիայի: Խոսելով «ЗНАМЯ ШКОЛЫ» թերթին աշակերտության մասին, պարոն միևնույնը հայտարարում է, վոր «յեթե թերթի դեկլարացիաները իրենց նպատակ են դնում... քննադատել դանադան հասարակական յերևույթներ, դպրոցական կարգերը և նման բաներ, մի խոսքով ցանկանում են սովորողների դերից անցնել սովորեցնողների դերին, ապա նման թերթին նա աշակերտել չի կարող: Իսկ յեթե թերթի իրեն նպատակ դնի ստեղծել աշակերտական կազմակերպություններ... վորոնց նպատակը կլինի՝ տալ վերածնող Հայաստանին առողջ, հասուն և ուրախ քաղաքացիներ, ապա նա խոստանում է իր աշակերտությունը: («ЮНАЯ МЫСЛЬ» № 2, 1919 թ., Յերևան):

Իհարկե, պարոն միևնույնը իր այդ հայտարարություններում չի ուղում ասել, թե աշակերտությունը չպետք է հետաքրքրվի քաղաքականություններ: Ընդհակառակը «դպրոցական կարգերի և դանադան հասարակական յերևույթների քննադատությունը» թերևս շատ ցանկալի լինելու միևնույնը ու նրա կուսակցության համար, պայմանով, վոր այդ քննադատությունն ընթանալ դաշնակցության ներսից այլ վոչ թե դրսից, վոր այդ քննադատությունը նպաստեր դաշնակցության դիկտատուրայի ամրապնդման, այլ վոչ թե թուլացման:

Պարոն միևնույնը հայտարարությունն այդ առումով միմանջովը է, վորով նա ձգտում է աշակերտությանը յետ պահել հեղափոխական շարժումներից: շարժումներ, վոր վերջին հաշիվով ուղղվում են տիրող կարգերին՝ իրեն նրանք դպրոցում, դուրսում կամ քաղաքում, — մի պահ ապաքաղաքականացնել նրան և հետո իր ազդեցության տակ առնել:

Այդ իսկ նպատակով պ. միևնույնը առաջադրում է թերթին նյութական աշակերտություն ցույց տալու խնդիրը («յեթե-յեթե») առողջ և ուրախ քաղաքացիներ պատրաստելու: համար անմիջական միջոցներ է ձեռնարկում, լուսավորության միևնույնության կից հատուկ հանձնաժողով է ստեղծում, վորը պետք է աշակերտական սպորտ-խմբակ կազմակերպի... Անգլիական այգում: («ЗНАМЯ ШКОЛЫ» № 2, 1919 թ.) և ապա խոստանում է աշակերտական ճաշարանի համար սկզբնական շրջանում անհրաժեշտ մեքենաներ բաց թողնել: («ЗНАМЯ ШКОЛЫ» № 4, 1919 թ., և այլն):

Սակայն այս պալլատիվները չեն ոգնում, յերևույթները շարունակում են ընթանալ իրենց ուղիով, «սոցիալիստ» միևնույնը դորձադրած միջոցները վոչնչով չեն արդարացնում նրա տածած հույսերը:

Իր մեղրամիսն ապրած հանրապետական Հայաստանում իշխում է համատարած լքում ու հուսահատությունը: Այդ պրոցեսը իր արտահայտությունն է գտնում նաև դաշնակցական աշակերտական միությունների շարքերում, ընդհանուր վարելքը համակում է յերթասարդական դանդաղաներին, մղում նրանց դեպի անգործություն, հուսալքում և անտարբերություն:

«Մենք գգում ենք, վոր որեցոր իջնում ենք դեպի ցած, մեր հույսերը մեռել են և աշակերտական լայն զանգվածների մեջ դիտվում է մի ընդհանուր մեռելություն, անտարբերություն դեպի աշխարհիս յերեսին կատարվող բոլոր յերևույթները» («ЮНАЯ МЫСЛЬ» № 1, հյ 12):

Նույն թվին Ելմիածնի թղթակիցը գրում է ռամկավարական թերթում. —

«Աշակերտության տրամադրությունը խիստ ճնշված է հոս, տրամադրությունները անորոշ են ու յերբերուն. ընդհանուր թմրածությունն ու անտարբերությունն է իշխողը: Իսկ ամենակարևորը՝ սա այն է, վոր ազդակներ չկան շարժվելու և սթափվելու» («Վերածնունդ» № 6, 1919 թ., Յերևան):

Իրան ձայնակցում եւ եւ վորքանցային բանաստեւծը իր հետեյալ անշուք տողերով. —

«Անան դալուկ տերեւ եմ յեւ,
Շուտով կընկնեմ կմեռնեմ,
Հուանի շողք եմ, շուտով կանցնեմ
Ու խաւարում կկորչեմ
Քամուց քշված յեւ մի ամպ եմ
Շուտով անհետ կլինեմ...» եւ այն.

(«Բողոք», № 2, 1919 թ., Եղիածին):

Յեւ այսպեւ ընդհանուր հայ աշակերտական միութիւններն արդեն կենդանի դիակ եյին դարձել: Նրանց վոչինչ չէր հուզում: Վոչինչ նրանց չէր տանջում: Այդ պայմաններում հրապարակ եւ նետվում այդտեղ դաշնակցական աշակերտական միութիւնը, փորձում մայր կուսակցութեան կողմից ստուգված պրիմներով վողի ու շունչ ներշնչել մասսաներին:

«Սարգարաբաղը. — կարգում ենք նրանց րգանում, — շան արջունով եւ ձիերի գեշերով եւ պահում իր կիսամեռ եւ հիվանդագին դրութիւնը: Սուրմալվում խելագար վորքերը նեխած կալի եւ աղբ են ծածում վայրենական կատաղութեամբ: Հաճախ, նույնիսկ Հայաստանի մայրաքաղաքում թափառաշրջիկ յերեխաներն իրենց կատաղի ճանկերով սատկած անասունների փշրված գանգերից պատառ-պատառ ուղեղ են լափում:

Յեւ այս բոլորի հանդեպ պետական կյանքի վարիչներն ու հասարակական կուշտ խավերն ինչպե՞ս են անդորրացնում իրենց վողորմելի խիղճը: Աւաղ, մեղշանական եւ զո՞ւն փոփանքի խոսքեր, ստախոսութեան չափ անամթ խոստումներ... («Շանթ», № 4, 1919 թ., Յերեան):

Դաշնակցական միութիւնը վոչ միայն նկարագրում եւ դառն իրականութիւնը, այլեւ շողափում եւ «պետական կյանքի վարիչներին», իսկ մի այլ տեղ պնդում, թե «Հայաստանում իշխում եւ մի վայրենի որենք, վոր պաշտպանում եւ կեղեքողի իրավունքը եւ սանձահարում թույլին, չքավորին», թե իրավունք չունի այն ամբողջը, վոր միայն մուրալ դիտե, վոր

իր գոյութիւնը վստահում եւ ուրիշի սառը դթութեան»։ վոր «քաղցի որհասը պիտի հեղափոխականացնե մասսաներին»։

Այդ ամենը վոչ այլ ինչ եւ, յեթե վոչ սովորական «ձախախաղութիւն», ֆրադեոլոգիա, սոսկ մասսաներին խաբելու համար: Դաշնակցութեան ապերախտ պրակտիկան խաբաղանելով, անգամ պետական վարիչներին հայհոյելով դաշնակցական միութիւնը մասսաներին նորից յետ եւ կանչում դեպի Դաշնակցութիւնը, դեպի նրա պաշտած դադալարները, փաստորեն հանդիսանալով նույն դաշնակցութիւնը, միայն քողարկված հեղափոխական ֆրադեոլոգիայով:

Դա դաշնակցութեան համար բնավ նորութիւն չէր: Իր կրիտիկական որերին միշտ նա դիմել եւ «ձախերի» ոգնութեան, վորոնք փաստորեն կատարել են նույն աջ գործը: Այդ տեսակետից պատահական չպիտի թվա, վոր պաշտոնական դաշնակցութիւնը հանդուրժել եւ իր «յերիտասարդ դվարդիայի» ոպողիցիոն քննադատութիւնը: Ավելին: Հայաստանում իշխող այդ նույն «վայրագ տեսքի» մասին դաշնակցութեան պաշտոնական որդանում հայտարարել եւ խոսել եւ ինքը դաշնակցական շեֆ Նիկոլ Սղբալանը: Հայտնի յե, վոր 1920 թվի մայիսմեկյան համարում «Հոռաշը» — դաշնակցութեան կենտրոնական որդանը գոչել եւ «Կեցցե Յերբորդ Կոմունիստական Ինտերնացիոնալը»: Դրանից ավելի վաղ դաշնակցական աշակերտական «Հույս» թերթը 1919 թվի ապրիլին («Սպարտակի» կազմակերպման որերին) յերկու յերեսի վրա խոշոր տառերով տեղավորում եւ «Կեցցե III Ինտերնացիոնալը» լողունգը: «Հույսից» ավելի առաջ Բագդի հայ աշակերտական (դաշնակցական) «Մեր Դործը» թերթը փառաբանել եւ բոյլիկներին ազգային քաղաքականութիւնը եւ վորպեւ դրա անմիջական շարունակութիւն «Շանթը» 1920 թվին առաջադրում եւ «Կոմի մղել «Բոլոր հայրենիքների դեմ, վորովհետեւ բոլոր հայրենիքների սահմանատուները պիղծ են եւ բռնութիւն», — սակայն այդ հայտարարութիւններէ հետո նա չի վարանում դենքը վերցնել իր «պղծութիւնը» պաշտպանելու եւ պղծութիւն սերմանելու համար:

Ասում ենք Շահինյան բռնած այս դիրքը վոչինչ նորոթյուն չունի իր մեջ: Մասսաների աչքին թոզ փչելու, հեղափոխական շարժումներից նրան յետ պահելու այդ մաշված պրիյունները վոչինչ ոգուտ չեն տալիս արդեն: Յերևույթները շարունակում են զարգանալ իրենց բնական ընթացքով:

Անշուշտ քաղցը պետք է հեղափոխականաց եր զանգվածներին: Անշուշտ մասսաները կուռ ու կատաղի գալարումներով պետք է վոտքի կանգնելին իրենց գոյության իրավունքը արյունով ու կովով խելու համար: Բայց այս անգամ արդեն այդ կոփվել պետք է տարվել կոմունիստական կուսակցության անմիջական ղեկավարությամբ, աշխատավորական ու յերիտասարդական լայն զանգվածների հետ միասին: Կոփվ, վոր պիտի մղվել ատաշին հերթին դաշնակցության դեմ, յերկրում տիրող բուրժուական հակահեղափոխական կարգերի դեմ, հանուն խորհրդային էշխանության սրբութարական հեղափոխության:

Այդ ըմբոստացումը յերևան է գալիս 1920 թվին, Մայիսի ապստամբության ժամանակ, վորն ինքնին ազդանշան էր Հայաստանի մոտագա խորհրդայնացման: Փոխանցման այդ շրջանը յերիտասարդ բանաստեղծը պատկերացրել է հետևյալ յերկտողում.

«Ո՛հ, յես մի հողնած անցորդ եմ միայն,
մեկ վոտքս աշխարհ, մյուսը՝ գերեզման»:

Դա դաշնակցական Հայաստանն է: Նրա մի վոտքը իջել էր գերեզման, վորն փոխարեն բարձրացել էր Խորհրդային Հայաստանի Մայիսը և հավաքում էր իր վերջին մարտական ուժերը յերկու վոտքով Նոյեմբերյան հեղափոխության ուղին նետվելու համար:

ՄՊԱՐՏԱԿԻ ԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ

ՄԱՐԶՍԻՍՏԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԽՐԱԿՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Մարքսիստական խմբակները յետ-պատերազմյան շրջանի—Հանրապետական Հայաստանի յերիտասարդական շարժման ծնունդ չեն:

Մարքսիստական սոցիալ-դեմոկրատական խմբակներն ինչպես Անդրկովկասում, այնպես էլ Հայաստանում իրենց սկիզբը հաղվում են 1900—1905 թվականներից, այն ժամանակվանից, յերբ գարթոնքի ճամբան բռնած արդյունաբերական սակավաթիվ պրոլետարիատը գրում է իր դասակարգային պայքարի ատաշին եջերը—այն ժամանակվանից, յերբ ՌՍԴԲԿ Անդրկովկասյան կազմակերպությունն սկսում է իր աշխատանքը ծավալել այժմյան Հայաստանի սահմաններում:

Մարքսիստական սոցիալ-դեմոկրատական ատաշին խմբակին մենք հանդիպում ենք 1904 թվի սկզբներին*, յերբ Յերևանի սոց.-դեմ. կազմակերպության նախնական շրջանի յերեք քջիջներից մեկը հանդիսանում էր Յերևանի Թեմական դպրոցի և գիմնազիայի սաներից կազմված խումբը, վորի ղեկավարն էր Տոմսկու տեխնոլոգիական ինստիտուտի ուսանող Ալեքսանդր Մալխասյանը:**

1905 թ. վերջին, հնչակյան կուսակցության Յերևանի կազմակերպության պատակտովից հետո բանվոր յերիտասարդներից կազմված նրանց խմբակներից մեկն անցնում է սոց.-դեմ. շարքերը: Այդ խմբակի հետ պարապում էր ընկ. Ա. Մուսյանը, և ահա ինչ պարագաներում.

«1905 թ. սեպտեմբերի վերջերին կաթողիկոսական կոնդակով արտաքսվելով Գևորգյան ճեմարանից՝ աշակերտական գործադուլին մոտ մասնակցութուն ցույց տված լինելու պատճառով՝ տեղափոխվեցի Յերևան, այստեղի Թեմական դպրոցը մտնելու համար: Լավ իրադեկ լինելով հնչակյան կուսակցության մեջ տեղի ունեցող

* Ընկ. Շամշե Լեֆան մասնավոր խոսակցության ժամանակ ընկերներից մեկին հայտնել է, վոր իբր Յերևանի արական գիմնազիայում գոյութուն է ունեցել մարքսիստական խմբակ դեռևս 1899 թվից, յերբ նա ուսանում էր Յերևանում: Այդ մասին մենք ասում ենք վերապահությամբ, վորովհետև ատյժմս փաստական վոչինչ չունենք, ժամանակի ընթացքում թերևս կկարողանանք վեր հանել այդ հայտարարության տակ թաղնված իրողությունը:

** Յե. Մելիք—«Չորս տարի Հայաստանի բանվորական շարժման պատմությունից», էջ 77, 1924 թ., Յերևան:

պառակտողական շարժումներին, դիմեցի տեղական հնչակյանների զեկավարին — տալ ինձ հնարավորություն թողնելու նրանց բանվորական կամ յերիտասարդների խմբերի հետ: Նպատակս եր ծանոթացնել նրանց մեր կուսակցության (այսինքն այն ժամանակ սոց.-դեմոկրատական կոչվող բոլշևիկյան կուսակցության) ծրագրի հետ: Հնչակյան զեկավարներից Վարդան Բաղդասարյանը (այժմ մեր կուսակցության անդամ) տվեց ինձ հնչակյան յերկու խումբ — մեկը յերիտասարդ բանվորների և գործակատարների խումբ եր, մյուսը՝ անորոշ կազմով: Սկսեցի պարապել առաջին խմբի հետ, վորի անդամներն աշխուժ յերիտասարդներ էին: Հաջողվեց մի շարք ժողովներ ունենալ (հավաքվում էինք, խորհել, պաղտնի). անցանք ծրագրեր. մի յերկու ժողովում ել նրանց պատմեցի Ռուսաստանի հեղափոխության և կուսակցության ֆրակցիոնական տարաձայնությունների մասին:

Հնչակյանների Պարիզի կոնֆերանսի պատգամավորի վերադառնալուց հետո Յերևանի հնչակյաններն ունեցան մի քանի բազմամարդ ժողովներ, վորոնց ընթացքում կազմակերպությունը պատակավեց: Խմբիս բոլոր անդամները, բացառությամբ մեկի (սա շուտով տիրացու դարձավ), անցան սոց.-դեմ. շարքերը»:

Հնչակյան կուսակցության Յերևանի կազմակերպությունն պատակումից հետո 10—15 հնչակյաններ միանում են մինչ այդ առանձին-առանձին գործող անհատ սոց.-դեմոկրատներին և ահա 1905 թ. դեկտեմբերի վերջերին հրավիրվում ե կազմակերպության հիմնադիր ժողովը, վորին մասնակցում են մոտավորապես 30-ի չափ ընկերներ և վորտեղ ծավերի տարափի տակ ընտրվում ե կազմակերպության անդրանիկ կոմիտեն»:

* Ա. Մամյան — Յերևանի բոլշևիկյան կազմակերպության առաջին տարին» Խ. Հ., № 51, 1923 թ., Յերևան:

** Վ. Բաղդասարյան — Հուլիս Յերևանի բոլշևիկյան կազմակերպության առաջին որերից», Խ. Հ., № 53, 1923 թ., Յերևան:

Այդ որերին ել Յերևանի արական գիմնադրւյում մի քանի աշակերտների կողմից կազմակերպվում ե Յերևանի գիմնադրւյի ՌՄԴԻԿ կոլեկտիվը: Կոլեկտիվի կազմակերպման մասին նրա ակտիվ անդամներից մեկը՝ Արմենակ Ալեքսանյանն (այժմս բժիշկ ե և աշխատում ե Յերևանում) լրացումների մեջ ասում ե հետևյալը.

«1905 թվի վերջերին, թե 1906 թվի սկզբներին յես, գիմնադրւյի աշակերտներ Զացցին Միխայիլ և Մագնեշտեյն Նատանը լուր ենք ստանում, վոր հնչակյանների մի մասն անջատվել ե կուսակցությունից ու միացել սոց.-դեմոկրատական կազմակերպությանը: Կապվում ենք դրանց հետ, և շուտով մեր ջանքերով գիմնադրւյում ստեղծվում ե մոտ 30 հոգուց բաղկացած ՌՄԴԻԿ աշակերտական կոլեկտիվ: Կոլեկտիվի մեջ մտնում էին արական և Հոբիսիմյան որիորդաց գիմնադրւյների և ուսուցչական սեմինարի աշակերտները: Կոլեկտիվը ինձ ներկայացուցիչ ե ուղարկում ՌՄԴԻԿ Յերևանի կոմիտեն»:

Սոց.-դեմ. մարքսիստական խմբակներ են կազմակերպվում նաև Յերևանի Թեմական դպրոցում և Եջմիածնի Գեորգյան ճեմարանում, վորտեղ նրանք աշակերտական նեղ բնույթ են կրում և զբաղվում գլխավորապես ինքնազարգացմամբ: Յերևանի Թեմական դպրոցին կից խմբակը, վորի կազմում կային ընկ. Մուսկյան, Հ. Տեր Ղազարյան, Ս. Հովհաննիսյան և ուրիշները, քիչ անց միանում ե գիմնադրւյին կից գործող խմբակին:

Ինչ էլիս անում այդ խմբակները: Ահա նրանցից մեկի պատկերը. —

«Կոլեկտիվը, — ասում ե ընկ. Ա. Ալանաքյանը, — իր ներքին աշխատանքները կազմակերպել եր այսպես. ամսական ունենում եր 2—3 հավաքույթ, ընթերցում եր ռեֆերատներ ինչպես քաղաքական, այնպես ել ընդհանուր կրթական առարկաների շուրջը, ռեֆերատները կարդում էին կոլեկտիվի բոլոր անդամներն ըստ իրենց ցան»:

* Ա. Ալանաքյանի ցուցմունքները, — Յերիտպատի արխիվ:

կության: Մեր հաղաքութիւններից մեկում — նրանք շատ համեստ էյին, սկզբում փոքրիկ ունեւորատ, ապա սաղանդար, պար. — յետ քի ունեւորատ կարգացի — «Հարկավոր եւ մասնակցել Պետական դեմային թե վոչ»* թեմայով: Նախորդ գրված ունեւորատը համաձայնեցրի թիֆլիսից յեկած պրոպագանդիստների հետ (հիշում եմ Գյորգի-յին, Արշակին եւ Վարդգիսին), վորտեղ զարգացրել էյի այն միտքը, թե անհրաժեշտ ե ոգտագործել դեմայի ամբիսնը սոց.-դեմ. պրոպագանդայի համար:

Կոլեկտիվից դուրս դպրոցում պայքար եր մղվում նացիոնալիզմի դեմ — գլխավորապես դաշնակցական աշակերտական միութեան մեջ, նրանք շատ ուժեղ էյին վոչ թե իրենց հասունութեամբ, ձիրքով ու կարողութեամբ — նրանք ամենահետամնացներն էյին — այլ բռնի ուժով: Նրանք բոլորն ել զինված էյին, իսկ մենք դանակ անգամ չունէինք: Այս շրջանում գերելսողը աղբայնական տրամադրութեաններն էյին, վորոնք սրվել էյին մանավանդ հայ-թրքական ընդհարումների հետեանքով: Մեր սոց.-դեմ. կոլեկտիվը ժխտում եր այդ ընդհարումների անհրաժեշտութեանը — մերկացնում. նրանց հրահրողներին եւ աղբային համերաշխութեան պրոպագանդ մղում: ՌՍԴԲԿ աշակերտական կոլեկտիվն ակտիվ արձագանքում ե նաև հեղափոխական շարժումներին: Լեյտենսնտ Շմիդտի գնդակահարման լուրը Յերեան ե հասնում փետրվարի 10—12-ին: Աշակերտական կոլեկտիվը վորոշում ե վորպես նշան դպրոցում միորայ դասադուլ հայտարարել ե մի թուրքիկ բաց թողնել որվա առթիվ: Սմբողջ գեղեր աշ-

* 1905 — 6 թ. պետական դեման բոյկոտի յե յենթաբնակում ՌՍԴԲԿ բոյլշիկյան ֆրակցիայի կողմից: Բոյկոտին մասնակցում են Հայաստանի կազմակերպութեանները (Սիքստո Նոր-Բայադետ): Սակայն ինչպես հայտնի յե, Յերեանում կազմակերպութեանը բոյլշիկյան լինելով հանդերձ՝ նկատի ունենալով տեղական պայմանները — պայքարը դաշնատում էյին միատեղ ե նրանք յերկուստեք Դաւային առաջադրում են բոյլշիկ Սոցիալիստիկ թեկնածութեանը: Ս. Արանաբյանի հիշալ ունեւորատը վկայում ե այդ միասնական գործնելութեան մասին:

խառնելով, թուրքիկը պատրաստվում ե Վ. Բաղդասարյանի բնակարանում: Թուրքիկը գրում ե Ս. Արանաբյանը պրոպագանդիստներից մեկի (Վարդգիսի թե Գյորգիի) ոգնութեամբ, տպագրվում ե հեկտոգրաֆի վրա վոչ ավելի քան 50 որինակ ե առավոտյան փակցվում դպրոցի պատերին, ցրում աշակերտների մեջ, մի քանի հատ ել աչքի ընկնող փողոցներում: Աշակերտները չեն զղանում մի թուրքիկ ել գցել դպրոցի վերատեսուչ Բոգոլյուբսկու բնակարանի փոստարկղը, վորը ձեռագրից ճանաչում ե հեղինակին (հետագայում նրան արտաքսում են գիմնադիպից): Թուրքիկն ագիտացիոն մի կոչ եր, վորտեղ բողոքելով հեղափոխականների նկատմամբ գործադրած ցարի վայրագութեաններին դեմ, դատապարտում ե Շմիդտի սպանութեան ակտը ե վերջացնում «կորչի ցարիզմը — կեցցե հեղափոխութեանը» լուսագրերով:

Նույնքան հաջող չի անցնում դասադուլը: Այդ որն առաջին ժամը պարապում են: Դասադուլը չվիժեցնելու նպատակով կոլեկտիվի ակտիվ անդամները բոլի են կազմում դաշնակցական միութեան պարագլուխների հետ ե խնդրում նրանց աշակցութեանը դասադուլը զուլս բերելու գործում: Հիտաքքիլ ե նրանց վերաբերմունքը: Դաշնակցական շեֆերը նախ վիրավորվում են, ասելով, թե ինչու սկզբից մեզ չեյիք հայտնել, չե վոր մենք ել սոցիալիստներ ենք ե այն, ապա անցնում են դասարանները ե հրամայում. — դե տղերք, դուրս յեկեք, դասադուլ ե (!): Միանգամայն պարզ պատճառով դպրոցը մի ակնթարթում դատարկվում ե: Վերատեսուչին հաջողվում ե յետ պահել ուսու աշակերտների մի խումբ՝ թվով 20 հոգի, նա բակ ե հանում այդ խմբին, դարպասները փակել տալիս, կանչում դպրոցի յերաժշտախումբը ե պահանջում նվաղել «Բոժե ցարյա խրանի»: Դարպասների մոտ խոնված դասադուլավոր աշակերտները դրսից կոչում են «դալոյ»: Բակի աշակերտութեանը «բոժե ցարյա»-ին պատասխանում ե «ուսույով»:

Խմբակի անդամներն ոգտագործվում են նաև վորպես պրոպագանդիստական ուժեր բանվորական կազմակերպու-

Թյուրանների համար: Այսպես, որինակ՝ Յերեանի կոմիտեյին
կից դոյություն ունենալու պրոպագանդիստների բյուրո, վոր-
տեղ մտնում եր և դպրոցական կոլեկտիվի ներկայացուցիչը՝
«Յես կցված եյի կաշեգործների խմբակին», — ասում ե Ա.
Ալանաբլանը, — այն ժամանակ կարգն այսպես եր. — պրո-
պագանդիստը դարով բանվորների մոտ, նախ քաղաքական
ինֆորմացիա յեր տալիս, սյնուհետեւ բացատրում կուսակ-
ցության ծրագրերը (գլխավորապես, թե ով կարող ե լինել
կուսակցության անդամ), շատ հարգի յեր Երֆուրտի ծրա-
գիրը: Այն ժամանակ հիմնկվա պես չեր, բանվորների ան-
միջական ցավերից մենք շատ քիչ եյինք խոսում, մեր ասած-
ները շատ վերացական բաներ եյին, հիմա յես դգում եմ այդ»:
Կոլեկտիվի անդամներն ողտադործվում եյին նաեւ տեխ-
նիկական աշխատանքների համար — հեկտոգրաֆ-թուղցիկ-
ների տպագրություն, նրանց ցրումը, գործուղումներ դա-
նազան կարևոր տեխնիկական հանձնարարություններով
(1906 թ. կեսերին Յերեանի կոմիտեն պրոպագանդիստ Գյուր-
գիր հետ միասին Ալեքսյով ե գործուղում նաեւ Ա. Ալանա-
բլանին՝ վորպես տեղացի ե Ալեքսյովը լավ ճանաչող):

Աշակերտական սոց.-դեմոկրատական խմբակների գործ-
նեյությունն ընդհանուր առմամբ այս ե յեղել ե այսպես ե
յեղել: Այսոր, իհարկե, այդ ամենն աննշան բաներ կարող
են թվալ հեղափոխության շրջանում մեծացած յերիտասար-
դության համար, բայց յեթե մի բուպե մտքով յես դնանք
դեպի անցյալը, դեպի 1900-ական թվականները, կհամոզ-
վենք, վոր այս փոքրիկ արարքները, վորոնք տեղի յեն ունե-
ցել դաժան միապետության որոք, դաշնակցական թթու նա-
ցիոնալիստական գիւնված շրջապատում, նրանք իրոք վոր
հերոսություններ եյին:

«Մենք աննշան մի ուժ եյինք», — ասում ե Ա. Ալանա-
բլանը — մի կաթիլ ամբողջ ծովում: Մեր աննշան արարք-
ները հերոսություններ եյին: Այն ժամանակներում հան-
դուգն բան եր սոց.-դեմոկրատ կոչվելը, փողոցում դաշնակ-
ցական միութենականները մեղ հեգնում յին «սոց.-դեմո-
կրատ», «դավաճան» ետիկետներով: «Սոց.-դեմոկրատիան»

անարգական բառ եր դաշնակցականների բերանում: Եւ
չեմ ասում խուլիգանական այն մանր արարքների մասին,
վոր գործադրվում եր մեր նկատմամբ դաշնակցականների
կողմից: Մենք ստիպված լուռ եյինք, վախենալով, վոր
կթակենք»:

Դպրոցական վոստիկանական մթնոլորտը, դպրոցների
ներքին խայտառակ կազմակերպվածությունն ու դաստիա-
րակչական փթած սիստեմներն իրենց հերթին տեղիք եյին
տալիս աշակերտական խլրտումներին — դասադուլների, վորոնք
վերջին հաշվով ուղղված եյին միապետության դեմ: Յերե-
վերջին հաշվով ուղղված եյին միապետության դեմ: Յերե-
վանի գիմնադիպյի աշակերտներից մինն իրենց խմբատիպ
թերթում թվելով դպրոցական խայտառակությունների
շարքը, իր նկարագրությունը վերջացում ե հետեյալ հո-
սահատական նախադասությամբ. «Մեր դպրոցում այսքան
սարսափելիքներ ե ապականություններ տեսնելուց հետո
ձեռքս հրաժարվում ե գրել, գլուխս հրաժարվում ե մտածել»:

Այդ դրությունն իշխող եր ամենուրեք: Գիմնադիպյից
վոչնչով յետ չեյին մնում Եւթիածնի Գևորգյան ճեմարանը ե
Յերեանի Թեմական դպրոցը, վորոնք գտնվում եյին կղզի
ե հոգաբարձուների խնամքի տակ: 1904—05 թվականնե-
րին ամբողջ Ռուսաստանով անցնում ե աշակերտական դա-
սադուլների ալիքը: 1905 թվին մի շաբաթյա դասադուլ ե
տեղի ունենում Եւթիածնի Գևորգյան ճեմարանում (դասա-
դուլի ղեկավարներն արտաքսվում են ճեմարանից): 1905 թ.
դեկտեմբերին դասադուլ ե անում ե Յերեանի Թեմական
դպրոցը:

«Յերեանի պատմության դեմ մեղանշած չեմ լինի,
յեթե ասեմ, վոր 1905 թվի հեղափոխությանը Յերեանի
ցուցահանած մասնակցության մեջ լավագույնը Թեմա-
կան դպրոցի աշակերտության դասադուլն ե, վոր սկսվեց
դեկտեմբերի սկզբին ե ավարտվեց փետրվարի վերջերին,
տեւելով ամբողջ յերկու ամիս 25 որ: Դասադուլն ուղ-
ղված եր դպրոցի հոգաբարձության ե ուսուցչական բյու-
րոկրատական բարձրի, դպրոցի հնացած ե փթած ծրա-

* „Юность“ №2, 1905 թ., Յերեան, Ա. Մեկեյանի արեւիվ:

դրի դեմ: Կազմվեց պահանջների մի յերկար շարք և ներկայացվեց տեսուչ (դաշնակցութեան Յերեանի կոմիտեի անդամ) Արշակ Զիլինգարյանին:

Դպրոցի հոգաբարձութեանը, տեսուչն ու ուսուցիչները — նրանք գլխավորապես դաշնակցականներ էին, կային նաև հնչակյաններ — ըթամիտ համառութեամբ դեմ էին դասադուլին և դիմում էին ամեն միջոցի խորտակելու այն: Տեսչի, ուսուցիչների ուղեկցութեամբ դպրոց յեկավ նոր առաջնորդ Հուսիկ յեպիսկոպոսը և 6-րդ դասարանի աշակերտներին հավաքելով (սրանք էին դեկավարում դասադուլը), խրատներ կարդաց մեր գլխին: Կծու պատասխաններ տվինք սրբազանին և ճամբա գցեցինք դաշնակցական ուղեկիցների հետ: Դասադուլը ձգձգվեց և քաղաքի ներքը վրդովվեց:

Դասադուլն ոգտագործվում է ՌՍԴԲԿ-ի կողմից:

Հավաքել էին ծնողների ժողովներ, վորոնց մեր հրավերով մասնակցում էին նաև սոց-դեմոկրատ ընկերներ: Մի ժողովում բոլշևիկ Գաբո Սաղադյանը սուր վեճի բռնվեց դաշնակցական Ֆելդեր Պետրոսի հետ և բուրժուական մեղքերի մի ամբողջ տարափ թափեց նրա գլխին:

Վիպասան Վոթանես Փափազյանը, վորն այն ժամանակ ազդեցիկ դաշնակցականներից էր, փողոցում բռնեցրով դատապարտում էր դասադուլը և ասում. — այս մեծ որերին ինչ փոքր գործերով եք զբաղված: Բայց մեր շուրջ՝ Յերեանում հեղափոխական ավելի մեծ գործեր չկային այդ որերին և կարծում եմ, վոր դաշնակցութեան ձեռքին գտնվող հոգևոր դպրոցի պատանեկության ըմբոստացումը — Յերեանում աննշան, փոքր գործ չէր և նա այդ պատանեկության միտքը մի քիչ շարժեց, քաղաքի նահապետական անդորրը խանգարեց»* Ինչ դրութեան էր պարում բանվոր յերիտասարդութեանը Հայաստանում — ցարական Ռուսաստանի յետամնաց և խուլ

* Ա. Մռավյան «1905 թ. Յերեանում», Խ. Հ., № 290, 1925 թ.:

ծայրագավառում: Անհամեմատ ավելի վատ, քան Ռուսաստանում: Այդ յեղբակացութեան սխալի դալ, յեթե նկատի առնենք շահագործման այն ծայր աստիճան բարբարոսական ձևերը, վոր կիրառվում էին Ռուսաստանի ծայրամասերում, տվյալ դեպքում Հայաստանում, ուր կարիքը, աղքատութեանը և տգիտութեանը ձեռք-ձեռքի տված ճամբա էին հարթում կապիտալի վայրագութեանների համար: Այսպես, սղնձածուլական արդյունաբերութեան բանվորներն որական աշխատում էին 12 ժամ: Ռուսաստանում դեռևս 1882 թ. հուլիսից որենք էր մտցված, վորով 12—15 տարեկան հասակ ունեցողներին համար սահմանվում էր 8 ժամյա բանվորական օր: Ծիշտ է, շատ քիչ է գործադրվել իր իսկութեամբ, հաճախ նահանջել են նրանից, իսկ այստեղ աչքից հեռու, կամայականութեանների յենթակա ծայրամասում, վորտեղ ամենքն իրենց կարգ ու կանոններն էին մշակում, պարզ պիտի լինի այդ որենքի բովանդակ գործադրումը: Անչափահասներն ստանում էին 20 կոպեկ օրեկան, հասակավորները՝ 70 կոպեկ, աշխատավարձի մի օրեկան, հասակավորները՝ 70 կոպեկ, աշխատավարձի մի օրեկան, վորը Ռուսաստանում գործադրվել է 1229—1877 թվականներին: Հայաստանում կիրառված անչափահասների աշխատավարձի նորման վոչ միայն ցածր է յեղել Ռուսաստանի արդյունաբերական մի քանի շրջանների միջև աշխատավարձից, այլև տարբեր հարաբերականութեան մեջ է յեղել հասակավորների աշխատավարձի նկատմամբ: Հայտնի է, վոր անցած դարի 90-ական թվականներին անչափահասների միջին աշխատավարձը կազմել է հասակավորների աշխատավարձի 52,32%-ը, իսկ Հայաստանում, ինչպես տեսանք, կազմում էր միայն 30,50%-ը (20—70 կոպեկ):

Չնչին աշխատավարձի հետ միասին անտանելի, ուղղակի դժոխային էին աշխատանքի պայմանները:

«Աշխատանքի պայմաններն ստորերկրյա անցքերում դուրս էին մարդկային յերեակայութեանից. վորտեղ պտույտ ձգվող խավարում, ջրի մեջ, վտարաբեկի կամ ցեխի կույտերում կոթնած՝ անարև առկյծող մոմի կամ ճրագի լույսին հայացքը սևեռած — որն ի բուն փոքրիկ

33

3-6684

թյունները, ձեռնամուխ լինում նրանց կազմակերպման, ամենուրեք ղեկավարում բանվորական գործադուլները: Կազմակերպությունը, գործելով աննախընթաց դժվարին պայմաններում, միապետական միջավայրում, նացիոնալիստական շրջապատում, այնուամենայնիվ հաջողում է արդեն 1906 թ. սկզբին իր շարքերում ունենալ մոտ 300 անդամ համաթյուններից, բանվորներից ու ծառայողներից, դրանց թվում նաև աշակերտական խմբակներից մոտ 80 հոգի («Չորս տարի...», էջ 127):

1905—06 թվականներին Հայաստանն ապրում է իր բանվորական գործադուլների առաջին շրջանը: Գործադուլ են հայտարարում Ալեքսոլի դեպոն, յերկաթուղագիծը, Ալլահ-վերդու գործարանը և առանձին համաթյուններ: Անշուշտ, ծայր առած գործադուլային շարժմանը մասնակցում է և բանվոր յերիտասարդությունը: Այսպես, որինակ, 1906 թվին Յերևանում գործադուլ են հայտարարում հյուսիսների և ատաղձագործների աշակերտներն ու քարգահները: Նրանք պահանջում են նորմալ բանվորական ուր, ուժիկի և աշխատավարձի հավելում 20%-ով, քաղաքավարի վերաբերմունք խաղեյնների կողմից և այլն: Հայաստանի յերիտադուլում, տերերն ամբողջովին բավարարում են նրանց պահանջները: Այնուհետև նույն թվի սեպտեմբերին գործադուլ են հայտարարում փականագործների ու դարբինների քարգահները, սակայն այստեղ հաղթանակը մնում է տերերի կողմը: Գործադուլավորները 10 ուր մնում են առանց նյութական ոգնություն և ստիպված են լինում վերսկսել աշխատանքը նախկին պայմաններով:

Գործադուլ են անում և Յերևանի մի շարք համաթյուններ ու Սառաջիկի կոնյակի գործարանի բանվորները: Մեզ չի հաջողվել պարզել, թե այդ գործադուլավորները վճռաբան և կազմել յերիտասարդ բանվորությունը, կամ թե ինչ չափով է մասնակցել նա գործադուլներին: Իսկ վոր ամբողջ բանվորության հետ միասին գործադուլներին մասնակցել է և բանվոր յերիտասարդությունը, և վոր այդ-

պիսին յեղել է առհասարակ, դրանում յերկու կարծիք լինել չի կարող: Ապացույց կարող ենք համարել այն հանգամանքը, վոր Յերևանում տեղի ունեցած Սառաջիկի ուտի-Ֆիկացիոն և կոնյակի գործարանի բանվորություն Յ-րդ գործադուլը, վորը սոց.-դեմ. ղեկավարությունում ավարտվեց հաջող, բավարարած պայմանների 11-րդ կեսում հիշատակություն կա այն մասին, վոր Վերվորական ծառայություն թյուն կա այն մասին, վոր Վերվորական ծառայություն կանչվելու դեպքում տրվում է բանվորին նրա յերեք ամսվա ուժիկը և հասանելիք պարգևը: Այստեղից պարզվում է, վոր գործադուլավորների մեջ յեղել են յերիտասարդներ, վոր նրանք մասնակցել են գործադուլին, առաջադրել իրենց ուրույն պահանջները:

Բանվոր յերիտասարդությունը մասնակցում է և Ալլահ-վերդու պղնձահանքների 1905—06 թ. գործադուլներին: Առաջին գործադուլը տեղի յե ունենում 1905 թ. նոյեմբերին, սակայն քիչ անց, խաբված բանվորություն այս անգամ արդեն սոց.-դեմ. անմիջական մասնակցությունում ուղեկավարությունում նորից վրտքի յե կանգնում: Գործադուլը տևում է յերկու ամիս, բանվորները վոչ մի ղիջումի չեն համաձայնում և գործարանի վարչությունը փորձում է բանվորներին բռնի միջոցներով արտաքսել Ալլահվերդու շրջանից: Զինված մի ջոկատ շրջապատում է Ալլահվերդու հանքերը և գրավում Մանեսի բարձունքները, սակայն բանվորները չեն ընկճվում: Այնուհետև մտրակի ու սվինների ուժով պարսիկ բանվորներին վոչխարի նման քշում են ապրանքատար վագոնները և ուղարկում պարսկական սահման:

Այս գործադուլի առթիվ Բորչալուի սոց.-դեմ. բոյլեիկյան կազմակերպությունը հրապարակել եր Ալլահվերդու-Մանես և Շամլու պղնձահանքի գործարանների բանվորություն անտեսական պահանջները, վորոնց մեջ յե միջի այլոց մի կետ վերաբերվում է բանվոր յերիտասարդություն: Այդ կետը հետևյալն է. «Վեց ժամվա բանվորական ուր յերեխաների համար, վոչնչացնելով փողրաթային աշխատանքը»: «Յերեխաները պետք է ստանան ուրական 60 կոպեկից վոչ

պակաս, իսկ հասակավոր բանվորները նույն աշխատանքում,
վորտեղ յերեսաներն են՝ 1 ու. 20 կ. վոչ պակաս»:
Բանվորական շարժման ծաղման այս շրջանը յերկար
չի տևում: Վրա յեն հասնում եռակցիայի դաժան որերը:
Ծավալվող հեղափոխական շարժումները կասեցվում են, —
մի գործ, վորից անմասն չեն մնում դաշնակցության
կոմիտեները:^{*} Նրանք՝ ձեռք ձեռքի տված ցարական ժան-
դարմերիային, ճնշում են բանվորական ցույցերը, ցրում
միտինգները, հանդիսանում ժանդարմների աջ ձեռքը: Մարք-
սիստական խմբակները մասամբ լուծվում են, մասամբ նո-
րից անցնում ինքնապարկիման շրջան, զբաղվում ինքնա-
դարգացմամբ—ներքին խնդիրներով, վորպեսզի պատերազմի
տարիներին նորից հանդես գան, նորից ծավալեն իրենց
բլիշները: Այդ շրջանում յերիտասարդության կազմակեր-
պումը դառնում է անհատական մի գործ. առանձին սոցի-
ալականներ, գյուղ վերադարձած բանվորներ եռակցիայի
շրջանում այս ու այն տեղ վորձեր են կատարում կազմա-

* 1926 — 27 թվին ինչ վոր մեկը իր ծանոթի միջոցով Թիֆլիսից
պատմական վավերագրերի մի կապոց է ուղարկել Յերևան, հեղափոխա-
կան Թանգարանին ծախելու նպատակով: Այդ կապոցն ընկավ մեր ձեռքը,
վորի մեջն էր նաև Բորչալուի կազմակերպության հիշյալ կոչը: Մենք ար-
տագրել ենք դժբախտաբար մեայն մեջ բերած կետը, հավատացած լինե-
լով, վոր կապոցը կգնվի: Սակայն ինչ-ինչ պատճառներով այդ տեղի
չունեցավ, և մինչև որս էլ մենք չունենք այդ պահանջները լրիվ ցանկը,
վորի քանակն առասպելական չափերի յե հասցվում, իրականում նա
դժվար թե անցներ 20-ից, կոչը տպված էր սոցի-դեմ. Բորչալուի կազ-
մակերպության սեփական տպարանում, նեղ թղթի վրա, ուռներեն լեզ-
վով: Իսկ թե ինչ վախճան ունեցավ հիշյալ կապոցը և վորտեղ է գտ-
նվում նա այժմ, մեզ հայտնի չէ:

* Անհետաքրքիր չե այդ տեսակետից 1904 թվի Ալեքսանդր Կոնյա-
նովը: Գործարանի բակում հավաքվում են գործադուլորները: Մի-
տինգի բացումից քիչ անց, կառքով դալիս են դաշնակցական խիթ Ջալ-
լաթի և ուրիշներն իրենց զինվորներով, շարժում գործադուլորների
գլուխները և ցրում միտինգը: Պրիստավ Խերխելիձեն հղիացած Ջալաթի
քաղաքում թողնում է. «Молодец Джаллат, сво-
ими казаками разбил митинг»: («Զորս տարի...», էջ 123),

կերպելու մարքսիստական խմբակներ, խորացնում են դժգո-
հությունները, հեղափոխական պրոպագանդ մղում:
Յեվ այսպես, առաջին հեղափոխութան շրջանում բան-
վոր յերիտասարդության շարժումն ամբողջապես և լիովին
կապված է հասակավոր սերնդի պայքարին: Յերիտասար-
դական բանվորական մասսայական շարժում այժմյան հաս-
կացողության գոյություն չունի — իսկ ինքնուրույն շարժ-
ման մասին խոսք լինել չէր կարող: Բանվորական առաջին
շրջաններում յերիտասարդությունը, վորպես նրա բաղկա-
ցուցիչ տարրը, մասնակցում է գործադուլին—տեղ-տեղ առա-
ջադրելով իր տնտեսական պահանջները, մերթ հաղթանակ
տանելով, մերթ պարտություն կրելով:
Առանձին յերիտասարդներ, յեթե մասնակցել են քա-
ղաքական գործնեյություն, մասնակցել են վորպես ՌՍԴԲԿ-ի
անդամներ: Քաղաքական արանձին կազմակերպություն յե-
րիտասարդության համար գոյություն չի ունեցել: Բանվոր
յերիտասարդության ծայր աստիճան յետամնացությունը,
կյանքի դժնդակ պայմանները — այլև հեղափոխական աշխա-
տանքի ընդհանուր միջավայրը այդ թույլ չեն տվել: Այս
հարցում խոշոր նշանակություն ունի նաև այն հանգա-
մանքը, վոր աշխատանքի գաղտնի պայմաններում կու-
սակցության անհրաժեշտ էր ուժերի խիստ կենտրոնա-
ցում և բնականաբար նա չէր կարող թույլ տալ կազմակեր-
պություններին ավելորդ ճյուղավորություն:
Դրան գուցենթաց մենք տեսնք, վոր կուսակցության
հատուկ ոգնություն են ցույց տվել աշակերտական սոցի-
դեմ. կազմակերպությունները, վորոնք փաստորեն ձուլված
են յեղել ՌՍԴԲԿ կազմակերպության հետ, յենթարկվել են
ղեկավար մի կենտրոնի, տարել ամեն տեսակի կազմակերպ-
չական-կուլտուրական, քաղաքական-պրոպագանդիստական
աշխատանք, կատարել տեխնիկական բուրժուազիայի տարի-
բարություններ: Սակայն վրա հասնող եռակցիայի տարի-
ներին, յերբ կործանվում է սոցի-դեմ. կազմակերպությունը,
յերբ արյան մեջ խեղդվում են բանվորական շարժման առա-
ջին հուժկու ալիքները, աշակերտական սոցի-դեմ. խմբակ-

ներն ել հեղափոխութեան այդ ընդհանուր տեղատվութեան
որերին կծկվում են, հեռանում քաղաքական առօրյայից:
Մեր յերկրամասում իշխողը նորից մնում ե նացիոնալիզմը,
աշակերտական դաշնակցական միութեանները, վորոնք հե-
ղափոխութեան պարտութեան մեջ, սոց.-դեմ. կազմակերպու-
թեան կործանման մեջ եյին փնտրում իրենց հաղթանակի ե
հզորացման յելակետը:

„ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՈՒՍԱՆՈՂ ՄԱՐՔՍԻՍՏԵՐԻ ՄԻՈՒ-
ԹՅՈՒՆ“-ԻՑ ԴԵՊԻ „ՍՊԱՐՏԱԿ“

զիտայի հետ մինչև դեմոկրատական հանրապետություն, ըստ վորում պրոլետարիատը միշտ պետք է վերահսկի բուրժուազիային»*:

Սովորական մենշևիկյան մի փաստաթուղթ. Այդպիսով, Անդրկովկասի ուսանող մարքսիստների միությունը ձևավորվում է վորպես մենշևիկյան կազմակերպություն, վորն ընդհանուր հայ աշակերտություն հետ միասին կուրս է վերցնում ամրապնդելու բուրժուական պետությունը, հաստատ պահելու պարլամենտական կարգերը:

Բնական է, վոր այդ միություն մեջ բոլշևիկների և մենշևիկների կենսակցությունն այլևս հանդուրժել չեր կարելի, մասնավոր՝ յերբ 1917 թ. հոկտյան դեպքերից հետո իսկությունները: Ուսանող մարքսիստների միությունը բոլոր կարեւոր կյան մասը վերջնականապես անջատվում է կազմակերպությունից, պարզում հեղափոխության և ինտերնացիոնալիզմի դրոշմը — կոիվ հայտարարում թե բուրժուազիային և թե նրան սպասավորող կուսակցություններին, մոտենում բանվոր յերիտասարդության մասսաների մեջ, ձեռնամուխ լինում նրանց մարտական շարքերի կոմիսան:

Անդրկովկասյան ուսանող մարքսիստների միության հաջորդ կոնֆերանսը հրավիրվում է 1918 թ. հունվարին, այս անգամ արդեն առանց բոլշևիկների: Նրան մասնակցում է միայն Վրաստանի պատգամավորությունը, թեպետ նա չեր զլանում կրել «Յերիտասարդ մարքսիստների Անդրկովկասյան կոնֆերանս» անունը: Կոնֆերանսը ներկա մոմենտի առթիվ ընդունում է հետևյալ բանաձևը.

«Ռուսաստանի արտադրական ուժերի չաճած լինելու հետևանքով — պրոլետարիատն առայժմ չի կարող վոչնչացնել կապիտալիստական հասարակարգը և կազմակերպել սոցիալիստական արտադրություն: Սոցիալիս-

տական հեղափոխությունն նախաձեռնությունը կարող է վերցնել միայն Արևմտյան Յեվրոպայի պրոլետարիատը»*:

Այդպիսով, յերիտասարդ մարքսիստները վերջնականապես խզում են իրենց կապերը հեղափոխության հետ — անվերադարձորեն անցնում մենշևիզմի հակահեղափոխական դիրքերը:

Մինչ այդ ընկ. Միկոյանի և ուրիշների նախաձեռնությամբ 1917 թ. սեպտեմբերի 3-ին Թիֆլիսում հրավիրվում է տարերային կերպով առաջ յեկած և կուսակցություն կոմիտեների անմիջական ղեկավարությամբ գործող բոլշևիկյան յերիտասարդական խմբակների (հիմնադիր) ժողովը: Այդ ժողովը, վորին մասնակցում էին մոտ 60—100 հոգի — վորոշում է միանալ մի կազմակերպության մեջ և կազմակերպություն անվանել «Յերիտասարդ սոցիալիստ-ինտերկերպություն անվանել «Սպարտակ» կազմակերպություն»:

Ժողովը հաստատում է միության կանոնադրությունը և ընտրում ժամանակավոր կոմիտե և մի կոչ ուղղում «Կովկասի վողջ աշխատավորությունը»:

Սպարտակն իր առաջին յիւլյթով բարձրացնում է ինտերնացիոնալիզմի դրոշմը և կատաղի անհաշտ պայքար հայտարարում նացիոնալիզմին: Այդ այն շրջանն էր, յերբ Անդրկովկասում կազմակերպվում էին Ազգային խորհուրդներն ու առաջին ազգային զորամասերը, յերբ սաղմնավորվում էին Անդրկովկասի հետագա յերեք «անկախ» հանրապետությունները, վորով բուրժուազիան ձգտում էր Անդրկովկասն արհեստականորեն կտրել ուսական հեղափոխությունից — նրա հաղթական ընթացքից**:

* Նույն տեղում, էջ 27:

** Այդ այն որերին էր, յերբ ուսական ցարական բանակը լքել էր դաշնակցական Ֆրոնտը, և յրբ դաշնակցության ղեկավարությամբ Կովկասի աշակերտական միությունը «ապագա սակարգային անկուսակցական» կապի աշակերտական միությունը խմբեր էր կազմակերպում ճակատ ուղարկելու համար: Յեվ Սպարտակն կոչն իրեք, վոր այդ պահուն Անդրկովկասյան նացիոնալիզմի թունոտ յերկնակամարում մի լուսատու առողջ էր, մարտական մի դրոշմ, վորն շուրջը պիտի համախմբվեին նրանք բոլորը, վորոնք հեղափոխական էին, վորոնք կոչված էին պայքարելու ընդդեմ նացիոնալիզմի: հանուն հեղափոխության հաղթանակի:

* Г. Девдариани: „У истоков Комсомола Грузии“, էջ 21—22
1927 թ. Թիֆլիս:

Սկզբից եեթ նշելով բոլոր ազգերի աշխատավորութեան շահերի միատեսակութիւնը, Սպարտակը կոչ է անում նրանց ինտերնացիոնալիստական մի ուժեղ կազմակերպութիւն ստեղծել անհայտ դասակարգային պայքար մղելու համար բոլոր ազգերի հարստահարիչների դեմ, ամեն տեսակի հակահեղափոխականների դեմ:

«Բուրժուազիան, — ասում է կոչի մեջ, — հեղափոխութիւնը խեղդելու նպատակով ոգտում է բնակչութեան ազգային խայտաբղետութիւնից, նա կամենում է ջլատել պրոլետարիատի ուժերը, ձգտելով մասսաներին ազգային շրջանակների մեջ դնել՝ միացնելով նրանց այսպես կոչվող համազգային, ապադասակարգային պլատֆորմի վրա:

...Սյոպիսի հակաժողովրդական, դավաճանական աշխատանքի համար լավագույն հող է հանդիսանում Կովկասյան իրականութիւնը, վորտեղ ցարական ռեժիմի տեղական աջակիցները — կապիտալիստները և կալվածատերերը — Նիկոլայի չինովնիկների և գնահերալների ոգնութեամբ խորացրել են ազգային ներհակութիւնն ու փոխադարձ ատելութիւնը:

Մերկացնելով վրացական միջկուսակցական խորհրդի և հայկական համազգային խորհրդի հակահեղափոխական ելութիւնը, Սպարտակը կոչ է անում «Ազգային միութիւններին և դասակարգային զինադարին հակադրել բոլոր աշխատավորների ինտերնացիոնալ միութիւնը և նրանց կատարել պայքարն ընդդէմ հակահեղափոխական դասակարգի»:

Գեղարարական վերջանում է այսպես՝
«Սպարտակ կազմակերպութիւնը կոչ է անում բոլոր յերիտասարդ ինտերնացիոնալիստներին և բոլոր այն աշխատավորներին, վորոնց համար թանգ է հեղափոխութեան և ինտերնացիոնալի շահերը, դուրս գալ իրենց բողոքներով ընդդէմ վրացական միջկուսակցական խորհրդի և հայկական համազգային խորհրդակցութեան:

Սպարտակ կազմակերպութիւնը կոչ է անում ձեզ ազգային միութիւններին և դասակարգային զինադա-

դարին հակադրել բոլոր աշխատավորների ինտերնացիոնալ միութիւնը և դաժան դասակարգային պայքարն ընդդէմ հակահեղափոխական ունեւոր դասակարգերի:

Ընկերներ, մեղ հետ միասին անողոք պայքար հայտարարեցեք նացիոնալիզմին և շովինիզմին, վորը տվյալ դեպքում արտահայտվում է միջկուսակցական խորհրդի և հայկական համազգային խորհրդակցութեան ստեղծման մեջ:

Կորչէն կապիտալիստների և կալվածատերերի հակահեղափոխական դասակարգերը:

Կեցցե՛ք բոլոր յերկրների աշխատավորութեան միջազգային համերաշխութիւնը:

Կեցցե՛ք ուսական հեղափոխութիւնը:

Սակայն այդ շրջանում Սպարտակը դեռևս միշտաբար չէր իր կազմով: Վերջնականապես անջատված լինելով յերիտասարդ մարքսիստներից, այնուամենայնիվ նա իր շարքերում տեղ է տալիս թե եսերներին և թե անարխիստներին, վորոնք (թվով 5—6 հոգի՝ 90-ից) կազմակերպութեան մեջ մտնում են մինչև 1919 թվի սկզբները՝ մինչև Սպարտակի վերանվանումը: Այդ առթիվ անա թե ինչ են ասում ընկեր Բ. Չսեկաձեն՝ Սպարտակի հիմնադիրներից մեկը՝ իր հիշողութիւններում:

«Կազմակերպութիւնը մենք այսպես եյինք պատկերացնում. նրան տալիս եյինք զուտ դաստիարակչական նշանակութիւն, նա պետք է աշխատավոր յերիտասարդութեանը դաստիարակել կոմունիստական վոգով: Բայց դրա հետ միասին մենք համաձայն ենք յեղել կազմակերպութեան մեջ ընդունել և նրանց, վորոնք ընդունում են խորհրդային սխտեմը՝ Ուստի և մեղ մոտ մտնելու իրավունք եյինք տալիս նաև ձախ եսերներին»:

1918 թ. վերջերին սկսվում է հայ-վրացական պատերազմը: Կիսալեզալ պայմաններում աշխատող սակավազոր Սպարտակն իր բուռն բողոքն է հայտնում ազգամիջյան այդ պատերազմի առթիվ, պատրաստում է համապատասխան

* «ԼԿՅԵՄ» անցյալը (Ժողովածու), էջ 24, 1923 թ.,

մի կոչ, սակայն թերթերից վոչ մեկը չի համաձայնում տպագրելու: Այդ որերին յերիտասարդ կազմակերպությունը բռնում է իր առաջին քաղաքական քննությունը, վոչ մի վոչ հայկական և վոչ ել վրացական մասի մեջ, յերկուսն ել բոլորիցս համարձակությունը դատապարտում էյին յեղբայրստան այդ պատերազմը և դիտում այդ վորպես իշխող բուրժուական կառավարությունների իմպերիալիստական և ուղղամտենչ քաղաքականությունից: 1919 թ. մարտի վերջերին հրավիրվում է Թիֆլիսի կազմակերպության համաքաղաքային կոնֆերանսը, վորը և վորոշում է յերիտասարդ սոցիալիստ ինտերնացիոնալիստների Սպարտակ կազմակերպությունը վերանվանել Յերիտասարդ Կոմունիստների Սպարտակ կազմակերպություն, ընդունում է միությունն ուր կանոնադրությունը, վորով կազմակերպության անդամ հաշվվում է նա, ով առանց վերապահումների ընդունում է կոմկուսի ծրագիրը և իդեական ղեկավարությունը (ղրանով իսկ լուծվում է ձախ եսերների և անարխիստների հարցը): Նույն թվի

«Ապրիլի վերջերին Ռեյ Կովկասյան Յերկրային Կոմիտեյի առաջարկությամբ (համաքաղաքային կոնֆերանսում ընտրված) «Թիֆլիսի կոմիտեն վերանվանվում է Յերիտասարդ Կոմունիստների Սպարտակ կազմակերպությունների ժամանակավոր Կենտկոմ և Թիֆլիսի կոմիտե և նորից նրա առաջարկությամբ ընկերներ են ուղարկվում արդեն գոյություն ունեցող կազմակերպությունները կապի (հրահանգավորման) համար: ... Ընկերներ են ուղարկվում Հայաստան, Արևմտյան Վրաստան, Գորու գավառը և այլն: Կենտկոմի աշխատանքի ծանրությունը կենտրոնը Թիֆլիսից տեղափոխվում է գավառները և Հայաստան»*:

Վերանվանված կոմիտեն ապրիլի սկզբներին Հորս լեզուներով հրատարակում է ղեկավարտիվ մի կոչ, վորտեղ նշում է իր նպատակը, դերն ու անելիքները պրոլետարական հեղափոխության մեջ: Դրանով իսկ Սպարտակ կազմակերպությունը վերջնականապես ու անվերադարձորեն ինքնորոշվում է — իր պայքարը դիտելով վորպես բանվոր դասավորում է — իր պայքարը դասակարգի հետ, պրոլետարական հեղափոխության հետ և յուրաքանչյուր քայլափոխում նվիրագործում իր ղեկավար այդ սկզբունքը: Նկատի ունենալով այդ կոչի պատմական բացառիկ նշանակությունը և կարևորությունը — հետագայում կանգնադառնանք դրան — մենք ամբողջապես մեջ ենք բերում այդ կոչը:

ՅԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏՆԵՐԻ «ՍՊԱՐՏԱԿ» ԿԱԶՄԱ-ԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ

Պրոլետարներ բոլոր յերկրների, միացե՛ք:

ԴԵՎԼԱՐԱՑԻՎ ԿՈՉ

Պրոլետար դասակարգը կազմում է ժամանակակից ազատարար շարժման այն հզոր սաղմը, վորը ծնվելով կապիտալիստական հասարակության մեջ, պիտի կործանի այդ հասարակակարգը, վորպեսզի ստրկության ու մի բուռն պարագիտների շահագործության փլատակների վրա կառուցի իր աշխարհը — կոմունիզմի աշխարհը:

Ժամանակակից հասարակության բոլոր դասակարգերի մեջ միակ հեղափոխական դասակարգը՝ գուրկ ու տնանկ պրոլետարիատն է, վորի հեղափոխական վոգին պայմանա-

րավորված ձևով տպագրվել է Յերեանում 1919 թ. մայիսի 1-ին լույս տեսած «Սպարտակ» թերթում «Ծրագրի փոխարեն» վերառույթյամբ (իսկ «Սպարտակ» հրատարակմանը, ըստ Դ. Ղաբաշյանի վկայության, ձեռնաձուկ է յեղել մայիսի մեկից մոտ յերկու շաբաթ առաջ): Ղեկավարտիվ կոչը արտասպառված է Թիֆլիսի և Կենտկոմի կոչից, պարզ է, վոր ապրիլի վերջերին վերանվանված կոմիտեն չէր կարող ապրիլի սկզբներին ղեկավարտիվ կոչ հրատարակել:

* Г. Девдариани, "Очерки истории комсомола Грузии. Закнига, 1928 г. Тифлис. 62 112, Կոմիտեյի վերածվելը ապրիլի վերջերին չէր կարող տեղի ունենալ վորովհետև ապրիլի ամենատուրը կենտրոնը (յեթե վոչ ապրիլի շուտ) — հրատարակել է իր ղեկավարտիվ կոչը, վորը մի քիչ վե-

վորվում է վոչ թե ժամանակավոր հեղափոխական բռնկում-
ներով, այլ նրա տնտեսական զրուծյամբ:

Սյդ դասակարգը լինելով բոլոր հասարակական բարիք-
ների ու հարստությունների միակ արտադրողը, միևնույն
ժամանակ հարկադրված է բավականանալ իր աշխատանք-
ների բոլոր արդյունքների միմիայնակ, խղճուկ մնացորդ-
ներով և ամբողջովին շահագործվում է ունեւոր դասակարգի
իշխանութունից:

Ձգտելով ազատագրվել քաղաքական և տնտեսական
ստրկացման ծանր լծից, պրոլետար դասակարգը միաժամա-
նակ ձգտում է վոչնչացնել «մարդու շահագործումը մար-
դով», վորի հիմքը կազմում է մասնավոր սեփականու-
թյունը — մարդկության այդ առաջին չարիքը:

Ազատագրվելով դասակարգային շահագործումից՝ հեղա-
փոխական պրոլետարիատը հենց զբաղվում էլ ազատագրում է
մարդկությունը կապիտալիզմի սև ճիրաններից և իմպերիա-
լիզմի համաշխարհային մարդակերությունից:

Ձգտելով իր վերջնական նպատակին՝ կոմունիզմին,
վճռական կռիվ պատրաստվելով համաշխարհային իմպերիա-
լիզմի ու նրա հավատարիմ վարձկանների՝ սոցիալ-դավա-
ճանների դեմ՝ համաշխարհային պրոլետարիատի գիտակից
մասը յերես է թեքում սոցիալ-շովինիստներից, կազմակերպ-
վում է միակ, իսկական պրոլետարական կուսակցության —
կոմունիստական կուսակցության՝ շուրջը, վորպեսզի դասա-
կարգային մտքով հակադրվելով մյուս բոլոր դասակարգե-
րին՝ իր հզոր մարտական կազմակերպությամբ վճռական
կռիվ դուրս գա միջազգային կազմակերպված իմպերիա-
լիզմի դեմ:

Լինվին գիտակցելով ներկա պատմական մոմենտի նշա-
նակութունը, յերբ ուսական Մեծ հեղափոխությունն իր
հզոր բներն է տարածել Գերմանիա, Ավստրիա, Հունգարիա,
յերբ համայն աշխարհը բռնկվում է կոմունիստական հեղա-
փոխության հրով և յերբ ամենուրեք ամբապնդվում է պրո-
լետարիատի դիկտատուրան, այս պատասխանատու բուպե-
յին մեր կազմակերպությունը, Յերիտասարդ կոմունիստ-

ների «Սպարտակ» կազմակերպությունը, կոչ է անում
հեղափոխական յերիտասարդությանը, այն յերիտասարդու-
թյանը, վորը դուրս է յեկել պրոլետար և կիսապրոլետար
մասսաների գրկից, համախմբվել մեր կազմակերպության
շուրջը, դաստիարակվելու հեղափոխական մարքսիզմի ու
մարտական Ինտերնացիոնալի վոգով, կազմակերպելու այն
անսպառ աղբյուրը, վորտեղից պետք է լրացվեն մեր ավագ
կազմակերպության — կոմունիստական կուսակցության զար-
քերը, վորը հաճախակի նոսրանում է միջազգային իմպե-
րիալիզմի դեմ մղվող անհավասար կռիվում:

Մեր կազմակերպությունը, Յերիտասարդ կոմունիստ-
ների «Սպարտակ» կազմակերպությունը սերտորեն կապ-
ված ամբողջ աշխարհի մյուս նույնաման կազմակերպու-
թյունների հետ՝ հանդես է գալիս դասակարգային ակտիվ
թյունների հետ՝ հանդես է գալիս մասնակցություն գույց տալիս իմ-
լոգունգներով և սերտ մասնակցություն գույց տալիս իմ-
պերիալիզմի բրոնզե բուռնցքը փշրելու, ձգտում լուսավոր
ապագայի, նոր աշխարհի — կոմունիզմի:

Կեցցե՛ք քաղաքացիական կռիվը՝ դեպի կոմունիզմ տանող
ճամբարի ճանապարհը:

Կեցցե՛ք համաշխարհային կոմունիստական հանրապե-
տությունը:

Կեցցե՛ք պրոլետար յերիտասարդության գաղափարների
միակ ու իսկական արտահայտիչ — Յերիտասարդ կոմունիստ-
ների «Սպարտակ» կազմակերպությունը:

Յերիտասարդ կոմունիստների
«Սպարտակ» կազմակերպու-
թյան ժամանակավոր կենտ-
րոնական և Թիֆլիսի քաղա-
քային կոմիտե:

ՊԱՏԵՐԵՉՄԻ ՅԵՎ ՇԵՂԱՓՈՒՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

Մարքսիստական խմբակներին Հայաստանում կրկին
հանդիպում ենք 1916 թ. վերջերին: Առաջին հերթին հիշա-
տակության արժանի յե Նշմիածնի Գևորգյան ճամբարանի I
խաբանին կից 1916 — 17 ուս. տարվա սկզբներին կազմա-

կերպոված խմբակը: Այդ տարին ճեմարան էին յեկել Թիֆ-
լիսի Ներսիսյան դպրոցի շրջանավարտներից բոլորիկ ընկեր-
ներ Ա. Միկոյան, Հայկազ Կոստանյան, Արտակ Ստամբու-
լյան, Ա. Շահգիլդյան, Հովհաննես Պողոսյան, Գևորգ Ասող-
յան, Ժորժիկ Բաղդասարյան, Շուշիկ Թեմականից՝ Յեղիշե
Ներսիսյան, Գևորգ Թոմասյան, (Ղարիբ) և Գառնիկ Ղազա-
րյան: Շրջանավարտների այդ կազմից ել ստեղծվում է ճե-
մարանի մարքսիստական խմբակը՝ թվով մոտ 12 հոգի:

Մինչև փետրվարյան հեղափոխությունը խմբակն զբաղ-
վում է ճեմարանական ներքին խնդիրներով ու մարքսիստա-
կան գրականության ուսումնասիրությամբ, վորի համար
ոգտագործվում է Ներսիսյան անտառը: Բարձր դասարան-
ների աշակերտների մեջ խմբակը պրոպագանդա եր մղում
անհատական կցման միջոցով—լսարանում դասատու դաշնակ-
ցական Վ. Նավասարդյանի ժամերին կարծիքների ջերմ
բաղիում եր տեղի ունենում խմբակի անդամների և դասա-
խոսի միջև:

Դպրոցական կյանքին մասնակցելուց թույլն ունենալն ար-
տահայտվել է նրանով, վոր խմբակի անդամներից հետե-
վանքով հաջողվում է ամբողջ աշակերտության հետ միա-
սին—վերացնել առավոտյան և յերեկոյան աղոթքը և
ուսանողությունը շաբաթ յերեկոները վանք տանելը: Ըն-
ճարանի հոգևոր պատերի ներսում կատարված այդ կորեկ-
տիվը քիչ բան չեր իր ժամանակին:

Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո խմբակը դուրս
է գալիս ճեմարանի պատերից և բացատրական խոշոր աշ-
խատանք կատարում տաճկական ֆրոնտից Նժդիաձին հան-
բանակի մեջ: Պրովակացիայի յենթարկված զինվորները
զիշերով հարձակվում են զինու պահեստների վրա գավթելու
և խմելու նպատակով: Խմբակն իր ամբողջ կազմով անցնում
է աշխատանքի և հաջողվում է վերականգնել հեղափոխա-
կան կարգը զորքի մեջ: Այդ զեպքի շուրջը դաշնակցա-
կանները լուրեր են տարածում, վոր իբր ակտը կազմա-
կերպված է վրացի զինվորների կողմից տեղական հայ բնակ-

չություն դեմ: Դաշնակցականները և ճեմարանի ղեկավար-
ները վորոշում են զինել ուսանողությունը վրացիների
հարձակմանն ընդդիմադրելու համար: Խմբակը տեղեկանա-
լով այդ մասին, ընկ. Միկոյանի և ուրիշ յերկու ընկերոջ
հաջողվում է ներկա գտնվել ուսուցչական խառը ժողովին
և համոզել, վորպեսզի նրանք յետ մնան այդ արկածախնդ-
րությունից, վոր գուր տեղը պետք է արյուն հոսեցներ:

Խմբակն անմիջական կապ է պահպանում Թիֆլիսում
հրատարակվող սոց-դեմոկրատիայի միացյալ որդան «Պայ-
քար» թերթի հետ մի կողմից և Անդրկովկասյան մարքսիստ
աշակերտների միություն հետ մյուս կողմից: Խմբակի ջան-
քերով «Պայքար»-ը տարածվում է վոչ միայն ճեմարանի
ներսում, այլև Վաղարշապատի մեջ: Անգամ ճեմարանի
ընթերցարանը դուրս է գրում 6 օրինակ: «Պայքար»-ին
1916 թ. Գուլիստանի անդամները* 1916 թ. Գուլիստանի
անդամները և խմբակի անդամները մարքսիստ աշակերտ-
յիսում գումարված Անդրկովկասյան մարքսիստ համա-
նքի միություն առաջին կոնֆերանսին Գևորգյան ճեմա-
րանի խմբակի կողմից մասնակցում է ընկ. Ա. Միկոյանը:

1917 թ. մարտին ճեմարանը փակվելուց հետո խմբակը
ցրվում է և նրա անդամները՝ անցնելով Անդրկովկասի դա-
նազան քաղաքներ, վորպես բոլորիկներ—անմիջական ակ-
տիվ մասնակցություն են ցույց տալիս հեղափոխական
շարժումներին:

Ղաբաքի լիսայում 1916 թ. վերջերին եսեր Սուրեն
Մարկոսյանի նախաձեռնությամբ կամակերպվում է անկու-
սակցական յերիտասարդական միություն, վորը շուտով
փետրվարյան հեղափոխությունից հետո փաստորեն վեր է
ածվում ինտերֆրակցիոն մի կազմակերպության: Միություն
ներսում գործող ֆրակցիաները բանվորական, գյուղացիա-
կան և զինվորական խորհուրդների ընտրության ժամանակ
միասնական ուժերով պայքարում են դաշնակցության դեմ
և խորհրդի կազմում անցկացնում Անիյեվին: Միությունը
հսկայական կուլտուր-լուսավորական աշխատանք է տա-

* Գ. Ղազարյանի ցուցմունքները, Յերիտասարի արխիվ:

վել Սիեզպոլում ծածանվող ապստամբական դրոշին, և
ռեակցիային հաղորդում ե ճգմել կղզիացած ամբողջ շար-
ժումը: Մայիսյան ապստամբությունից հետո կազմակեր-
պությունը ցրվում ե, նրա մի մասը բանտ ե լցվում, վո-
մանք աքսորվում են, վոմանք փախուստի դիմում ե կոմու-
նիստական կազմակերպությունը Ղարաքիլիսայում կրկին
հանդես ե գալիս Հայաստանի խորհրդայնացման որերին:
Ղարաքիլիսայի անկուսակցական յերիտմիությունը մինչև
վերջն ել պահպանում ե իր ինտերֆրակցիոն բնույթը:

Տակտիկական նկատառումներով բոյլշևիկյան ֆրակցիան
Սպարտակ միությունն չի կազմակերպում, չնայած նրան,
վոր 1919 թ. սկզբներին Յերևանից ստացվում ե համա-
պատասխան կարգադրություն: Ֆրակցիան նպատակահար-
մար ե համարում շարունակել իր աշխատանքն անկուսակ-
ցական միություն մեջ, սակայն յեռանդուն կազմակերպում
ե կայարանի յերիտրանվորությունը ե արհեստավոր աշա-
կերտությունը — նրանց մեջ կուլտուրական և քաղաքական
բացատրական աշխատանք ծավալում:

Վոչ անկուսակցական յերիտմիությունը ե վոչ ել նրա
մարքսիստական՝ հետագայում բոյլշևիկյան ֆրակցիան կապ
չեն ունեցել վոչ մարքսիստ աշակերտների Անդրկովկասյան
միություն հետ ե վոչ ել մարքսիստական աշակերտների
Յերևանի կոմիտեյի հետ*:

Ալեքսանդր Կոլոլով մարքսիստական յերիտա-
սարդական խմբակ առաջին անգամ կազմակերպվում ե
1918 թ., տաճկական զորքերի հեռանալուց հետո: Խմբակը
կազմակերպվում ե մի քանի ընկերների նախաձեռնու-
թյամբ, վորոնց թվում կարելի յե հիշել ընկերներ՝ Հանե-
սողլյան, Ա. Ղազարյան, Հ. Մելիք-Սարգսյան (վախճան-
ված), Խաչիկ Ոհանջանյան, Աղասի Մովսիսյան և ուրիշները:
Իր կարճատև գոյությունը ընթացքում խմբակը հսկայական
գործ ե կատարում. նա հետագայում փաստորեն հանդիսա-
նում ե Լենինականի կոմունիստական կազմակերպության
հեղափոխական մարզված կորիզը, վորն ստեղծվում ե մարք-

* Վերգուշ Միլիթարյանի ցուցմունքները, Յերիտպատի արխիվ:

սիստական խմբակի աշխատանքի շնորհիվ: Բանն այն ե,
վոր խմբակը քայքայվելով, նրա անդամները պարապ չեն
նստում. նրանցից յուրաքանչյուրը մի աշխատանք ե կա-
տարում: Ուշի-ուշով հետեկելով դաշնակցությունը, խմբակի
վող ընթացքին ե պետական «շինարարությունը», խմբակի
անդամները մասսաների մեջ մերկացնում են դաշնակցու-
թյան հակահեղափոխական եյությունը, նրա արարքները,
կոմունիստական սերմեր ցանում մասսաների մեջ*:

ՅԵՐԵՎԱՆԻ ՄԱՐԲՍԻՍ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յերևանում յերևույթները մի քիչ այլ կերպ են դար-
գանում:

Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո դաշնակցու-
թյունը ձեռնամուխ ե լինում յերիտասարդության կազմա-
կերպման: Նա աշակերտությունը ըստ ազգությունների
կազմակերպելու ջատագովել եր: Յերևանում հրավիրվում ե
աշակերտական քաղամարդ ժողով, վորտեղ պ. Սահակ Թո-
րոսյանը (հանրապետական Հայաստանի մինիստր) յերեք
ժամ զեկուցում ե դաշնակցության ծրագրի մասին: Թեպետ
Թորոսյանը յեղբարեկաման մեջ հայտարարում ե, վոր «յես
Թորոսյանը յեղբարեկաման մեջ հայտարարում ե, վոր «յես
չեմ ուզում ձեզ դաշնակցական դարձնել, յես դեմ եմ աշա-
կերտական կուսակցության կազմակերպման», այնուամե-
նայնիվ դա չի խանգարում, վորպեսզի ժողովի վերջում մի
խումբ դաշնակցականներ փորձեյին դաշնակցական աշա-
կերտական միություն կազմել: Հակադաշնակցական տրա-
մադրված աշակերտները, դրանց թվում ընկերներ՝ Ա. Խան-
ջանը, Ղուկաս Ղուկասյանը, Ալ. Իսահակյանը, Վ. Խերա-
նյանը և ուրիշները ազմուկ են բարձրացնում, թե չի կա-
շելի անկուսակցականների ժողովները կուսակցական նպա-
տակների ծառայեցնել:

«Բավական ե, պարոն Թորոսյան և նմաններ, — դրում
ե ընկ. Խանջանը 1917 թ. ապրիլի 15-ին, — վերցրեք ձեռ
և ընկ. Խանջանը 1917 թ. ապրիլի 15-ին, — վերցրեք ձեռ

* Թ. Խաչիկովյան, «Կոմսոմոլը Լենինականում», Յերիտպատի արխիվ:

դիմակները և հրապարակ իջեք ձեր խեղճական գույնով:
Սակայն ուրախալի յեր ասել, վոր հայ աշակերտու-
թյան մեջ կան նաև դիտակից անհատներ, վորոնք չեն
վեգեկորվում Թորոսյանների բառախաղերով և չեն բռնված
աթուղներ դրավելու մարմաջով:

Յեվ յես հավատում եմ, վոր հայ աշակերտությունը
մոտիկ ապագայում դիտակցության գալով, կձանաչի
Թորոսյաններին, դուրս կգա նրանց ազդեցության տա-
կից և կզնա այն ճանապարհով, վոր տանում է դեպի
բոլոր ազգերի համագործակցությունն ու յեղբայրու-
թյունը: («Նոր սերունդ» № 2, 1917 թ. Թիֆլիս):

Դաշակցությունն այստեղ ժամանակավորապես պար-
տություն է կրում, կազմակերպվում է ընդհանուր աշակեր-
տական միությունը, ընտրվում Յերևանի Կոմիտեի Թիֆլիսի
նին ներկայացուցիչ են ուղարկում Յերևան, վորը Թեմական
դպրոցի աշակերտության ընդհանուր ժողովում գեկուցում է
միության նպատակների մասին և պահանջում է, վորպեսդի
Թեմականի աշակերտությունը մտնի ընդհանուր հայ աշա-
կերտական միության մեջ: Ընկերները ներկայացուցչի դեմ
այստեղ ել յեկոյթ են սարքում: «Առանձնապես ուժեղ հար-
ձակում գործեց ընկ. Աղասի Խանջյանը, վորի խոսքից հետո
թյանը միանալու առաջարկը, վորը և տապալվեց: Ներկա-
«Սպարտակի եջերից», «Ավանդարդ», № 33, 1926 թ.):

Մարքսիստորեն տրամադրված աշակերտությունն անց-
նում է ինքնակազմակերպման: Միությունն ընտրում է իր
վարչությունը, վորը կոչվում է մարքսիստ աշակերտների
միության Յերևանի կոմիտե: Վարչության մեջ մտնում են
ընկ. ընկ. Ղուկաս Ղուկասյան, Աղասի Խանջյան, Աղափի
Բուդուկյան, Վ. Ծովյան և մեկ ուրիշը: Դիմում են ընկ.
Արշավիր Մելիքյանին, վոր աշակերտության համար մի
քանի դասախոսություններ կարդա մարքսիզմի սկզբունք-
ների մասին: Նա համաձայնվում է ուրախությամբ և սկսում

է դասախոսությունների շարքը: «1917 թ. սեպտեմբեր ամսի
և առաջին կիրակին եր, — ասում է ընկ. Արշավիր Մելիք-
յանը, — գնացի մարքսիստական աշակերտության անդրա-
նիկ ժողովը, վորը կազմակերպվել էր Ղուկաս Ղուկասյանի
նախաձեռնությամբ «СОЮЗ ГОРОДОВ»-ի (այժմյան գավգործ-
կոմի) շենքում: Ներկա էին 30—40 հոգի: Դասախոսու-
թյունների թեմաներն էին՝ պատմական մատերիալիզմ,
կուսակցության պատմություն: Այդ դասախոսությունները
կուսակցության պատմություն: 15—20-ը խո-
սում են յերեք ամիս: մինչև դեկտեմբերի 15—20-ը խո-
սում էին տոն որերին ցերեկը և դրանց նախորդ յերեկո-
ները — յերկուսից յերեք ժամ: Ղուկասը նպատակ ուներ մի
վորոշ ժամանակից հետո, յերեք հաճախողների վորոշ կայուն
կազմ կստեղծվեր, կազմակերպել «մարքսիստ աշակերտների
միություն»: (Ա. Մելիքյանի վկայությունները, էջ 1):

1918 թ. սկզբներին միությունը դուրս գալով աշակեր-
տական շրջանակից, կազմակերպում է յերեք հրապարակա-
յին դասախոսություններ «Պատերազմը և հեղափոխու-
թյունը» նյութի շուրջը: Դասախոսությունները մեծ հաջո-
ղություն են գտնում Յերևանում. այդ որերին դահլիճը
լեփ-լեցուն էր լինում: Զեկուցումներից հետո տեղի յեր
ունենում մտքերի փոխանակություն, վորտեղ դասախոս
ընկ. Արշավիր Մելիքյանն անողորմ դատափետում էր իր
ընդդիմախոսներին:

Այդ դասախոսություններն անախորժ տպավորություն
են թողնում դաշակցական շրջանների վրա, և ահա նրան-
ցից մեկի առթիվ լրագրական տեղեկատույի վերջում հոդ-
վածագիրը գրում է, թե «պիտի ըսենք, վոր նման դասա-
խոսությունների ժամանակը չե և չպետք է ալ Թուրքա-
տրվի՝ առանց այն ել մեր պղտորած մթնոլորտը խառնել
նման հեղափոխությունների մեջ» («Զինվոր», № 14, 1918 թ.,
Յերևան): Իսկ «Պատերազմ» նյութի մասին կարդացած
դասախոսության առթիվ «Ունկնդիր» ստորագրությամբ
մինը «Զանգ» թերթի № 13-ում հայտնում է, վոր «Վերջում
արդեն, յերեք դասախոսն սկսեց պատասխանել իր ընդդի-
մախոսներին, դասախոսությունը միտինգի վերածվեց, այն

եղ մի միտինդի, ուր բոյլը եկին ևս հնարավորութիւնն և տրվում արտահայտվելու» (այսպիսով դեմոկրատական Հայաստանում բոյլը եկն են որենքից զուրս ելին համարվում և «միտինգ»-ում բոյլը եկի Մեկիքյանի հանդես գալն ոտարոտի յերևութ եր համարվում: Մեր «սոցիալիստներին» «Ունկնդրին» Հափազանց ջղայնացնում և մանավանդ այն հանգամանքը, վոր «Ա. Մեկիքյանը սիրում և իր բոլոր հազաւորըդներին հիմարութեան աստիճան տգետ զուրս բերելը»:

Այդ զասպախութեան աստիճաններն ոգտաբոլոր հայաստանի հայերն:

Միւռթյան անդամները մեծագոյն տոկոսը մասնակցում եր կուսակցական աշխատանքներին, լինում եր կուսակցական ընդհանուր ժողովներում և մի յերկուսն ել մտնում են կուսակցութեան Յերևանի կոմիտեի կազմի մեջ: Կուսակցութեան բոլոր սե աշխատանքները — զամեջ: Կուսակցութեան համար դահլիճ վերցնել, նազան դասախոսութեանները համար դահլիճ վերցնել, աֆիշաներ պատրաստել և կպցնել պատերին, տոմս ծախել և այլն — կատարում եյին մեծ մասամբ միւռթյան անդամները: («Սկանդալ», № 33, 1926 թ.):

տեղի կողմից գործողվելով գիմնադրայի վերատեսուչ Յեվ-
գենիյ Զոգիշվիլու մոտ, պահանջում է բանավիճակները: Դա-
սադուրային կոմիտեն իր ձեռքն է առնում գլխավորայի դե-
կավարութունը: Արգելում է մուտքը՝ ինչպես դասատու-
ներին, այնպես եւ ծնողներին համար: Ստորին դասարաննե-
րում պարապմունքները վարում են բարձր դասարանների
աշակերտները, իսկ վերջին դասարաններն զբաղվում են
առողջա հարցերի շուրջը ուսփերատներ կարգավի: Դա-
սադուրը ձգձգվում է — գործը հասնում է բանվորներին,
պուղաքիներին և զինվորներին խորհրդին, վորը վորոշում է
անմիջապես դադարեցնել դասադուրը և «չնպաստել յերկ-
րում տիրող քաոսին»: Աշակերտները չեն զիջում. անցնում
են բանակցութուններին, ընտրվում է հաշտարար կոմի-
սիա, վորին վորոշումները պարտադիր պետք է լինեյին
յերկու կողմերին համար: Կոմիսիայի վորոշումները ճշող
մեծամասնութամբ ընդունվում է մանկավարժական խորհրդի
կողմից և հոկտեմբերի 25-ից դասադուրը վերջանում է —
դպրոցը դասադուրային կոմիտեյի կողմից հանձնվում է
դպրոցի վարչությանը*:

1919 թ. մարտ ամսից միության բոլշևիկ համարվող
յերկու ընկերներին՝ Համո Վարդանյանի և Մ. Յենգիբարյանի
խմբագրությամբ հրատարակվում է «Юная мысль» աշա-
կերտական հանդեսը, վորը կուսակցական որդան չլինելով
հանդերձ, կատաղի հարձակումներ է անում դաշնակցական
հաստատություններին հասցեյին, խարազանում հանրապե-
տական կարգերը, կծու հողվածներ ղեկողելով մանավանդ
լուսավորության մինիստրի դեմ: «Юная мысль»-ը կյանքի
յեր կոչված, վորպես հակակշիռ «Знамя школы» թերթին,
վորն այդ ժամանակ արդեն բավականաչափ դաշնակցական
գունավորում էր ստացել: Հանդեսը մեծ հաջողութուն է
ձեռք բերում, գրավում է բազմաթիվ ընթերցող-բաժա-
նորդներ և տպագիր վիճակում լույս տեսնում ընդամենը
յերեք համար:

* Յերեանի գիմնադրայի 1917 թ. գործերը, Պետական արխիվի գործ
№ 3814:

ՍՊԱՐՏԱԿԸ ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Յեվ այսպես, մարքսիստ աշակերտների միությունը կրում
է ինտերֆրակցիոն բնույթ անգամ նրանից հետո, յերբ կու-
սակցական կազմակերպությունը պառակտվում է: Միության
մեջ աշխատում են բոլշևիկները և մենշևիկները: Նրանց
միացման ողակն է կազմում դաշնակցության դեմ մղված
միասնական պայքարը:

«Սա գուցե ներկայիս տեսակետով սխալ է, դրա մա-
սին չենք վիճի, բայց սա պատմական փաստ է, վոր
վոչ վոք չի կարող հերքել: Միության մեջ գտնվող բոլշ-
շևիկ յերիտասարդները կազմում էյին բացարձակ մեծա-
մասնութուն (մենշևիկներ էյին Ամասիա Հարություն-
յանը և Վահան Խերանյանը. Հ. Դ.), գործում էյին բոլշ-
շևիկյան կազմակերպության ղեկավարությամբ, կատա-
րում էյին կուսակցական հանձնարարություններ, տա-
նում էյին հեղափոխական աշխատանք: Միության մեջ
գտնվող մենշևիկ յերիտասարդներն ել գործում էյին
մենշևիկյան կազմակերպության ղեկավարությամբ (և տա-
նում հակահեղափոխական աշխատանք, կավելացնեյինք
մենք): Իսկ միությունը, վորպես ամբողջություն; շարու-
նակում էր տանել իր պայքարը դաշնակցական յերիտա-
սարդության դեմ և հոգում էր իր անդամների մարքսիս-
տական պատրաստության մասին»: (Վ. Ծովյան. «Նորից
անցյալի մասին» անտիպ հողված, Յերիտպատի արխիվ):

Այդ դրությունը շարունակվում է մինչև 1919 թվի
սկզբները, յերբ Ղուկասը մեկնում է Թիֆլիս — կապվում
Սպարտակին, մասնակցում 1919 թվի սկզբներին գումար-
ված Սպարտակի Թիֆլիսի կոնֆերանսին, վորտեղ «Յերի-
տասարդ Սոցիալիստ Ինտերնացիոնալիստների Սպարտակ
կազմակերպությունը» վերանվանվում է «Յերիտասարդ կո-
մունիստների Սպարտակ կազմակերպություն» և վորը հրա-
պարակում է մեր կողմից մեջ բերված դեկլարատիվ կոչը:
Միայն Ղուկասի գալուց հետո հրավիրվում է միության
ընդհանուր ժողով, վորտեղ ղեկուցում է Ղուկասը և դնում
միության վերակազմության հարցը:

«Նա պնդում էր, վոր միությունը պետք է դուրս գա իր աշակերտական նեղ շրջանակներից, իր շարքերը քաշի յերիտասարդ բանվորներին և կանգնի դուռ քաղաքական գործնեյության հոգի վրա: Նրա առաջադրած այս թեզերին վոչ վորք չհակաճառեց, բայց իսկույն հարց բարձրացավ միության անվան և ընդգրկելիք պաշտոնական քաղաքական ուղղության մասին: Այստեղ էր, վոր առաջացաւ վիճաբանություններ: Ընկ. Ղուկասն առաջարկում էր միության համար Սպարտակյան անունը: Այս անվան դեմ հակաճառեց ընկ. Ամասիա Հարությունյանը: Նա գտնում էր, վոր այդ անունը միությանը տալու յե զուտ կոմունիստական և բոյլշևիկյան բնույթ է ապա առաջադրելու յե միության պառլամենտական հարցը: Յես համաձայն էյի միության Սպարտակ անվան հետ, բայց պնդում էյի, վոր նա պետք է կրի Յերիտասարդ սոցիալիստ ինտերնացիոնալիստների միություն անունը: Իմ համոզմամբ այդ անունը միությանն ազատ կպահեր զուտ բոյլշևիկյան բնույթից: Յես այդ ժամանակ համոզված էյի, վոր Սպարտակ անունով կարող են հպարտատերնացիոնալիստները: Ամասիան չհամոզվեց, ժողովի վերջում նա հայտարարեց, վոր ինքը դուրս է գալիս միությունից»: («Նորից անցյալի մասին»):

Մարքսիստական միության այդ ժողովում յերկար և տաք վիճաբանելուց հետո վորոշվում է միությունը վերակազմել և անվանել «Սոցիալիստ Յերիտասարդ Ինտերնացիոնալիստների Սպարտակ կազմակերպություն»:

Յեւ այն ժամանակ, յերբ Թիֆլիսի Սպարտակը վերանվանվում է Յերիտասարդ կոմունիստների Սպարտակ կազմակերպություն—Թոթափում իր ինտերֆրակցիոն բնույթը, մեզ մոտ, Յերևանի մարքսիստական աշակերտական միության ընդհանուր ժողովում—Սպարտակի հիմնադիր ժողովում միությունը կոչվում է «Յերիտասարդ Սոցիալիստ Ինտերնացիոնալիստների Սպարտակ կազմակերպություն», պահպանելով իր ինտերֆրակցիոն բնույթը: Մեր ընկեր-

ները կարծում են, վոր այսպես կոչված՝ պառլամենտական միության բոյլշևիկյան և մենշևիկյան մասի միջև տեղի յե ունեցել հենց այդ ժողովում: Սակայն այդ իրականությանը չի համապատասխանում: Այդ ժողովում վոչ միայն պառլամենտական տեղի չի ունենում, այլ մենշևիկ ինտերնացիոնալիստ վահան Խերանյանը — փակ և գաղտնի քվեարկությամբ ընտրվում է վարչության կազմի մեջ, նա մտնում է նաև հրատարակվելիք «Սպարտակ» թերթի խմբկոլի մեջ, «Սպարտակ»-ը անգամ անվանապես լույս է տեսնում վորպես ինտերֆրակցիոն մի թերթ: Այստեղ վոչինչ անպատվաբեր բան չկա Հայաստանի Սպարտակի համար, քանի վոր, ինչպես հիշատակեցինք քիչ առաջ, Թիֆլիսի Սպարտակն էլ ժամանակին իր շարքերում տեղ է տվել նաև ձախ եսերներին — անգամ անարխիստներին: Ամենայն հավանականությամբ նրանց առժամապես միացրել է Յերևանի առանձնահատուկ միջավայրը — պայքարը դաշնակցական յերիտմիությունների դեմ, նացիոնալիզմի դեմ, մանավանդ վոր մենշևիկներին լիզերները շարունակ հորդորել են յերիտասարդներին՝ չանջատվել, շարունակել միասնական պայքարը (թերևս միության ներսում մեծամասնություն չափով)»: Այժմ, ի հարկե, կարելի յե վիճել հելու նպատակով)*: Այժմ, ի հարկե, թե վորքան նպատակահարմար կամ աննպատակահարմար էր մենշևիկներին և բոյլշևիկներին կենակցությունը Սպարտակում, սակայն փաստը մնում է փաստ: Սոցիալիստ ինտերնացիոնալիստների Սպարտակ կազմակերպությունն իր սկզբնական շրջանում, ճիշտ է, կարճ ժամանակամիջոցում պահպանում է իր

* Սպարտակի անդամներից մեկն իր հիշողություններում հայտնում է, վոր մենշևիկները գտնում են, թե բաժանման հարցը չպետք է դնել հայ իրականության մեջ: Սակայն մարքսիստական միությունը դեմ գնաց նրան: Մեր գործի գլխավոր խանգարելը հանդիսանում էր Թադևոս Ավդալբեկյանը, վորն աշխատում էր իր ազգեցեւորներին ուժեղ պահել մեզ վրա: Նա պնդում է, թե չպետք է դնել բաժանման հարցը — մարքսիստական միություն է, այդպես էլ մնացեք: (Սպարտակի 8-ամյակի առթիվ Յերևանում գումարված հուշերի յերեկոյի արձանագրությունը, էջ 2):

ինտերֆրակցիոն բնույթը չնայած նրան, վոր գերակշռողն այնտեղ բոյլշէիկյան տարրն էր, ղեկավարները բոյլշէիկներ եյին, հեգեմոնը բոյլշէիկ յերիտասարդությունն էր:

Սպարտակի հիմնադրման ուրը կոմսոմոլի Կենտկոմի կողմից սահմանվել է 1919 թ. ապրիլի 20: Մեզ չի հաջողվել հէգերիտ սահմանել հիմնադիր ժողովի ուրը, քանի վոր վոչ մի հիշատակութիւն այդ մասին չկա և վոչ մի տեղ: Հնարավոր է, վոր հիմնադրման դատան մի քիչ ավելի վաղ լինի, քան նա սահմանել է հետադայում: Համենայն դեպս տարբերութիւնը շատ քիչ կլինի, ընդամենը 5—10 ուր: Այդ հանգամանքը պնդել կարելի յի հետեյալ կողմնակի տվյալներով: Սպարտակը վորպէս ծրագրի նախաբան ընդունել է Թիֆլիսի կոնֆերանսի ղեկարատիվ կոչը, վորը հրատարակվել է ապրիլի 10-ից վոչ շուտ, մանավանդ վոր նա ստորագրված է Կենտրոնական և Թիֆլիսի ժամանակավոր կոմիտեների կողմից, իսկ ինչպէս հայտնի յի, կոնֆերանսում ընտրված Թիֆլիսի կոմիտեն կոչվել է այդպիսին միայն կոնֆերանսից հետո: Յեթե կոչն իր հետ բերել է Ղուկաս Ղուկասյանը, ապա հնարավոր է, վոր հիմնադիր ժողովը տեղի յի ունեցել ապրիլի 11—12-ին, իսկ յեթե կոչն ստացվել է պոստով, ապա ապրիլի 15-ին: Մյուս կողմից Ղարաջյանը (Արկոմեդ) հայտնել է, վոր մայիսի 1-ի տոնից յերկու շաբաթ առաջ յերիտասարդներից յերկու հոգի իրենից նյութ են խնդրել 1919 թ. մայիսի 1-ին լույս տեսնելիք «Սպարտակ» թերթի համար: Վերջապէս կարող է պատահել և այն, վոր հիմնադիր ժողովից հետո յի միայն ստացվել այդ ղեկարատիվ կոչը, վորը և տպագրվել է «Սպարտակ»-ում: Այսպիսով կարող ենք վստահ պնդել, վոր Սպարտակի հիմնադիր ժողովը տեղի յի ունեցել ապրիլի 10-ից մինչև 20-ը ժամանակամիջոցում:

Սպարտակը Յերևանում անշուշտ կարող էր ավելի վաղ կազմակերպվել: Առանձին ընկերներ, շփոթելով թվականները, Սպարտակի հիմնադրումն անվանում են 1918 թվից: Սակայն Սպարտակը հիմնվել է միայն 1919 թ. ապրիլին: Դրան ապացոյց կարող են ծառայել նաև այն հիշատակու-

թյունները, վոր արված են «Մարտական»-ում: Արկոմեդն իր «Մայիսի 1-ը և սոցիալիստ յերիտասարդութիւնը» հոգովածում մատնանշում է. «Յերևանում այժմ կազմվել է Յերիտասարդ սոցիալիստների մի խումբ, մի միութիւն... նրա ողբանի առաջին Ա-ը լույս է տեսնում այսօր՝ Մայիսի 1-ին: Սա մի շատ ուրախալի և նշանակալից յերևոյթ է» և այլն: «Մեր ուղին» հոգովածում վ. խերանյանը շեշտում է. «Յեվ անհոգ գերազանցողեն հակահեղափոխական և ամբողջապէս մեղանական տափակությամբ վարակված այս միջավայրում և ապա րեզ գալով, մեր միութիւնն իր անշեղ ուղին է ընտրում, անողոք կոխ մղելու բոլոր աեսակի հակահեղափոխականները դեմ» և այլն:

Մարքսիստական աշակերտական միութիւնն պատմական այս ժողովում, վորտեղ հիմնադրվում է Սպարտակը—ներկա յի լինում մոտ 15—20 մարդ, հաշված և համակրողներին: Միութիւնն վերակազմութիւն և վերանվանման հետ միասին լուծվում է և ծրագրի հարցը, վորտեղ հիմք է ընդունվում Թիֆլիսի Սպարտակի ղեկարատիվ կոչը:

Այստեղ կարևոր ենք համարում մեջ բերել այդ փաստաթղթի միայն վերջին մասը (ամբողջը տես հավելված Ա 2), այն մասը, վորը վերաբերվում է պրոլետարական և կիսապրոլետարական յերիտասարդութիւնը: Ահա այդ կտորը՝

«...Պրոլետարիատի շարժմանն ոժանդակելը դեր կարող է կատարել նաև այն յերիտասարդութիւնը, վոր դուրս գալով պրոլետարիատի և կիսապրոլետարիատի շրջից, պետք է մտնի նրա շարքերը: Այդ յերիտասարդութիւնը, խտացնելով սոցիալիզմի և մարտական ինդուստրիալիզմի սկզբունքները, կկազմի այն հզոր տերնացիոնալիզմի սկզբունքները, կկազմի այն հզոր ուղիները, վոր պատրաստ կլինի անհրաժեշտ մոմենտին լրացնելու պրոլետարիատի շարքերը, վորը հաճախ նուրանում է անհավասար կովում:

Սոցիալիստ ինտերնացիոնալիստների Սպարտակ միութիւնը պրոլետարիատի ինտերնացիոնալիզմի և սոցիալիզմի նշանաբաններով աշխատելու յի ունենալ կարելի յեղածին չափ դործոն մասնակցութիւն այն ազատարար

65

ներով, յերբ դեռ չէր ցամաքել հայ-վրացական պատերազմում թափված աշխատավորութեան արյունը, յերբ պետական կենտրոնները պատրաստում էին մի նոր քստմունք՝ դավադրական մի արարք՝ Բոյուք-Վեդիի կոտորածները — ահա այդ պարագայում Սպարտակը հնչեցնում է իր խրոխտ ձայնը, մասանների հայացքը նետում բուրժուական հանրապետութեան սահմաններից դեմը, ազգամիջյան ու միջնդային պատերազմների մեջ խրված զանգվածների առաջ բաց ահում դասակարգային անհաշտ պայքարի լայն հորիզոնները, ազգային կղզիացման, ազգային ներհակութեաններին, նացիոնալիզմին հակադրում պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի, ժողովուրդների յեղբայրութեան ու համագործակցութեան գաղափարը:

Սպարտակն, անկասկած, պետք է խախտեր դաշնակցական Հայաստանի համերգի ամբողջ ներդաշնակութունը, հարկավ, նա բուրժուական յերգարանից չէր յերգում: Յեւ ահա նույն օրը, մայիսի մեկին «Դաշնակցական Հայաստանի ներքին կյանքին տոն տվող գիշատիչ իմպերիալիզմի ներկայացուցիչներին» — անգլիացիների պահանջով «Սպարտակը» հանրապետութեան կառավարութեանն առաջարկվում է անմիջապես փակել «Սպարտակը»: Անգլիացիների հրամանն անհապաղ կենսագործվում է, Նույն ժամանակամիջոցում, նորից անգլիացիների պահանջով փակվում է նաև կոմունիստական «Նոսթ» թերթը:

Ռեակցիան վտուռի յե կանգնում:

ՍՊԱՐՏԱԿԻ ՊԱՌԱՎՏՈՒՄԸ

1919 թվի մայիսից հետո, հատկապես մայիս — հունիս ամիսներում է տեղի ունենում Սպարտակի այսպես կոչված պառակտումը: Պառակտման մասին ահա թի ինչ է ասում Սպարտակի անդամ Ս. Ղազարյանը. —

«Միութենը 1918 թվի (շփոթում է 19 թվի հետ) սկզբներին փոխում է իր անունը և կոչվում է Սպարտակ

միութեն (խոսքը Սոցիալիստ ինտերնացիոնալիստների Սպարտակ կազմակերպութեան մասին է): Սպարտակն արդեն կապեր է հաստատում Թիֆլիսի միութեան հետ... 19 թ. մայիսի 1-ին հրատարակվում է նույն կոչումով մի համար թերթ:

Սրանից հետո միութեան մեջ նորից անվանափոխութեան հարց է դրվում: Հարցը դնում է զարծյալ Ղազարյանը և առաջարկում է միութենը կոչել կոմունիստական Յերիտասարդական միութեն (պետք է լինի Յերիտասարդ կոմունիստների Սպարտակ կազմակերպութեն), վորը հետևանք եր բոլշևիկյան կուսակցութեան անվանափոխութեան, վոր այդ ժամանակն արդեն կոչվում եր նախկին Սպարտակ կուսակցութեն» (Ս. Ղազարյան — կոմունիստական կուսակցութեն» (Ս. Ղազարյան — «Ղազարյանը վորպես հեղափոխական մարտիկ», էջ 25—26, Յերիտասարդ արխիվ):

Ուրեմն կուսակցութենը վերանվանվել եր, Սպարտակն էլ, վորպես բոլշևիկյան հողի վրա կանգնած կազմակերպութեն, բնականաբար պետք է վերանվանվեր, մի հարց, վոր քննվել ու վորոշվել է Թիֆլիսում 1919 թ. դեռևս մարտ ամսին. մյուս կողմից այդ անհրաժեշտ եր, մանավանդ վոր պետք եր անջատվել սոցիալիստ ինտերնացիոնալիստ մենչևիկներին, վորոնց միասնական գոյութենը հանդուրժել այլևս չէր կարելի:

«Անվանափոխութեան հարցի քննութեան ժամանակ — շարունակում է ընկ. Ս. Ղազարյանը, — դեմ են դուրս գալիս ընկ. Վ. Խերանյանը և Ամասիա Հարությանը (21 թ. նա յեւ անցավ մեր շարքերը, իսկ այժմ ստանված է դաշնակցականների կողմից), վորոնք իրենց անվանում էին սոցիալ-դեմոկրատ ինտերնացիոնալիստներ:

Ղազարյան իրեն հատուկ կտրուկ տոնով հայտարարում է — միութենն իր անունը պիտի փոխի և այս միութեան մեջ կարող են մնալ նրանք, վորոնք ճանաչում են կոմունիստական կուսակցութեան ծրագիրը և կանոնադրութունը» (էջ 27—28):

Այս ամենից հետո պարզ է, վոր այս կամ այն կերպ պետք է լուծվեր սոց. ինտերնացիոնալիստներին հարցը, մոտ մի ամիս Սպարտակի շարքերում մնացած յերկու (թե չորս) մենշևիկ ընկերների հարցը: Յեվ այդ ժողովում Սպարտակը պառակտվում է: Ընկերների ասելով Ծովյանին և Ամասիա-յին հեռացնում են միությունից, իսկ Ծովյանը գտնում է, վոր իրենք են հեռացել — Ամասիա Հարությունյանն ինքնակամ թողել էր միությունը դեռևս ապրիլյան ժողովին, իսկ ինքը մայիսի 1-ից հետո չի հաճախել վոչ միության վարչության և վոչ էլ ընդհանուր ժողովներին, վորովհետև միությունն արդեն բացարձակ բոյլշևիկյան աշխատանք էր տանում (ինքն էլ արդեն բացարձակ մենշևիկյան աշխատանք էր տանում): Սակայն կարևորն այն է, թե ով է ում դուրս արել: Հիմնականն այն է, վոր այդ ժողովից (պառակտումից) հետո Սպարտակը բյուրեղանում է և կազմակերպչորեն, իր թե կազմով և թե իդեոլոգիայով, Սպարտակը դառնում է իսկական կոմունիստական մարտական միաձուլ մի կազմակերպություն*:

Պառակտման հետ միասին միության այդ 2-րդ ժողովը լուծում է նաև անվան հարցը: Այս անգամ արդեն նա կոչվում է Յերիտասարդ կոմունիստների Սպարտակ կազմակերպություն: Պառակտումից հետո Սպարտակն անցնում է իր անդամների վերացուցակագրման — տրվում են նոր տոմսեր**:

* Հրապարակով գրվել է, վոր իբր Ծովյանի խմբակը Մայիսյան դեպքերից հետո միանում է Սպարտակին: Դա իրականությունից հեռու չէ, և առաջ Ծովյանը Սպարտակում յեղած ժամանակ յերբեք սպարտակյան է մենշևիկ և իր կուսակցության հետ միասին ձեռք-ձեռքի պլած պայքարել է բոյլշևիկներ դեմ, վերջին հաշվով ջուր և լցրել դաշնակցական ջրաղացի վրա:

** Ի դեպ, տոմսի վրա գրվել է «Յերիտասարդ կոմունիստների Սպարտակ կազմակերպություն», սակայն կնքվել «Սոցիալիստ Դուրսնացիկ-նախաճառների Սպարտակ կազմակերպության կնիքով»: Ընդ. Ս. Մանույանը հայտնում է, վոր այդ որբերին թիֆլիսի և կենտրոնական ժամանակավոր կոմիտեն կնիք էր պատրաստել Յերևանի համար, վորը պետք է դրամի հետ միասին ուղարկվեր Յերևան: Սակայն հենց նույն օրը թիֆլիսի էր, իսկ կնիքը և շտամպը Հատուկ շեկառի առանձնապահներից մեկում դանակով կտրատում են և վոչնչացնում: Այդպես էլ Սպարտակն մինչև վերջն էլ չի հաջողվում ունենալ իր կնիքը:

Պառակտման մասին բավականանաճ ախարանով Յեղրակացությունն այն է, վոր մինչև 1919 թ. մայիսը տեղի ունեցած պառակտման մասին չի խոսում վոչ մի տվյալ — ընդհակառակը՝ ձեռքի տակ գտնված բոլոր փաստաթղթերը վկայում են այն մասին, վոր պառակտումը յեղել է 1919 թ. մայիս — հունիս ամիսներին (ավելի ճիշտ՝ մայիս ամսվա ընթացքում), վոչ շուտ և վոչ էլ ուշ: Մյուս կողմից ինտերնացիոնալիստ մենշևիկներին հեռացնելու կամ հեռանալու մասին գոյություն ունեցող հակասական կարծիքները դուրկ են եյական վորևե նշանակութունից: Հիմնականում մեզ համար այդ միևնույնն է, յերկու դեպքում էլ հետևանքն այն է յեղել, վոր Սպարտակյան կոմունիստական շարժումը ճիշտ գծի վրա յ կանգնել, համառորեն առաջ է տարել իր բոյլշևիկյան գործը՝ անկախ ինտերնացիոնալիստների կամ քից ու ցանկությունից, վերջիններս վոչ մի խոչընդոտ չեն առաջացրել, Սպարտակի ճիշտ զարգացումը վոչ մի չափով չեն կասեցրել:

Յեվ այսպես, Սպարտակը վերջնականապես ձևավորվում է: Նա իր առաջ խնդիր է դնում ընդգրկել բանվոր յերիտասարդությունը, համախմբել նրան կոմկուսի շուրջը և բանվոր-գյուղացիական յերիտասարդությանը նախապատրաստել հեղափոխական մարտերի համար: Սպարտակն արդեն կղզիացած ինքնապարփակ մի կազմակերպություն էր, այլևս՝ Նա սերտ կապված էր թիֆլիսի Սպարտակի հետ, չէր այլևս Նա սերտ կապված էր Պիֆլիսի Սպարտակի հետ, չէր այլևս Նա սերտ կապված էր Պիֆլիսի հրահանգները, կրում վերջինիս կազմադրում էր վերջինիս ղեկավարությունը և իր հերթին մակերալական — ղեկական ղեկավարությունը և իր հերթին փորձեր անում ճյուղեր ստեղծել Հայաստանի գավառներում: Սպարտակը դեռևս մայիսից մինչև յուլիս Սպարտակին և ուրիշ վայրն թերցողներին անդամագրվել Սպարտակին և ուրիշ վայրերում կազմակերպել նման միություններ: Հետագայում արդեն վարչության անդամները կապվում են գավառների հետ. մի կողմից շրջաբերական և հղվում բոլոր գավառներին՝ միություններ ստեղծելու առթիվ, իսկ մյուս կողմից վարչության անդամները կապվում են գավառների հետ՝ կազմակերպություններ ստեղծելու նպատակով: Սպարտակի

ճյուղեր են ստեղծվում Լենինականում, Ն.-Բայազետում, իսկ Դիլիջանում «Սպարտակը» գոյություն ունի մինչ այդ։ Սյդ որերին էլ Հայաստան են գալիս ընկ. Յեղիա Չուբարը և Մուշեղ Չալոյանը՝ Յերկրային կոմիտեյի կողմից։ Դաշնակցությունը ձևանալու է լինում պարլամենտական ընտրություններին, կոմունիստական կուսակցությունն ընտրություններին չի մասնակցում, բոլկոտ է հայտարարում։ Յեղ այն ժամանակ, յերբ պարլամենտարիզմի իլյուզիաներով տարված դեմոկրատական Հայաստանի կուսակցությունները՝ բռնված միևիպտական աթոռները գրավելու մարմաջով, սրբագործում էին բուրժուական դիկտատուրան մեր թանակով հզիպացած դաշնակցությունն իր գովքն եր անում, Սպարտակը վճռում է պարլամենտի բացման ուրբ հրապարակ գալ հատուկ թուցիկով — մերկացնել պարլամենտարիզմի սնանկությունը, աշխատավորական մասսաներին ցույց տալ իրենց շահերի պաշտպանություն միակ ուղին՝ հեղափոխության ուղին։

Դիմելով ընկ. բանվորներին, զինվորներին և չքավոր գյուղացիներին, Սպարտակն իր կոչի մեջ ասում է.

«...Յերբ հաղթական բանվոր դասակարգն ամենուրեք վոչնչություն և մոռացության գիրկն է նետում պարլամենտն ու պարլամենտարիզմը, — հասարակության տիրող դասակարգերի շահերը միայն պաշտպանող պետական այդ դեղնած մեքենան, այսօր հեղափոխական ամենաչնչին նվաճումներից անգամ զուրկ այդ դժբախտ յերկրում կոչ են անում ձեզ Հայաստանի պարլամենտի անդամների ընտրությունը մասնակից լինելու։

Թվելով Անդրկովկասում տեղի ունեցած վերջին տարիների իրադարձությունները, Սեյմի կազմակերպումը, Սպարտակը նշում է նրա հակահեղափոխական քաղաքականության կործանիչ հետևանքները՝ Շամխորի կոտորածները, ռուբ հազարներով «սոցիալիստներին» և դեմոկրատների աչքի առջև կոտորվեցին ռուս հեղափոխական զինվորները, խլվեցին նրանց զենքերը հեղափոխական Բազմի դեմ ուղղվելու

և Անդրկովկասը դժողքի վերածելու։ Հայտնի յե ապա, թե ինչ բռնեց այդ պարլամենտը պրոլետարական Բազմի հանդեպ, վորը միայնակ կուրծք եր տալիս հակահեղափոխություն, թե ինչպես թաթար ավաղակախմբերը զենք եյին ստանում Թիֆլիսում՝ Բագուն արյան բաղնիք դարձնելու համար»։

Դրան հետևում է կատակերգական վոդեբիլով թյան 2-րդ գործողությունը, յերբ Անդրկովկասը բաժանվում է յերեք գործողությունների նախկին պարլամենտը (Ազգային խորամասի, Հայաստանի նախկին պարլամենտը (Ազգային խորհուրդը), վորտեղ «հեղափոխականներն» ու «սոցիալիստներն» են մեծամասնություն կազմում, իր 10-ամսյա գոյության ընթացքում հրահրում է հայ-վրացական պատերազմը, վոդեբիլի ու բարեկամական հեռագիր է ուղարկում հակահեղափոխությանը՝ հանձինս ավաղակապետ Դենիկինի։

Կոչի վերջին մասը, վորպես կարևոր կտոր, մենք առաջ ենք բերում ամբողջությունով։ Ահա նա.

«Սյսոր, յերբ նրանք (սոցիալիստներն ու դեմոկրատները) ամեն կերպ ձգտում են վորքան հնարավոր է շատ թվով յերկու հազար ռուբլիանոց աթոռները գրավել, գյուղացիներին խոստանում են հող և ժողովրդին հաց, մինչդեռ յերբ ամբողջ իշխանությունն իրեն ձեռքումն է գտնվում, հեղափոխական ճանապարհով խլված հողը յետին առնում գյուղացուց և վերադարձնում են կալվածատիրոջը, իսկ սպիտակ և եփան հացից ոգտվում են բացառապես միևիպտաներն ու նրանց արքայականները։ Բանակներում տիրում է բռնապետական ռեժիմ, վոր վոչնչով չի տարբերվում պրոլետարիատ Նիկոլայի ռեժիմից, վետում են ամենուրեք միապետական սև-հարյուրակային սպաներ, խմբապետներ, և հայ զինվորը տանում է նրանց անարգ լուծը։

Այսպես, ուրեմն, յերբ հեղափոխական բանվորի ձեռքին է գտնվում ամբողջ իշխանությունը Ռուսաստանում և Հունգարիայում, ուր բանվորն ինքն է կուռն իր բախտի անիվը՝ հանձինս խորհուրդների, այստեղ կերակրում են ձեռք բառերով, խաբում են կեղծ ու պատիւ խոստումներ

րով և վոգեւորող անկախութեաններով ու պարլամենտներով:

Ընկեր բանվորներ, գինվորներ և չքավոր գյուղացիներ:

Իր վերջնական նպատակին հասնելու համար ամբողջ աշխարհի պրոլետարիատը կազմակերպվում է կոմունիստական Ինտերնացիոնալի գերդակի տակ: Կոմունիստական կուսակցութեանն է նրա իսկական պաշտպանը:

Ահա թե ինչու այսօր, յերբ ձեր թշնամիներն աշխատում են խաբել ձեզ ու վոգեւորել անկախութեաններով ու պարլամենտներով, մենք կոչ ենք անում ձեզ խտացնել կոմունիստական շարքերը, խմբվել մեր կարմիր դրոշի շուրջը, ձգտել դեպի Խուսափող՝ այսինքն հեղափոխութեան և հեղափոխական մարքսիզմի ու մարտական ինտերնացիոնալիզմի ճանապարհով հաղթականորեն ընթանալ դեպի մեր լուսավոր ապագան — սոցիալիզմ:

Կորչի՛ր իմպերիալիզմը:

Կորչի՛ր պարլամենտարիզմը:

Կեցցե՛ք Խորհրդային իշխանութեանը:

Կեցցե՛ք կոմունիզմը:

Յերիսասարդ կոմունիստների Յերկամի
Սպարտակ կազմակերպությունը:

Սա Սպարտակի յերկրորդ քաղաքական ինքնուրույն յելույթն է:

Վրա յեն հասնում Բոյուք-Վեդիի դեպքերը, յերբ պարլամենտական Հայաստանը ձեռնամուխ է լինում իր «պետական շինարարութեան» պլանի կենսագործմանը: Նացիոնալիզմի վարակով թունավորված մասսաներին դաշնակցութեանը քշում է Բոյուք-Վեդիի ճակատը՝ թրքաբնակ այդ շրջանը մաքրելու նպատակով:

Սպարտակը նորից ժողով է գումարում և «Ղուկասն առաջարկում է, վոր մեր վերաբերմունքն այն կլինի, վոր հանդես կգանք մի թուղցիկով, կմերկացնենք դաշնակցա-

կան հակահեղափոխական նոր քայլը և կոչ կանենք մասսաներին Հմասնակցել յեղբայրասպան այդ պատերազմին: Առաջարկն ընդունվում է միաձայն և խմբագրութեան համար ընտրվում են Ղուկասը, Խանջյանն ու Յե. Զուբարը» (Ս. Ղազարյան, էջ 31):

Թուղցիկը տպագրվում է*:

«Յերեկոյան ժամը տասին Ղուկասն ու գրաշար Գարեգինը թուղցիկները բերին կոմիտե: Աղջիկներն արդեն շրեշը պատրաստել էին, Բարաշկան (Անահիտ Բարաշկան — այժմ վտարված է կուսակցութեանից) ուղղակի գծվում էր, վոգեւորութեանից նրա դնչիկը քրտնել էր, մանչի չուրը ճակատին կպել, բոլոր աղջիկներն էլ դռնաղ ընկերներ էին յերևում այդ գիշեր»:

Կոմիտեն Ղուկասի ղեկավարութեամբ ընկերների մեջ բաշխեց փողոցներն ու հիմնարկութեանները: Ժամը 12-ից հետո շրեշի բանկաները մեկի ձեռքը, թուղցիկները՝ փոմուսի, զույգ-զույգ ցրվեցինք մեր կվարտանները: Փողոցներն արդեն մեռել էին, հատ ու կենա մարդիկ էին պատահում:

Ժամը 2-ի մոտ բոլոր զույգերը վերադարձան դատարկ ձեռքերով ու վոգեւորութեամբ լի: ամենքն էլ ամեն տեղ անփորձանք կպցրել էին թուղցիկները: Յերեկի դրա համար էր, վոր այն գիշեր այնքան հպարտ էր հնչում Մուշեղի տենորը:

Сбейте а-коо-вы,

Дайте мне волю,

Я научу вас свободу любить...»

Թուղցիկի տարածման գործը կազմակերպվում է գերադանցորեն լավ: Բոլոր փողոցներում՝ անգլիական շտաբի, պարլամենտի և պարետային վարչութեան դռներին փակ:

* Թուղցիկի հեղինակը սակայն հանդիսանում է ընկ. Ա. Մելիքյանը և ահա ինչպես, — Ղուկասը գրում է թուղցիկը, մյուս ուրբ գնում ենք հավաքատեղին Ղուկասը կարդում է մատիտով գրված իր սեպիկը, չենք հավանում: Այնուհետև յես թեկադրում եմ, իսկ Ղուկասը գրել յե առնում իմ կազմած կոչը, Լույս է տեսնում վերջինը» (Ա. Մելիքյանի վկայութեանները, էջ 6):

«Մթնում եր արդեն, բայց դեռ վեց-յոթ հոգի էյին, Ռւր են մյուսները: Ընչ յեղով Ղուկասը: Սկսում ենք անհանգստանալ, չկա Արմենակը, չկան Աղասին և ուրիշները:

Շտապ մոտենում ե մեզ ընկերներին մեկի յեղբայրը. կանչում մի կողմ Բաբաշկային, փսիսում են. Բաբաշկան խայթվածի նման բռնում ե նրա ձեռքից, գալիս մեզ մոտ:

— Տղերք, ու աղջկերքը բռնված են. Աղասու մոտ ել ցուցակն ե բռնված:

Ճղեր:

... Մերոնց բոլորին ել մեկիկ-մեկիկ ֆայտոնով յեկել են, տներին հանել, տարել կամենդատուրան, ծաղր ու ծանակի յենթարկել: Մեծերից Հասրաթը չեր տարել մառգերիստների վերավորանքները — փոխադարձաբար վերավորել եր կամենդանտին և մի ապտակ կերել: Սա իր վրա յեր վերցրել թուուցիկի պատասխանատվութունը: Աղասու մոտից ել ցուցակներ էյին գտել: Սրանց յերկուսին բանտ էյին տարել, իսկ մյուսներին արձակել» («Սկզբում», եջ. 33—34):

Ձերբակալությունից ազատ ե մնում միայն Ղուկասը: Բռնում են և Չուբարին: Ձերբակալություններից քիչ անց՝ սոցիալիստ հեղափոխականներն իրենց թերթում գետեղում են հետևյալ յերկտողը՝

Սրանից յերկու շաբաթ առաջ Յերևանում վարչական կարգով ձերբակալվել էյին մի քանի անչափահաս պատանիներ, տղաներ ու որիորդներ, վորոնք մեղադրվում էյին հակակառավարչական գործնեյության մեջ: Այժմ լսում ենք, վոր այդ անչափահաս մանուկներից (!) յերկուսին վարչական կարգով յենթարկել են յերկու ամսվա բանտարկության, իսկ մյուսներին ազատ են արձակել, մի քանիսին արտաքսելով պաշտոններից» («Սոց. հեղափոխական», 12, 1919 թ., Յերևան):

1919 թ. մայիս ամսին Յերկրային կոմիտեյի կողմից Յերևան են գալիս ընկ. Ա. Մուսվյանը և Ս. Կասյանը կու-

սակցական կազմակերպությունը վոտքի դնելու համար: Սպարտակի ժողովում ընկ. Մուսվյանը զեկուցում ե Ռուսաստանի ներկա վիճակի մասին: Յերևանից նա մեկնում ե Ն. Բայազետ — իր հետ տանելով Սպարտակի առաջին համարը:

ՍՊԱՐՏԱԿԸ ԳԱՎԱՌՆԵՐՈՒՄ

Այն ժամանակ Ն. Բայազետում Սպարտակն արդեն ձևավորված կազմակերպություն եր: Դեռևս 1917 թ. Ն. Բայազետի բարձր տարրական դպրոցի ուսուցիչ սոց.-դեմոկրատ գետի բարձր Արթուրյանը մի խումբ աշակերտ աշակերտուհիների կապում ե սոց.-դեմ. ակումբին, վորտեղ նրանք ոգտվում են զբաղարանի մարքսիստական գրականությունից, հաճախում սոց.-դեմ. կազմակերպության ժողովները: Հետագայում յերբ տեղի յե ունենում Ն. Բայազետի սոց.-դեմոկրատական կազմակերպության պառակտումը՝ այդ պատանեկությունը բոյքեիյան կազմակերպության կից կադմակերպվում ե մի միության մեջ, վորին դեկավարում ե դաշնակների կողմից՝ հնդակահարված ընկ. Բատիկ Բատիկյանը 1919 թ. գարնանը Յերևանից ստացված շրջաբերական-հրահանգի համաձայն միությունը վերանվանվում ե Սպարտակի: Վերջինիս անդամները կուսակցության ժողովներին մասնակցելուց բացի, պարապում են ինքնազարգացմամբ — անցնում կոմունիզմի այբուբենը և այլն: Շնորհիվ դրան սպարտակյաններն ավելի պատրաստված էյին, քան դաշնակցական միութենականները և նրանք հաջողությամբ պայքարում են դաշմիության դեմ:

Ընկ. Մուսվյանը Ն. Բայազետ գալով, կուսակցական ժողովում, վորին ներկա էյին գրեթե բացառապես Սպարտակի անդամները, զեկուցում ե Ռուսաստանի ներկա դրության մասին: «Սպարտակ»-ը տարածվում ե դավառում: Նույն ժամանակամիջոցին ուժեղանում ե կապը կենտրոնի հետ:

Սեպտեմբեր ամսին Յերեանից ստացվում է մի կոչ Յե-
րիտորվա և պատերազմի մասին (?), վորը և տարածվում է
թե քաղաքում և թե գյուղերում: Սպարտակի հեղինակու-
թյունը Ն. Բայազետում որեցոր բարձրանում է: Նրան
հաջողվում է իր մի քանի անդամների միջոցով վորոշ կաղ-
մալուծում առաջ բերել դաշնակցական և այսպես կոչվող
խառը միության մեջ վերջինիս անդամներից մի քանիսին
Սպարտակի մեջ առնելով: Սպարտակն իսկական անդամ-
ներից բացի ունի և համակրողների վորոշ կաղը, վորոնք
մասնակցում էին ժողովներին, աշակցում յերեկույթներին
և այլն:

Սպարտակի կազմում կային ընկ. ընկ. Պետիկ Պետրոս-
յան, Արծվիկ Բատիկյան, Ս. Միքայելյան, Սաչատուր
Ոհանյան, հետագայում Լ. Աֆրիկյան, Շ. Պետրոսյան, Պա-
պիկ և ուրիշները: 1919 թ. ամառվանից Սպարտակի նա-
խագահ է ընտրվում Պ. Պետրոսյանը (այժմ աշխատում է
Յերեանում): Սպարտակը քաղաքից բացի, աշխատանք եր-
ժավալում ինչպես շրջակա գյուղերում, այնպես ել զորամա-
սերի մեջ:

1919 թ. հոկտեմբերին Բայազետ և դալիս Հ. Սարու-
խանյանը (գնդակահարված մայիսյան շարժումների ժամա-
նակ), ստեղծում է կուսակցության գալառային կոմիտե,
վորտեղ Սպարտակից անցնում է Պետիկ Պետրոսյանը: Քիչ
անց Ն. Բայազետ և դալիս ընկ. Ղուկասը, ղեկուցում Սպար-
տակի Անդրկովկասյան առաջին կոնֆերանսի մասին: Ժո-
ղով վորոշում է խիստ սահմանափակել խառը միությունից,
ընդարձակել աշխատանքը և պատրաստվել ապստամբու-
թյան: Ղուկասն անցնում է Դարալագյազ և Ն. Բայազետի
վրայով մեկնում Յերեան, հայտնելով, վոր Դարալագյազում
աշխատելու մեծ հնարավորություններ կան: Այդ ժամանակ
արդեն Սպարտակի ակտիվ անդամները միաժամանակ կու-
սակցականներ էին: Կուսակցությանը հաջողվում է Ն. Բա-
յազետում արհմիությունների ղեկավարությունն իր ձեռքը
վերցնել: արհմիությունների քարտուղար է ընտրվում Սպար-
տակի անդամ Ս. Միքայելյանը: Զեմստոյական ընտրու-

թյուններին կուսակցութունը բոյկոտ է հայտարարում:
տպագրում է մի կոչ, վորի հրատարակմանը և ցրման գոր-
ծին ակտիվ մասնակցում էին Սպարտակի անդամները:

Դիրիջանում Սպարտակը կազմակերպվել է ակտիվ վաղ,
քան Յերեանում և անկախ Յերեանից, մինչև վերջն ել նա
կապ չի սահմանում Յերեանի Սպարտակի հետ:

Սպարտակ միությունը կազմակերպվում է Դիրիջանի
գիմնազիային կից 1918 թ. աշնանը թիֆլիսից յեկած Ժոր-
ժիկ (Գեորգ) Իշխանյանի նախաձեռնությամբ: Նա թիֆ-
լիսի Սպարտակի անդամ եր: Կազմակերպության մեջ են
մտնում ընկ. Արշավիր Շամախյանը, Արամայիս Վարդան-
յանը, Սերյոժա Մանթաշյանը (այսպիսով Ն. Բայազետի
հակառակ), շոֆեր Վարդանը, իսկ հետագայում Հ. Դավ-
թյանը, Ա. Աբրահամյանը և ուրիշները: Կային համակիրներ՝
Ս. Ամիրջանյան, Զարիֆյան Գուրգեն (այժմ կոմունիստ-
ներ են) և Գենո Շամախյանը:

Սպարտակը զվարթից դուրս աշխատանք է տանում
տախտակի գործարանում յերիտասարդ բանվորների մեջ,
կազմակերպում բլիշ, գյուղական շրջաններում կապեր և
ստեղծվում Բարվանսարայի, Զառխելի և Դիրիջանում կանգ-
նած վեցերորդ գնդի բոյլեիկյան կազմակերպության հետ:
Խմբակներում դաշնակցության դեմ մղված պայքարից բացի
(պետք է ասել, վոր Սպարտակը համարյա ձուլված եր կու-
սակցության հետ և առհասարակ Հայաստանում — ինչպես և
Վրաստանում Սպարտակի անդամներն իրենց հայտարարում
էին ինքնադադաջման և կազմալուծական խնդիրներով
և կատարում կուսակցական տեխնիկական հանձնարարու-
թյուններ (ուսեյին խմորատիպ, վորի վրա տպում է ցրում
էին կուսակցության թուղթիկները):

1919 թ. կեսերին Ալեքսյուկ նախկին մարքսիստական
խմբակի մի քանի անդամների նախաձեռնությամբ քաղա-
քում ստեղծվում է Սպարտակ կազմակերպութուն, վորը
սերտ կապվում է Հայաստանի և Յերիքային կենտրոնների
հետ: Հայաստանի բոլոր կազմակերպությունների մեջ իր

բանվորական կազմով առաջին տեղը բռնում էր Ալեքսանդրը՝ նա իր շարքերում ընդգրկել էր տալազրական բանվորներին, յերկաթուղային դեպոյի յերիտասարդ բանվորութեանը՝ Վորպեա պրոլետարական կենտրոնի կազմակերպութեան, մարդային կոմիտեի հատուկ կարեւորութեան և տալիս Ալեքսանդրի Սպարտակին, անմիջականորեն կապվում է նրա հետ և հրահանգավորում։ 1919 թվի վերջերին մարդային կոմիտեի կողմից Ալեքսանդրը և ուղարկվում ընկ. Արշակունին՝ կազմակերպութեանը վրտքի դնելու և դեպոյում հատուկ աշխատանք տանելու համար։ Քիչ անց ընկերն Ալեքսանդրում ձերբակալվում է, սակայն մինչ այդ նա կարողանում է դրական վորոշ գործ կատարել։

1920 թ. մայիսյան ապստամբութեան ամենաջերմ մասնակցութեան և ցույց տալիս վոչ միայն Սպարտակը, այլև դեպոյի անկուսակցական յերիտ-բանվորութեանը։

Սուբմալվում կազմակերպութեանը ստեղծվում է ընկ. Արաքս Մուրադյանի նախաձեռնութեամբ՝ 1919 թ. աշնանը՝ Սուբմալվի ընկերները աշխատանք են ծավալում գյուղերում և զորամասերում միութեան ու կուսակցութեան խառը բջիջներ ստեղծելու ուղղութեամբ։

Միշարք փաստաթղթերում հիշատակութեաններ կան Ղարսում Սպարտակի կազմակերպութեան ունենալու մասին։ Սակայն մինչև այժմս մեզ չի հաջողվել գտնել նրա տուտը, վորի համար ել լուութեան ենք մատնում Ղարսում տարած Սպարտակի աշխատանքը։

Նախապատրաստական վորոշ աշխատանք կատարելուց հետո, գոյութեան ունեցող կազմակերպութեանները ձևավորելուց և նորերն ստեղծելուց հետո — 1919 թ. աշնանը՝ սեպտեմբեր ամսին կուսակցութեան յերկրային կոմիտեի ներկայացուցիչները Յերևանում գումարում են գաղտնի խորհրդակցութեան՝ մասնակցութեամբ կենտրոնի և գավառներում աշխատող կուսակցական ընկերներին։ Գաղտնի խորհրդակցութեանը վորոշում է Հայաստանում տանելիք կուսակցութեան տակտիկայի խնդիրները և ստեղծում կենտրոնական մարմին՝ Հայաստանի կոմիտեի խորհրդակցութեանը

մասնակցում է և Հայաստանի կոմիտեի կազմում ընտրվում նաև ընկ. Ղուկաս Ղուկասյանը՝ Սպարտակից, խորհրդակցութեանը ընկ. Կասյանը և մի յերկու ուրիշ ընկերներ գտնում են, վոր յերիտասարդները (Սպարտակը) մի տեսակ անկախ են գործում, ինքնագլուխ բաներ շատ են անում։ Խորհրդակցութեանը վորոշում է հանում մոտավորապես այն իմաստով, վոր յերիտասարդական կազմակերպութեանը սերտորեն կապված է կուսակցութեան հետ, յենթեանը սերտորեն կապված է կուսակցութեան գիտութեան թաքկվում է նրան և առանց կուսակցութեան գիտութեան վոչ մի քայլ չի անում (Ա. Մելիքյանի վկայութեանները, էջ 8)։

Կուսակցական խորհրդակցութեանն առաջին անգամ դնում է լուծում է Սպարտակի կուսակցական ղեկավարութեան հարցը։ Յեւ մինչև այդ ինքնուրույն և ինքնագլուխ գործող Սպարտակը, վորն իրենով փոխարինում էր կուսակցութեանը, փաստորեն կատարում է կուսակցութեանը, — խորհրդակցութեանից հետո դառնում է կուսակցութեան ոժանդակ կազմակերպութեան, կրում կուսակցական կոմիտեի իդեյական և կազմակերպչական ղեկավարութեանը։ Սպարտակն այդ ժամանակվանից գերազանցորեն անցնում է ներմիութենական աշխատանքի, խորացնում միութեան անդամների դաստիարակութեանը, ծավալում աշխատանքը յերիտասարդութեան մեջ։

ՍՊԱՐՏԱԿԻ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԸ ԲԱԳՎՈՒՄ

Նույն ժամանակամիջոցում հարց է ծագում, վորպեսզի Սպարտակն ել կուսակցութեան նման միանա Անդրկովկասյան մի կազմակերպութեան մեջ։ Հարցը նախապատրաստելուց և կուսակցական մարմինների հետ համաձայնեցնելուց հետո, քիչ անց, 1919 թ. սեպտեմբերի յերկրորդ կիսին Բագվում գումարվում է Յերիտասարդ կոմունիստների Սպարտակ կազմակերպութեան կոնֆերանս։

Փետրվարի 22-ին Բագվի բանվորական ակումբում բացվում է կոնֆերանսը, վորին մասնակցում են Վրաստանի,

Ադրբեջանի և Հայաստանի ներկայացուցիչները՝ թվով 16 — 18 հոգի: Հայաստանից կոնֆերանսին մասնակցելու համար գործուղվում են ընկ. ընկ. Ղուկաս Ղուկասյանը և Սղասի Սանջյանը: Կոնֆերանսի կենտրոնական հարցն Անդրկովկասյան միացյալ կազմակերպություն ստեղծելու հարցն էր: Սպարտակը կանգնում է իր կոչման բարձրություն վրա: Անջատ հանրապետությունների այս յերկրամասում գործող Սպարտակ կազմակերպությունների ներկայացուցիչները միաձայն ընդունում են միասնական կենտրոնացած կազմակերպություն ունենալու անհրաժեշտությունը: Դրան զուգընթաց լուծվում է և Սպարտակի վերանվանման ու ՌեզնեՄ մեջ ձուլելու հարցը: Դրանով իսկ Անդրկովկասի հեղափոխական յերիտասարդությունը ձեռք է մեկնում Ռուսաստանի բանվոր յերիտասարդություն շարժմանը, հեղափոխական դասակարգային մի ընդհանուր ձախատ ստեղծում Ռուսաստանի հաղթանակած պրոլետարիատի և ազատագրական ուղին բռնած Անդրկովկասի բազմաազգ աշխատավորության միջև:

Միություն ղեկավարման առթիվ կոնֆերանսը վորոշում է՝ «1. Անդրկովկասում վորջ աշխատանքը ղեկավարելու համար, նրա քաղաքական գործունեությունը ուղղություն տալու և Համառուսական միություն կենտրոնական կոմիտեյի ու Անդրկովկասի սահմաններից դուրս ընկած կազմակերպությունների հետ կապվելու նպատակով՝ համագումարն ընտրում է ինն հոգուց բաղկացած Անդրկովկասյան Մարզային Կոմիտե:

2. Մշտական ընթացիկ աշխատանքների համար Կոմիտեն ընտրում է յերկու բյուրո—յուրաքանչյուրը յերեք անդամից — մեկը Թիֆլիսում՝ Վրաստանում և Հայաստանում տարած աշխատանքի ղեկավարման համար, մյուսը Բազվում՝ աշաատանքն Ադրբեջանում ղեկավարելու համար:

Անդրկովկասյան մարզային կոմիտեյում ընտրվում են ընկ. ընկ. Գ. Ձնելաձե, Ամաս, Ղուկասյան, Բարխաշով, Բելաուսով, Սանջյան, Ս. Վարդանյան: Թիֆլիսի բյուրոյում ընտրվում են ընկ. Բ. Ձնելաձե, Ամաս, Ս. Վարդանյան:

Վերջինս բյուրոյի կողմից կցվում է Հայաստանի կազմակերպությունը:

Բանվորադուղացիական յերիտասարդական Կոմունիստական միությունների Անդրկովկասի մարզային կոնֆերանսը մի ղեկավարատիվ կոչ է ուղղում յերիտասարդ բանվորներին ու դուղացիներին, վորը և մեջ ենք բերում քաղվածորեն:

«Պայքարը, — ասվում է կոչի մեջ — վոր մղում են Ռուսաստանի մեր ընկերները ռեակցիայի վերջին ուժերի դեմ, անխուսափելիորեն պետք է ընդգրկի և Անդրկովկասը: Կալվածատիրական — համաձայնողական կառավարությունները, վածատիրական — համաձայնողական գլուխ են կանգնած Վրաստանում, Հայաստանում և Ադրբեջանում, իրերի ընթացքով արդեն ներս են քաշվում այդ պայքարի մեջ: Անդրկովկասի քաղաքացիական պատերազմը և այստեղ խորհրդային իշխանություն հաստատելու համար մղած պայքարը հանդիսանում է որակարգի հերթական հարցը: Այստեղից բղխում է առաջին՝ ամենից անհետաձգելի և չափազանց անհրաժեշտ խնդիրը յերիտասարդական միություն համար: Նա պետք է ինդիրը յերիտասարդական միություն համար, վորպեսզի քաղաքաձեռք առնի բոլոր միջոցները նրա համար, վորպեսզի քաղաքացիական պատերազմն իրեն հանկարծակիի չբերի, այլ միություն անդամներից պատրաստի յերիտասարդ մարտիկներ յերկրի և պրոլետարական պայքարի ղեկավար մարմինների առաջին իսկ կանչին նրանց դնի վերջիններս տրամադրություն տալի իր այդ հիմնական խնդիրը միությունը պետք է իրագործի:

Բայց դրանով չի կարելի սահմանափակվել: Միությունը պետք է ամենալուրջ ուշադրություն դարձնի պրոլետարական յերիտասարդություն լայն խավերի դասակարգային ինքնագիտակցման դարդացման վրա, նրանց՝ հեղափոխական պայքարի մարմինների շուրջը համախմբելու վրա, ինչպես քաղաքական, այնպես էլ նրանց կուլտուրական զբաղիտություն բարձրացման վրա: Այդ նպատակով միությունը պետք է կազմակերպի հատուկ դասախոսություններ և դասնթացքներ — ինչպես քաղաքատնտեսական, այնպես էլ կուլտուր-

լուսավորական խնդիրները շուրջը: Այստեղից եւ հասարակական գիտությունների և գրագիտութեան դպրոցների բացումը հանդիսանում է միութեան անհետաձգելի և առաջնակարգ խնդիրը:

Բացի այդ, բանվորագյուղացիական յերիտասարդութեան կոմունիստական միութեանների Անդրկովկասյան մարզային կոնֆերանսը հաշվի նստելով գոյութիւն ունեցող չափազանց խճճված ազգային փոխհարաբերութեանների և տեղական բնակչութեան խորը շովինիստական նացիոնալիզմի փաստի հետ, — նացիոնալիզմ, վորն ամեն ժամանակ ջանասիրութեամբ հրահրվում է բուրժուական-կալվածատիրական շրջանների՝ Անդրկովկասյան նացիոնալիստների կլիկաների կողմից — անհրաժեշտ է համարում ինչպես միութեան, այնպես եւ Անդրկովկասյան յերիտասարդութեան լայն խավերի շահերի տեսակետից ամենաանխնայ պայքարը մղել մարդու գիտակցութեանն ու զգացմունքը մաշող շովինիստական կռքերի այդ թույնի դեմ, պարտավորեցնելով միութեան յուրաքանչյուր անդամի ամբողջ ժամանակ անդադար քարոզել ինտերնացիոնալիզմի և բոլոր ժողովուրդների յեղբայրական կենակցութեան գաղափարները, իրեն ճանաչելով համառուսական կոմունիստական միութեան բանվորագյուղացիական յերիտասարդութեան մասնիկը, Անդրկովկասյան մարզային կոնֆերանսն ընդունում է միայն կոմունիստական կուսակցութեան գաղափարական ղեկավարութեանը, այն կուսակցութեան, վորը հանդիսանում է բանվորների և գյուղացիների շահերի վառ արտահայտիչը և պաշտպանը:

Կանգնած լինելով Յ-րդ Կոմունիստական ինտերնացիոնալի պլատֆորմի վրա, միութեանն իրեն հայտարարում է համաշխարհային կոմունիստական հեղափոխութեան ջատագով և իր բոլոր ջանքերն ուղղում է այդ գաղափարի համար մղած պայքարին:

Անդրկովկասյան կոնֆերանսը դիմում է բոլոր յերիտասարդ բանվորներին ու գյուղացիներին՝ համախմբել իր շարքերը միութեան շուրջը՝ պայքարելու ամբողջ Անդրկովկաս-

սում խորհրդային իշխանութեան հաստատելու համար, Բանվորագյուղացիական հեղափոխութեան հաղթանակի համար Կեցցե՛ք խորհրդային իշխանութեանն Անդրկովկասում: Կեցցե՛ք համաշխարհային կոմունիստական հեղափոխութեանը»:

Հայաստանից կոնֆերանսին մասնակցող ընկերները ծանոթանալով մյուս կազմակերպութեանների աշխատանքի փորձին, ավելի կոնկրետ պատկերացնելով յերիտ-շարժման վիճակին Անդրկովկասում, վերադառնում են Հայաստան և կենտրոնը փոխադրվում է դաստիարակչական բնագավառը, վորին ուղեկցում էր պայքարը նացիոնալիզմի դեմ՝ դաշնակցական աշակերտական միութեանների դեմ:

«1919 թվի վերջում, — ասում է իր հիշողութեաններում Սպարտակի անդամ Պ. Թորոսյանը, — Սպարտակ միութեան և դաշնակցական ուսանողութեան միջև տեղի ելին ունենում դիսկուսիաներ: Առաջին դիսկուսիոն ժողովին հրապարակ յեկավ ընկ. Ա. Խանջյանը մի դասախոսութեամբ՝ Կոմունիստական Մանիֆեստի մասին: Մասնակցում էին 6—7 սպարտակյաններ և մոտ 40—50 դաշնակցական ուսանող ուսանողներ: Խանջյանի դասախոսութեանը չհաջողվեց մինչև վերջը տանել: Յերիտասարդ մաուկերիստները խանգարեցին այն շփոցներով, աղմուկներով: Դրանից հետո տեղի ունեցան մի յերկու դասախոսութեաններ ևս:

Մարզային կոմիտեն կոնֆերանսից հետո անցնում է աշխատանքի: Հայաստանի կազմակերպութեանը կցված Թիֆլիսի բյուրոյի անդամ Ս. Վարդանյանը գալիս է Յերե-թիֆլիսի մասին: «Մենք հավաքվեցինք Սպարտակյան արդյունքների մասին: «Մենք հավաքվեցինք Սպարտակյան արդյունքների մասին: Այն ժամանակ մենք ոգտվում էինք այդ դեկլացումը: Այն ժամանակ մենք ոգտվում էինք «Թիֆլիսի Բանվորի» գրադարանից, կային մի շարք գրքեր՝ գլխավորապես արհշարժման և կուսակցական անեկլեքների վերաբերյալ: Այդ հրատարակութեանները մենք գաղտնիստանում և ոգտվում էինք» (Պ. Թորոսյանի հիշողութեանները):

1919—20 ուսումնական տարում Սպարտակն աշխատանք է ծավալում և դպրոցներում. ընկ. Խանջյանն աշակերտական միութեան վարչութեան և նրա որդան Շնոր սերունդ» թերթի խմբագրութեան անդամ եր: Հետզհետե անում է Սպարտակի ազդեցութեանը, վորի հետ միասին տեղի յե ունենում կազմակերպութեան քանակական մեծացումը:

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒՅՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԸ

1920 թ. հունվար ամսի յերկրորդ կիսին, անլեզալ պայմաններում, Յերևանում հրավիրվում է կուսակցութեան Հայաստանի կոնֆերանսը: Կոնֆերանսին, վորին Սպարտակից մասնակցում էին ընկ. ընկ. Դուկաս Դուկասյանը և Աղասի Խանջյանը, վերջինս փոքրիկ ղեկուցում է տալիս Սպարտակի գործնեյութեան մասին: Ընդհանուր առմամբ հավանութուն տալով յերիտասարդների վարած աշխատանքին, կոնֆերանսը նշում է աշխատանքների առավել համաձայնեցումը կուսակցութեան մարմինների հետ: Կուսակցութունն այդ ժամանակ իր հյուղերն ուներ Հայաստանի համարյա բոլոր գավառներում և իր շարքերում հաշվում եր մոտ 500 հոգի: Կուսակցութեանը հաջողվել եր խոշոր աշխատանք ծավալել Հայաստանում, նվաճել յերկաթգծի — մոնապոլիսի Ալեքսոյի բանվորութեանը, արհմիութեանները, աշխատանք եր ծավալել նաև զորքի մեջ — ինչպես կուսակցական կազմակերպութեանների, այնպես ել Սպարտակի ջանքերով: Տնտեսական փլզման և հեղափոխական խմորումների զարգացման պայմաններում բնականաբար առաջ ե գալիս ապստամբութուն և իշխանութեանը դրավելու հարցը: Կոնֆերանսը մերժում է իշխանութեանը դրավելու առաջարկը, վորովհետե Եկացութեանը պահանջում եր զբաղվել վոչ թե այդ տհաս մտքով, այլ կուսակցական կազմակերպութեանների և սրանց ազդեցութեան ու նշանաբանների տարածմամբ ու խորացմամբ, արհեստակցական և գյուղացիական միութեանների միջոցով ինքու մասսաների քաղաքական դաստիարակութեամբ, զարթեցնելով նրանց մեջ

ինքնագործնեյութեան և ինքնիշխանութեան ձգտումն: Այդպիսով պատրաստ լինել իշխանութեանը դրավելու, յերբ նեցուկ կունենանք մի հարևան յերկիր, վորով հնարավոր կլինի կապվել բանվորադուղացիական Ռուսաստանի հետ»: (Ս. Կասյան. «Չախութեան հիվանդութեանը մեղանում»: «Նոր աշխարհ», № 2, եջ 9—10, 1928 թ., Թիֆլիս):*

Պատգամավորները ցրվում են իրենց վայրերը: Կազմակերպութեանները՝ Յերևան, Ալեքսոյ, Նոր-Բայազետ, Դիլիջան, Դարաքիլիսա, Դարս, Սարիղամիշ յեռանդուն աշխատանքի յեն անցնում կոնֆերանսի վորոշումները կենսատանքի ուղղութեամբ: Կուսակցութեան ակտիվ գործնեյութեանը հետևում է դաշնակցական հալածանքների խստագույնը: Սկսվում են ձերբակալութեաններ: Դիլիջանի գլ մասը զիայից ձերբակալում են կոմունիստ ուսուցիչներին, դրանց թվում և Սպարտակի անդամներ՝ Յեղիշե Շամախյանին և Ալեքսան Համբարձումյանին: Նրանք մի ամիս բանա են Սլեքսան Համբարձումյանին: Բանտում նրանք իրենց նետվում և դպրոցից արտաքսվում: Բանտում նրանք իրենց պահում են զերազանցորեն, յոթ անգամ քննութեան ե կատարվում և յոթ անգամ ել նրանք կատեգորիկ ժխտում են իրենց սպարտակյան լինելը:

Նոր-Բայազետում, ապրիլի սկզբներին կուսակցութեան և Սպարտակի միացյալ ժողովներում նորից քննութեան ե և առնվում ապստամբութեան հարցը: Ժողովը լռնվում է և ապրիլի 15-ին Հովհաննես Դամարյանին և Պապիկ Մկրտչյանին խմբապետ Համազասպը մի լավ ծեծելուց հետո աքսորում է Ուղունթալ՝ զինվորների մեջ «կոմունիստ» թերթը տարածելու համար: Նույն օրը, աքսորվող ըներներ զնալու առթիվ սպարտակյանները և մի քանի կոմունիստներ ցույց են կազմակերպում, վորի համար ձերբակալվում են յոթ հոգի, ստորագրութեան տալիս այլևս չաշխատելու մասին և ազատ արձակվում:

* Տակավին ժխտելով այդ զրվածքը, այնուամենայնիվ հնարավորութուն չունենք այստեղ և այժմ կրաղվելու նրա և առհասարակ մալիսյան ապստամբութեան հետքերը և ուսանելի խնդր քննութեամբ:

Բոյլշևիկներին ձերբակալութիւնների առթիւ Հայաստանի պարլամենտում եսերական ֆրակցիան հարցապնդում է անում, և ահա ներքին գործոց մինիստր պարոն Գյուլիսանդանյանը ձառում է. —

«Յես այստեղ հայտարարում եմ, վոր մեծամասնականների ձերբակալման վորոշումը միայն ներքին գործոց մինիստրութեան վորոշումը չէ, այլ մինիստրական խորհրդի*...»

Գալով ըստ ելութեան, պիտի ասեմ հետեյալը — այն ժամանակ մեր պետութեանը վորպես մի միավոր և նոր կազմակերպութեան շրջանն ասլորոյ, բնականաբար կարիք ունի բոլոր միջոցներով կովելու այն տարրերի դեմ, վորոնք ցանկանում են քանդել այդ նորակազմ պետութեան հիմքերը: Յեմ ահա... վորոշ տարրեր ոգտվելով այդ ծանր դրութեանից, հնարավորութիւններ են ստեղծում իրենց հանցավոր ագիտացիայով քանդել մեր նորաստեղծ պետութեանը: Ովքեր քանդեն մեր շինած գործը, պետք է վոչնչանան և կամ դուրս գան այս յերկրից: ... Դեռ հուլիս ամսում Բոյուք-Վեղիի դեպքերի ժամանակ նրանք (մեծամասնականները) բաց թողին մի թուղիկ: Ներքին գործոց նախարարութեանը հաջողվեց բռնել դրանց և պարզվեց, վոր նրանք աշակերտներ են,

* Լավ արդարացում է... «պարզերես» դուրս գալու համար պարոն մինիստրը միամիտ ձեռննեղով իրեն, փորձում է ներքին գործոց մինիստրութեան տուաննացնել մինիստրների խորհրդից (!), սակայն այդ ել չի հաջողվում: Նսեր Մինախոյանն իր ձառում մեջ է բերում ներքին գործոց մինիստր Գյուլիսանդանյանի ստորագրութեամբ առաջված հետեյալ հրահանգը. —

«1920 թ. փետրվար, Յերևան, Յես, ներքին գործոց մինիստր, Գյուլիսանդանյան, քննութեան առնելով Դիլիջանի գալառական կոմիտեի կողմից նույն թվի փետրվարի չորսին ինձ ներկայացված վորոշումը՝ Դիլիջանում բնակվող գիմնազիայի ուսուցիչներ և աշակերտներ՝ Մուշեղ Աղալանի, Հայկ Յաղուբաճի, Յեղիշե Ծամաթանի, Գևորգ Իշխանյանի, Արշավիր Ծամաթանի, Միքայել Ծահումյանի № 120 ձերբակալման վորոշումը (բաց է թողնված «հրահանգում եմ») արդեւափակել Դիլիջանի գալառական բանտում՝ հաշվելով իմ վրա և հարուցելով նրանց դեմ քրեական դատավարութիւն» (Կուսպատի արխիւ, գործ № 26/բ):

դրանցից յերկուսը միայն () հասունացած յերիտաւսարդներ եյին, վորոնք մեղա յեկան, զղջացին իրենց արածը, և ստորագրութեան տվին, վոր վոչ մի նմանորինակ հակապետական քայլ չեն անի» («Յսերների հարցապնդումը կոմունիստների ձերբակալման առթիւ», Կուսպատի արխիւ, գործ B[25, 1920 թ., Յերևան]*:

Պարլամենտի անդամ Թումանյանը հակաճառերով մինիստրին, ասում է՝ «Ի՞նչ է ձեր ակտի իմաստը: Վոչ վոք չասեց, թե Դիլիջանի ձերբակալվածները կապ ունեն ընդհանուր շարժման հետ: Նրանք գլխավորապես աշակերտներ են և գիմնազիայի վարժապետներ: Յես այդ ձերբակալված աշակերտներից մեկին անձնապես տատին «բարո» յե ասում չեիկ և համարվում, վորովհետեւ տատին «բարո» «մեծ մայր» ասելու տեղ, հորը կոչում է իր անունով՝ «մեծ մայր» ասելու տեղ: Այդ աշակերտը ժորժիկ ծապատիւ հայրիկ» ասելու տեղ: Այդ աշակերտը ժորժիկ Իշխանյանն է, վորը մայիսյան դեպքերից հետո Արմենակ Նալինների կողմից և կիսամեռ վիճակում բանտ նետվում: Ականատեսների ասելով, նրանք ուղղակի շանսատակ եյին արվել, ծեծել եյին այնքան, վոր Արմենակի կրծքի վանդակը բացվել եր: Ինչ խոսք, վոր խնդիրը «մեծ մայրիկին» «բարո» ասելու մեջ չի յեղել: Հայաստանի «սոցիալիստները» միայն այդ եւ կարողացել տեսնել, յերեւոյթներեց միայն այդքան եւ ըմբռնել: Ասենք նրանցից ավելին սպասել չեմ կարելի...»

Ընկ. Ա. ՄԵԼԻՔԱՆԻ ԿՈՊԻՏ ՍԵԱԼԸ ՅԵՎ ՍՊԱՐՏԱԿԻ
ՎԵՐԱԲՐՈՒՄԻՆՔԸ

Ահա այդ որերին ընկ. Ա. ՄԵԼԻՔԱՆԸ՝ մարքսիստական աշակերտական միութեան ղեկավարը, Սպարտակի ուսու-

* Ներքին գործոց մինիստրը ասում է, իհարկե՝ սպարտակյաններ իրենց պահել են ինչպես հարկն է, բնկ: Աղասի Սանձյանը նույնիսկ իր հանդուգն պատասխանները համար մի ապտակ է կերել պարետի ոգնականից, իսկ ընկերներից մինը իր վրա յե վերցրել կոչի հեղինակութեանը, մյուսներին ազատելու նպատակով, և ընկ. Սանձյանի հետ միասին յենթարկվել յերկամայա բանտարկութեան:

ցիւնը կատարում է մի կողմից սխալ: Փետրվարի 24-ին իր հրապարակային դասախոսութեան մեջ նա թույլ է տալիս հայտարարելու, վոր Ռուսաստանի բոլշևիկյան հեղափոխութեանը սոցիալիստական հեղափոխութեան չէ, վոր բոլշևիկները դրութեան տեղ են դառնում շնորհիվ պրոլետարիատի յետամնացութեան, վոր Լենինը և մյուս կոմունիստները լավ են ըմբռնում, վոր Ռուսաստանը չէ, վոր ամբողջ աշգեհը հիմնելու մի յետ ընկած յերկրում, ինչպիսին է Ռուսաստանը, վոր պատմութեան մեջ պատահած են անվանական սոցիալիստական հեղափոխութեաններ, սակայն նրանք վոչ այլ ինչ են, յեթե վոչ փոթորիկ մի բաժակ ջրում, վոր Հայաստանի կառավարութեանը պետք է չեղոք դիրք բռնի իմպերիալիզմի և սոցիալիզմի հակամարտ ուժերի հանդեպ և վերջում, վորպես հայ կոմունիստ, Ռուսաստանի և մահմեդականութեան դաշնակցման քայլը դատադարձելի յե համարում: («Ժողովուրդ», № 17, 1920 թ., Յերևան):

Ընկ. Մելիքյանի հակակուսակցական այդ յեղաթիւ մեծ զայրույթ է առաջ բերում Սպարտակի անդամներին, մանավանդ Դուկաս Դուկասյանի մէջ: Յեզ անա Դուկասը, նա, վորն ամենից շատ եր հարգում ընկ. Մելիքյանին, ամենից շուտ է յերես թեքում նրանից, կտրականապես խզում է իր կապերը նրա հետ և գրի առնելով Արշավիր Մելիքյանին ուղղված «բաց նամակը», սկսում է ստորագրութեան հավաքելու նամակն անմիջապես հանձնում է «Սոցիալիստ-հեղափոխական» թերթին, վորը և սպազորում է իր փետրվարի 29-ի համարում:

Ահա նամակը.—

«Բաց նամակ Արշավիր Մելիքյանին:

Յերեք տարուց ի վեր մենք համարում եյինք ձեզ մեր ուսուցիչը: Բայց փետրվարի 24-ի ձեր տխրահոգի դասախոսութեանը յեկավ վերջնականապես և անտատան կերպով համոզելու մեզ, վոր Հայաստանում հալածանքի յենթարկված կոմունիստական կազմակերպութեանների յետևից դավաճանորեն և դադարազուրկ հարձակվողը, յերեկվա իր

սրբութեանն անխնա վտանահարողը՝ իշխանութեան ունեցողներին միմիայն դուր գալու և սեփական անդորրութեանը միմիայն ապահովելու համար՝ չի կարող արժանի լինել յերիտասարդ կոմունիստների ուսուցիչը համարվելու: Այսու հայտնում ենք ձեզ, վոր ձեզ համար դուք այլևս կենդանի դիակ եք գաղափարականապես:

Մի խումբ յերիտասարդ կոմունիստներ:
(10 ստորագրութեան):

Հ. Գ. Այս նամակում մենք համարձակորեն կոչեյինք մեր անունները, յեթե համոզված լինեյինք, վոր վարչական հաճույք չենք պատճառի մեզ՝ կոմունիստներին հալածողներին, այսինքն նրանց, վորոնք այնքան վողեմորված և հախուռն կերպով ծափահարեցին ձեր հրապարակական մեղալականը: («Սոցիալիստ-հեղափոխական», № 4, 1920 թ., Յերևան):

Սպարտակն այդքան անողոք, կատաղի ու անհաշտ վերաբերմունք է ցույց տվել դեպի բոլոր տեսակի թեքումներն ու տատանումները, և այն ժամանակ, յերբ դեռ կուսակցութեան կոմիտեն ցույց չէր տվել իր վերաբերմունքը Արշավիր Մելիքյանի նկատմամբ, Սպարտակը հրապարակով և առանց վարանելու տալիս է իր արժանի գնահատականը՝ ձեռագրում միայն, մարտի 7-ին լույս է տեսնում Ռիկ Յերևանի կոմիտեի հայտարարութեանը, վորով հայտնում են, թե «Արշավիր Մելիքյանը վերջին ամիսները մեր կուսակցութեան Յերևանի կազմակերպութեան հետ վոչ մի առնչութեան չունի, թեև ձևականորեն կառակցութեան շարքեւցութեան չէ հեռացվել: Սակայն փետրվարի 24-ին նրա հրապարից չի հեռացվել: Սակայն փետրվարի 24-ին նրա հրապարակային դասախոսութեանը դառնելով հակակուսակցական, թե ըստ ձևի և թե ըստ բովանդակութեան, Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցութեան (բոլշևիկներին) Յերևանի կոմիտեի վորոշմամբ նա հեռացվում է կազմադրային կոմիտեի վորոշմամբ նա հեռացվում է կազմակերպութեանից» («Սոցիալիստ-հեղափոխական», № 5)*:

* Հետագայում ընկ. Ա. Մելիքյանը վերջնորոշվում է կուսակցութեան մեջ և այժմ նա կոմկուսի շարքերում է:

Քիչ առաջ անցնելով պիտի հիշատակենք և մի ուրիշ դեպքը: 1920 թ. մայիսյան օրերին Սպարտակի ժողովներից մեկում անդամուհի Նրդրումցյանը հայտարարում է՝ թե յերկիրը վտանգի մեջ է թուրքական բանակի կողմից և յես համաձայն չեմ այս պայմաններում հեղափոխական կոչի հետ (խոսքը մայիսիական թուրքիկի մասին է): Ընկերը պնդում է իր տեսակետը և Սպարտակն անմիջապես հեռացնում է նրան կազմակերպության շարքերից:

Յեւ պայսպիս կանգնած լինելով բոլշևիկյան հստակ կազմակերպչական և իդեոլոգիական տեսակետները վրա, Սպարտակն անխնա և առանց վարանելու նախ անջատվում է սոցիալիստ ինտերնացիոնալիստ մենշևիկներից (Ծովյան, Ա. Հարությունյան), անմիջապես քակում է իր կապերը իր յերեկվա ուսուցչից, գաղափարապես նրան կենդանի դիակ համարում, կտրուկ կազմակերպչական միջոցներ ձեռք առնում տատանվողների ու շեղվողների նկատմամբ: Այս հանգամանքը նրա խոշորագույն արժանիքներից մեկն է և պահանջում է մեր հատուկ ուշադրությունը:

ԱՄԻՔԵԶԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՈՒՄԸ ՅԵՎ ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ԳԻՄՈՒՄԸ

1920 թ. հղի յեր մեծ շարժումներով, դասակարգային խոշոր բաղխումներով, Տիրող դասակարգերն արդեն զլխապտույտ ընթացքով հասնում են իրենց վախճանին, տեղի տալով վոսթի կանգնող նոր հասարակակարգին:

Գարնանամուտին տեղի յե ունենում Արդրկովկասի խորհրդայնացման արևածագը: Ապրիլի 28-ին Բագուն գրավվում է հաղթական կարմիր զորաբանակների կողմից: Աղբեջանը խորհրդայնանում է: Ընկնում է Անդրկովկասի հակահեղափոխության յեռյակ սյուները մինչև Մեր յերկրամասի սև-հարյուրակային միասնական ճակատը ձեղքվում է: Հայաստանի և Վրաստանի վրայով անցնում է բոլշևիկյան ուրվականը: Յեւ մինչ Հայաստանի վարիչները կաթափվելն,

մինչ դրանք զբաղված եյին ճնորակաղմ պետություն շինած գործը քանդողներին վոչնչացնելով կամ յերկրից դուրս անելով, պոռթկում է Հայաստանի խորհրդայնացման առաջին հուժկու վորուքը և ճամբա հարթում հաղթական նոյեմբերի համար:

Աղբեջանի խորհրդայնացումը բնական է պիտի առաջադրեր Վրաստանի և Հայաստանի խորհրդայնացման խնդիրը: Սահմանակից խորհրդային յերկիրը վոգևորություն և յեռանդ է մտցնում կուսակցության և կոմսոմոլի շարքերում: Մոտալուտ հաղթանակի ջերմ հավատքով լցված՝ նրանք դիմում են ժրջան աշխատանքի, պատրաստվում հեղափոխական մարտերի համար: Մասսաների հայացքը բեկեվում է դեպի ազատարար կարմիր բանակը: Որ-ավուր սպասում նրանց գալուստին: Կոմսոմոլի մարդային կոմիտեն Վրաստանի և Հայաստանի միությունների անունից մի դիմում է հղում ի. Ռուսաստանի կենտրոնական մարմիններին ու կարմիր բանակին և խնդրում՝ անցնել մենշևիկյան Վրաստանի և դաշնակցական Հայաստանի սահմանները: Նկարագրելով Անդրկովկասում տիրող խայտառակ կարգերը և աշխատավորական լայն դանգվածների ստրկական վիճակը, մարդային կոմիտեն իր դիմումի մեջ ասում է. —

«Մենք չենք կարող այսուհետև մնալ ստրուկներ, հատկապես այժմ, յերբ մեր կողքին է Ռուսաստանի հաղթանակած պրոլետարիատը: Մենք ուղում ենք մանել պրոլետարական ինտերնացիոնալ միասնական ընտանիքի մեջ: Մենք Կովկասի բանվորագյուղացիական յերկրի տասարդությունը, մեր մեծ յեղբայրների և հայրերի հետ միասին ծանր պայմաններում հյուժվում ենք ձգձգվող պայքարում: Ահա արդեն յերկու տարի յե՝ մեզ սխտեմատիկորեն ծաղր ու ծանակի յեն յենթարկում Անդրկովկասյան հանրապետությունների դահձ կառավարությունները: Բանտերում տառապում են մեր յեղբայրներն ու հայրերը: Ցարական միապետության անկումից հետո մենք դեռ լուսավոր որ չենք տեսել:

Այժմ, յերբ դուք մոտ եք մեզ, յեղբայրական ողջու-

Թյան ձեռք մեկնեք մեզ: Դրանով դիմում եմ ձեզ Անդր-կովկասի և Հյուսիսային Կովկասի բանվորական-գյուղա-ցիական ամբողջ յերիտասարդությունը, Ոգնեցեք մեր հայրերին և յեղբայրներին՝ նրանց ծանր պայքարում:

Ազատագրեցեք մեր հաղթանակը:

Մենք դիմում ենք ձեզ, Խորհրդային Ռուսաստանի յերիտասարդ բանվորներ ու գյուղացիներ: Ձեզ ծանոթ են այն պայմանները, վորոնց մեջ մենք ապրում ենք այս-տեղ: Նրանք վատթար են այն ամենից, վոր մենք ապ-րել ենք ցարիզմի որոք և իմպերիալիստական բուրժուա-զիայի իշխանության որոք:

Դուք, հաղթանակած պրոլետարական Ռուսաստանի պրոլետարական յերիտասարդութուն — պետք ե արձա-գանքեք մեր կոչին և ձեր մեծ յեղբայրների հետ միա-սին ոգնության ձեռք մեկնելով մեզ, ազատագրեք Կով-կասի վողջ աշխատավորությունը:

Յուրաքանչյուր ժամ մեր որն ավելի ու ավելի սևան-ցում ե: Մենք այլևս համբերել չենք կարող: Մենք հա-վատում ենք, վոր վերջ կտրվի այս ծաղր ու ծանակին և հեռու չե այն ժամը, յերբ ձեռք-ձեռքի տված ձեզ հետ, Թանգագին ընկերներ և յեղբայրներ, կմտնենք համայն աշխատանքի նոր ընտանիքի մեջ և կզնանք բոլոր յեր-կրների ճնշվածների նվիրական ճանապարհով դեպի կո-մունիզմ»:

Մի շարք պատճառներով Կարմիր բանակն այդ որերին չի կարողանում ձեռք պարզել Վրաստանի և Հայաստանի բանվորներին ու գյուղացիներին՝ ռեալ ու անմիջական ող-նություն հասցնել նրանց: Նույնիսկ մայիսյան որերից Ադ-ստաֆայից Դիլիջան մտած կարմիր զորամասերը յետ են կանչվում Հայաստանի սահմաններից:

Սակայն այդ չի վնասեցնում հակահեղափոխական կար-գերի դեմ պայքարի յեղած բանվորներին ու գյուղացիներին: Կուսակցությունը ձեռքերը ծալած չի նստում, կոմսոմոլը նույնպես: Նրանք բազմապատկված յիսանդով ծափալում են

հեղափոխական աշխատանքը, և անա վրա յեն հասնում մայիսյան դեպքերը:

Թիֆլիսում կոմսոմոլը ցույցի յե յեկնում մենշեիկյան բանդաները հարձակվում են ցուցարարների վրա, ձեռն-նրանց, արյունվա անում և բանտ նետում:

Մայիսի յերկուսին կուսակցության յերկրային կոմիտեյի վորոշմամբ պետք ե զինված ապստամբություն ե 300 հո-կոմսոմոլն այդ նպատակի համար տրամադրում ե Վրաց բաղկացած զինված մի ջոկատ: Սակայն ապստամբու-թյունը տեղի չի ունենում և ջոկատներից մինը, վորը պետ-գրավեր Յունկերների դպրոցը, չտեղեկանալով ապստամ-բության հետաձգման մասին, ժամանակին կատարում ե իր խնդիրը, հարձակվում ե դպրոցի վրա, սակայն նա պակ-վում ե անհաջողությամբ, սպանվում են չորս հոգի, ձերբա-կալվում վեց, և հաջորդ որը գնդակահարվում:

ՄԱՅԻՍԻ 1-Ը ՅԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Մայիսի մեկին կուսակցությունը Յերևանում և Լենի-նականում կազմակերպում ե խաղաղ ցույցեր, վորին հսկա-յական մասնակցութուն ե ցույց տալիս նաև Սպարտակը: Մանրամասն պատրաստվում ե ամեն ինչ, խնամքով կազ-մակերպվում ե Մայիսյան ցույցը: Այդ աշխատանքի մասին գաղափար կազմելու համար մեջբերումներ կանենք ընկեր-ների հիշողություններից:

«1920 թ. ապրիլի 30-ի լույս մայիսի մեկի դիշերն ե,— գրում ե ընկ. Ս. Դադարյանը, — մենք բոլորն հավաքված մեր այն ժամանակվա գաղտնի հավաքատեղին (Քաթանակի փողոց № 4), պատրաստվում ե ընկ. Ստյոպա Ալլանվերդ-գալու, Ժողովին նախագահում ե ընկ. Ստյոպա Ալլանվերդ-յանը: Որակարգը զուտ գործնական եր՝ մշակել լողունգներ, նշանակել միտինգում խոսողներին, կազմել ցույցի ծրագիրը, նախորդը սովորել հեղափոխական յերգեր: Դուկասն առան-ձին յեռանդով մասնակցում ե լողունգների մշակմանը և ցույցի ծրագիրը կազմելուն: Միտինգում խոսելու համար

նշվում է ընկ. Մ. Ալլահվերդյանը, ամեն ինչ պատրաստ է, յերգերը սերտված, ուշ գիշերով թողնում ենք հավաքատեղին և ցրվում»։ (Առկասը վորպես հեղափոխական մարտիկ», էջ 36—37)։

Մեկ ուրիշը՝ ընկ. Մ. Յենգիբարյանը, «1920 թ. մայիսի մեկը» իր հոգվածում գրում է.

«Հիշում եմ, մոթ, դատարկ սենյակ լերկ պատերով, քարի առաստաղով, քաղաքի հյուսիսային մասի նրբանցքներից մեկում։ Հիշում եմ ճրագի խավար լույսը, վորը հակառակահայտ ֆանտաստիկ ստվերներ եր գցում գորշ պատերի վրա, լուսավորված, գրգռված դեմքեր, մեկը մյուսին կտրող ձայներ և տաք վեճեր։ Համարյա բոլորը ներկա յեն։ Ամեն ինչ պատրաստ էր, ամեն ինչ նախատեսված, աշխատանքը բաժանված, միայն մեր յերգերի կիսումն էր թույլ։ Սկսում ենք յերգել մեր հիմնը։ Յեռում է աշխատանքը։ Զիմացողները գրի յին առնում խոսքերը, սովորում յեղանակը, յերգում ենք կամաց, կիսաձայն, բայց այդ խեղդված յերգի մեջ զգացվում է մի ինչ-վոր ուժեղ նոր բան»։

Յերգը վերջացնելուց հետո ցրվում են տները, իսկ սպարտակյանների մի խումբ ուշ գիշերով պատերին փակցնում են կուսակցության մայիսմեկյան կոչը։ Հաջորդ օրը, վաղ առավոտյան ցուցարարները կարմիր զբոսներով հավաքվում են Թարխանյան և Արովյան փողոցի անկյունում։ Նշանակված ժամին, մեկը մյուսի յետևից կառավարական գալաթից, կուսքընկեր անդամների առաջնորդությամբ գալիս են զարդարված բեռնակիր ավտոները և միանում ցուցարարներին։ Դաշնակցականները մի քանի կառքերից բացի չեն կարողանում դուրս բերել և վոչ մի ավտո։ Հեռվից լսվում է գիմնադիայի աշակերտական յերաժշտախմբի նվագը (ընկ. Մ. Յենգիբարյանին հաջողվել էր դպրոցական յերաժշտախումբը ձեռք բերել և միացնել ցուցարարներին)։ Ավտոները շառաչում են, զրանց հետևում են ծածանվող կարմիր զբոսները և ապա ցուցարարների վողջ մասսան։ Թափորը կամաց-կամաց շարժվում է դեպի պարլամենտի

շենքը և պարզ լսվում է ինտերնացիոնալի հանդիսավոր ակկորդները։ Յերևանի փողոցներում առաջին անգամ նվագվում է ինտերնացիոնալը, ամենքը զարմացած ունենդրում են այդ յեղանակին և դիտում այդ մի խումբ մարդկանց, վարանելով կարգում պլակատների վրա գրված «Կեցցե III ինտերնացիոնալը», «Կեցցե խորհուրդներ իշխանությունը Հայաստանում» լոգունգները։ Գալաթի բանվորները բեռնակիրներից մեկի վրա պատրաստել են իսկական դարբնոց և ամբոխի աչքի առաջ կռում են շիկացած յերկաթը։ Այդ ամենը նվագի և յերգի հնչյունների հետ միասին ներդաշնակում էր մեր մարտական պլակատներին, զբոսանքներին և առաջնորդների նկարներին. մի բան, վոր ստիպում էր և առաջնորդների նկարներին. մի բան, վոր ստիպում էր մոռանալ սպիտակ տերրորը և դաշնակցական ախրանկայի գոյությունը։ Մուրճի յուրաքանչյուր թափի հետ միասին, ինտերնացիոնալի յուրաքանչյուր ակկորդի հետ միասին զգացվում էր, վոր կորչում է դաշնակների վտաքի տակի հողը և յուրաքանչյուր ժամ ավելի ու ավելի ուժեղանում էր մեր ազդեցությունը։ Յեվ իրոք, դաշնակների զրուցյունը լավ չեր, վերին խավերը խուճապի մեջ էյին և սպասում էյին մի ինչ-վոր բանի»*։ Սկսում է խոսել ընկ. Ալլահվերդյանը, վորն իր կրակոտ ձառում մեկացնում է դաշնակցական կառավարության կեղծիքը, խորհրդային Ազրբեյջանի մասին տարածվող պրովոկացիաները և դաշնակցության բոլոր շահատակությունները։ Սակայն նրան չեն թողնում խոսել և մառդենների սպառնալիքի տակ ընկ. Ալլահվերդյանն ընդհատում է իր ձառը։

Միտինգի ժամանակ Սպարտակի անդամներին հաջողվում է շարքում կանգնած հրետանային զինվորներին մեջ տարածել կուսակցության մայիսմեկյան կոչը**։ Նրանք գաղտնագողի վերջնում էյին թուլցիկները և թագնում գրպաններում։ Միտինգի ժամանակ Ղուկասին կարելի էր տեսնել ամեն տեղ, մեկ մոտենում էր ավտոներին և խրախուսել ամեն տեղ, մեկ մոտենում էր ավտոներին և խրախուսել

* Ձառը (Յենգիբարյան), 1920 թ. մայիսի 1-ը «Տարտակ»
Երև. I, 1922 թ., Կոմունիստ, էջ 50—51.
** Ձառը և այդ փաստաթուղթը

սում ընկերներին, թե լողունգ բաց թողեք — «Կորչի դաշ-
նակցությունը» և այլն, մի ուրիշ տեղ յերևան եր գալիս —
թուերկներ ցրում, ագիտացիա մղում: Յերբ դաշնակցա-
կանները միտինգը հայտարարում են վերջացած, Ղուկասը
բարձրաձայն գոչում ե, թե մեր միտինգը չի վերջացել և
նրանք, վորոնք համոզվում են մեզ — բոյլեկներին, թող
հետևեն մեզ: Յեվ յերբ ցուցարարները բաժանվում են մի-
ախֆից ու Նաղարյան փողոցով անցնում դեպի Ազիդբեկովի
հրապարակը, հասարակության մեծամասնությունը հետե-
վում և նրանց: Դաշնակցությունը, վորն իր աֆիրշներում
հայտարարել եր իրեն III Ինտերնացիոնալի կողմնակից և
տիրող կուսակցությունն եր, չկարողացավ բազմությունն
իր յետևից տանել: Աշխատավորության հոծ զանգվածները
հետևում են բոյլեկներին (տես Լ. Արեսյանի հիշողու-
թյունները):

ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սակայն դաշնակցութեան դեմ ծառայած շարժումը դուրս
է գալիս խաղաղ ցույցի շրջանակներէց և առաջագրում իշ-
խանութիունը գրավելու պահանջը: Բոյլլէիկները մայիս-
մեկեայն լողունգներին արձագանքում են վոչ միայն բան-
վորները, այլև զորքն ու գյուղացիութիւնը: Շարժումը
տարերբայորեն ծավալվում է: Զորքում և գյուղերում ստեղծ-
վում են հեղափոխական մարմիններ: Կոռակցական կենտ-
րոնը ժամանակին չի նախատեսում այդ ամենը և վճառ-
կան գործողութիւններ չէր մեկնում, փաստորեն յետ և մնում

շարժման ընթացքից, զնույն յերևույթներն պոչից, ասելի
շատ դիկավարվում, համաձայնեցնում ու արձանագրում,
քան նախատեսանում, դիկավարում ու ստեղծագործում:

Դաշնակցութիւնը հաջողութեամբ ժամանակ շահել է մինչև ապստամբած Ղարսը, Սաբրիդամիշը, Դարաքիլիսան, Դիլիճանն ու Նոր-Բայազետն ոգնութիւն ձեռք կմեկնելին թորհրդային 10-ին կարմիր զորքը պարզած Ալեքսիւի Թորհրդային իշխանութիւնը՝ — ռեակցիան կղղեացնում է ողորդում է հեղափոխական կենտրոնն ու արշաւ մեջ խեղդում է Հայաստանի մայիսը։

Մայիսի 10-ին Ղարաում Խորհրդային էլեկտրոօգնության հաստատություն, սակայն չբերվել որ անց հեղափոխական կոմիտեն թողնում է բերդը, ճեղքում դռները պահպանված ողակը և բռնում է Ալեքսյովի ճամբան:

Մայիսի 11-ին բռնկում է ապստամբությունը նաև Սա-
բիդամիշում, վորտեղ վորպես բացառություն կտրուկ մի-
ջոցներ են ձեռք առնում իշխանությունն ամրապնդելու
համար: Սակայն Ղարսի անկումն ինքնին վորոշում է Սա-
բիդամիշի բախտը, ճիշտ այնպես, ինչպես Ալեքսուլի ան-
կումից հետո անխուսափելիորեն պիտի խորտակվեր հեռա-
վոր Ղարանլուխում ծայր առած գյուղացիական ուշացած
ապստամբությունը*: Եւ չենք խոսում իջևանի խորհրդայ-
նացման մասին, վորը պիտի զետեւ վորպես մայիսյան
ապստամբության արյերգարդային մարտերից մինը**:

* Նոր-Բայազետի ընկերներն Սիւրբպոլի անկումից միայն մի որ առաջ,
մայիսի 13-ին են տեղականում Սիւրբպոլի ապստամբութեան մասին:

[illegible]

Մայիսյան առաջին իսկ օրերից դաշնակցութեանը դործի յետմէ պետական մեքենան, սիստեմատիկաբար կենսագործում ապստամբութեան ճնշման իր հրեշտակով ծրագրերը: Դեռևս ապստամբութեանից առաջ սկսվում են ձերբակալութեաններ: Յերևանում ձերբակալվում և արտաքսվում են Արմենկոմի յերկու անդամները՝ ընկ. Կապանը և ընկ. Մաւլ-յանը: Սորմավում բանտ եր նետված հեղափոխական կոմիտեյի ամբողջ կազմը: Մայիսի 14 — 15-ին Նոր Բայազետում կուսակցութեան և Սպարտակի ակտիվ անդամներից ձերբակալում են 10 — 12 հոգի: Սպարտակի մի քանի անդամներ ցանկութեան են հայտնում ձերբակալվածների հետ միասին աքսորվել Սևան: Իսկ յերբ հակահեղափոխական բանդաները մտնում են Ալեքսոլ, դեռ յերբ մեկը մյուսի յետևից ընկնում են ապստամբ շրջանները, ուսկցիան գլուխ և բարձրացնում: Գնդակահարութեանները, ձերբակալութեանները, աքսորը, ծեծն իրենց փրկաբար դործն են տեսնում: Վոչնչացվում են կուսակցութեան լավագուշն ուժերը: Դաշնակցականները գլխատում են կուսակցութեանը. նրանց ձեռքով գաղանդորեն նահատակվում են ընկ. ընկ. Մուսայելյան, Դարիբջանյան, Ս. Մելքոնյան, Ս. Ալլահվերդյան, Դուկաս Դուկասյան, Հ. Սպրուխանյան, Յե. Մկրտումյան, Հակոբջանյան, Վաղինակ և ուրիշ շատ շատեր:

Սպարտակը, վոր կուսակցութեան հետ միասին ձեռք ձեռքի տված յետանդուն մասնակցում եր Հայաստանի բանվորների և գյուղացիների առաջին ապստամբութեանը, բնական և, վոր դերծ չպիտի մնար դաշնակցութեան հարվածներից: Ապստամբների առաջին շարքում մարտնչող Սպարտակը սեակցիայի կողմից խողոր հալածանքների և ճնշման և յենթարկվում: Ըմբոստ շարժման մեջ խիզախ մարտերում ընկնում և Դուկաս Դուկասյանը, Հայաստանի կոմսոմոլի հիմնադիրն ու կազմակերպիչը, այդ վառվողն բոյլեհիլը: Ծանր պայմաններում օրհասական կովի բռնվելով դաշնակցութեան բանդաների հետ, մինչև վերջին շունչը դիմադրում և թշնամուն և իր հերոսական վախճանը գտնում Արգինայի ձորում՝ հինավուրց ջրագացի մոտերքում:

Դուկասի՝ այդ անվեհեր հեղափոխականի և իսկական բոյլեհիկի նկարագիրը պարզելու համար բերենք մի յերկու կտոր ապստամբութեան մասնակցողների հիշողութեաններից: «Յեա առաջին անգամ հանդիպեցի Դուկաս Դուկաս-րից: «Յեա առաջին անգամ հանդիպեցի Դուկաս Դուկաս-րից, — յանին մեր կազմակերպութեան նախավերջին ժողովում, — դրում և Դարսի ապստամբ դործերի հրամանատար ընկ. Մ. Մելքյանը, — Նա յերիտասարդ եր, սակայն մեծ տղավորութեան թողեց ինձ վրա. նրա կրակոտ, բորբոքված ճառը, վոր լի յեր հեղափոխական կրակով ու թափով, նրա հաստատ, անհողդողդ հավատը դեպի մեր դործի հաղթանակը, ատելութեանը դեպի դասակարգային թշնամիները և ինչ կատելութեանը դեպի կռիւն հաստատ վճռականութեանը, լինի մինչև վերջ կռիւն հաստատ վճռականութեանը, ներկա յեղողներին մեջ հիացմունք և առաջացնում, բարձրացնում հեղափոխական վոգին ու տրամադրութեանը: Այսպիսին եր յեղել Դուկասը և ապստամբութեան օրերին, յերբ դաշնակցականները ծայր եյին տվել պրովկացիային դործի ու բնակչութեան մեջ:»

«Պետք և հիշել մայիսի 11-ի առավոտը, — դրում և ընկ. Ա. Թոմասյանը — յերբ հեղափոխական կրակ դարձած Դուկասն այս ու այն կողմն եր վազում, կարգադրութեաններ անում: Նույն օրը ցերեկով Դարսի ամբոխը մաուզերիտաների և նրանց շեֆ Նոհրադյանի ղեկավարութեամբ, բոլոր սպեկուլյանտները ծովի նման շարժվում եյին դեպի ուղի մական հեղափոխական կոմիտեյի շենքը, կոմիտեյի կազմը բռնելու, կոտորելու ու ցրել տալու համար: Դուկասն եր, վոր ելեկտրականացած, հեղափոխական կրակ դարձած, արհամարելով բոլոր տեսակի վտանգները, դիմեց դեպի շարժ-վող ամբոխը և իր համոզեցուցիչ ճառով ցրեց ամենքին, բերդում նա քաջալերում եր զինվորներին ու թոչում մի ամբողջ մյուսը: Սակայն սա դեռ բոլորը չէ: Մայիսի 13-ին ապստամբութեան մասնակիցներից 27 — 28 հոգի թողնում են բերդը և շարժվում դեպի Ալեքսոլ: Մազրա գյուղի մոտ կովի յեն բռնվում նույն գյուղի տերտերի ձիավոր հրոսակախմբի հետ և փախցնում նրան: 14-ի առավոտը հրոսակախմբի հետ և փախցնում նրան: 14-ի առավոտյան ժամը տասին հասնում են Արգինայի ձորը և ջրա-

ղացի մոտ պառկում հանգստանալու: Հանկարծ մալական-
ները հայտնում են, վոր Ղուկասն ու ընկերները պաշար-
ված են մի խումբ մառգերիստների կողմից: Սկսվում է
յերկու ժամ տևող կռիվ: Այստեղ ևս Ղուկասը չի ընկճվում:
Ընդհակառակը նա «իր հեղափոխական իսկական կորովը
հրապարակ հանեց Արգինայի կովում: Չնայած այն հուսա-
հատական դրությունը, շրջապատված ամեն կողմից այդ
նեղ ձորում, այնուամենայնիվ Ղուկասը ժպտը դեմքին
կռվում ու խրախուսում եր ընկերներին մինչև այն ժամա-
նակ, յերբ նա ընկավ մառգերիստների գնդակից վիրավոր»:
Ղուկասը ծանր վիրավորվում է փորից, նրան փոխադրում
են ջրաղաց, իսկ կովից հետո մառգերիստները ներս են
խուժում և վերջնականապես նահատակում նրան:

Վոր հերոսական և անորինակ եր Ղուկասի ու ընկեր-
ների զիմադրությունն ու մահը, այդ ընդունում է և Դարսի
փրկություն կոմիտեն, վորի նախագահ Նիկոլ Աղբալյանը,
ապստամբությունը ճնշելուց հետո, մի լրիվ ինֆորմացիա
յե զետեղում Յերևանի թերթերում: «Փրկություն կոմիտեն,—
գրում է նա,—կազմակերպեց ավտոմոբիլներով նրանց հե-
տապնդելու գործը և Արգինա գյուղի մոտ հասավ նրանց:
Խռովաբարներն իրենց տխուր, սև շահատակությունը վեր-
ջացրին փայլուն դիմադրություն, վորի ժամանակ
նրանցից իննը հոգի սպանվեց, տասը հոգի ազատվեց փա-
խուստով և հետո յոթը հոգի անձնատուր յեղավ»:
(«Ժողովուրդ», № 82, 1920 թ., Յերևան):

Յերևանում մայիսի 14-ին քաղաքային միլիցիայի վար-
չությունը, վորպես բոլշևիկներ, ձերբակալում է Սպար-
տակի ակտիվ անդամներից ընկ. ընկ. Համո Վարդանյանին,
Միշա Յենդիբարյանին, Գուրգեն Մելիք-Ոհանջանյանին:
Ձերբակալվածներին ուղարկում են բանտ և գործը հանձ-
նում արտակարգ դատարանին («Հառաջ», № 101, 1920 թ.,
Յերևան): Այդ օրերին Ալեքսի Սպարտակից գործով Յե-
րևան է գալիս ընկ. Ավո Ղազարյանը, վոր նույնպես ձեր-
բակավում է և բանտ ուղարկվում: Հարցաքննության ժա-
մանակ բոլոր ընկերները միաբերան ընդունում են իրենց

Սպարտակյան լինելը, սակայն կտրականապես հրաժարվում
են կազմակերպությունը նորքին կյանքին վերաբերող վորևե
ցուցմունք տալուց:

Նոր-Բայազետում ապստամբության նախորդակին Սպար-
տակը յեռանդուն աշխատանք է ծավալում գործի մեջ, իսկ
ապստամբության օրերին զենքը ձեռին գլխովին մասնակ-
ցում նրան, պայքարում դաշնակցական հրոսակախմբերի
դեմ: Ապստամբությունը ճնշելուց հետո, յերբ կազմակեր-
պության ղեկավարները նստած եյին Սևանում, սկսում են
պլանել Սպարտակի շարքային անդամներին: Ձերբակա-
լվածներ Սպարտակի շարքային Մարինոյանին, Շ. Պետրոս-
յանին, Լ. Աֆրիկյանին, Խ. Ոհանյանին, Գ. Ջանյանին:
Հարցաքննության ժամանակ սպարտակյաններն իրենց շատ
պինդ են պահում, վոչ մի ցուցմունք չեն տալիս, թեպետ
ծեծվում են ու յենթարկվում բռնությունների: Բանտարկ-
վում են և Դիլիջանի սպարտակյանները Շամախյան, Պա-
պիկ, վերջինս ազատվում է, իսկ Շամախյանն աքսորվում
Յելենովկա:

Բանտում ևս սպարտակյանները չեն ընկճվում: Նույնիսկ
Նոր-Բայազետի բանտում, արգելափակվածները բաժանվում
են յերկու մասի՝ «հասակավորների» և «ջահեղների»: Մե-
ծերը կշտամբում եյին յերիտասարդներին, վոր նրանց
յերեսայությունները հետևանքով իրենք լսաթի մեջ ընկան:
Նույնիսկ գլխում են բանտի աղմինխտարացիային և պա-
հանջում առանձնացնել յերիտասարդներին: «Ջահեղները»
մարտելիոր յերգելով փոխադրվում են առանձին կամերա
(Պետիկ Պետրոսյանի հիշողությունները, միջանցքում
սպարտակյանները միջանցքում ընկ. Ս.

Յերևանի բանտում ևս զիմադրում բանտ բերած ընկ. Ս.
Խոսերնացիոնով են դիմավորում բանտ բերած ընկ. Ս.
Ալլահվերդյանին և մյուսներին:

Սպարտակները բարձր տրամադրություն և տոկունու-
թյան մասին շեշտել է ընկ. Ալլահվերդյանն իր հրաժեշտի
ժամում: «Թույլ տվեք պատմել մի եպիզոդ,—ասում է ընկ.
Մ. Յենդիբարյանը.—Մեր կամերային կողք-կողքի գտնվում
էր կանանց կամերան. բանտ բերեցին Աղափի Բուդումյա-

նին և Գինո Շամախյանին: Սրանց առաջարկեցին քրեյա-
կան կամերա, նրանք մերժեցին և գերադասեցին մնալ մեզ
մոտ իբրև քաղաքական բանտարկյալներ: Մենք ել մեր
հերթին ցույց կազմակերպեցինք, սպառնացինք մամուլով
և հաշիվից ընկերներին մեզ մոտ պահել: Բանտում ար-
գելված եր շախմատի խաղը, սակայն մենք խմորից շի-
նում եյինք շախմատ և խաղում, բանտային չինովներին
գալիս էյին, ձխում ու հետները տանում: Մենք պատ-
րաստում էյինք նորը:

Յեվ այդպես դաշնակցական կառավարությունը դաժա-
նորեն կործանում և կուսակցությունն ու Սպարտակը, վո-
մանց գնդակահարում, վոմանց արտաքսում Հայաստանից,
վոմանց աքսորում կամ բանտ նետում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԱԿԱՆ ԲՅՈՒՐՈ

1920 թ. մայիսի 7-ին խաղաղ պայմանագիր և կնքվում
ՌՍՖՍՀ և մենշևիկյան Վրաստանի միջև, վորով «լեզալի-
զացիայի» յեն յենթարկվում Վրաստանի կուսակցությունն
ու կոմսոմոլը՝ և բանտից ազատ արձակվում ձերբակալ-
վածները:

Խաղաղ պայմանագրի հետևանքով, պարզ է, վոր կու-
սակցությունն ու կոմսոմոլը չեյին կարող կոչվել Ռուսաս-
տանի կազմակերպության Անդրկովկասյան մարմինների:
Յեվ ահա մայիսի 22-ին միություն մարզային կոմիտեն հա-
տուկ դիմումով ձևականորեն ցրված և համարում իրեն,
վորովհետև միաժամանակ հայտարարվում է միության
Վրաստանի ժամանակավոր կենտրոնական կոմիտե ստեղ-
ծելու մասին: Սակայն ժամանակավոր կենտկոմը փաստո-
րեն շարունակում է մնալ Վրաստանի և Հայաստանի կենտ-
րոնական կոմիտե:

Հուլիսի մեկին գումարված Կենտկոմի ընդլայնած պլե-
նումը (կոնֆերանսը) մի շարք խնդիրներին զուգընթաց
ընկ. Ջնեկաձեյին և Ս. Վարդանյանին Վրաստանի և Հա-
յաստանի կազմակերպություններից պատգամավոր և ընտ-

րում հուլիսի վերջերին Մոսկվայում կայանալիք կոմունիս-
տական յերիտասարդության ինտերնացիոնալի կոնգրեսին
մասնակցելու համար:

Հուլիսի 3-ին Վրաստանի (և Հայաստանի) Կենտկոմը
յեկնելով այն կացությունից, վոր տիրում եր Հայաս-
տանում, վորտեղ կազմակերպությունը կործանվել եր հա-
մարյա հիմնովին, վորոշում է, — «Մինչև համագումարի
հրավիրելը կազմակերպել Հայաստանի ժամանակավոր կազ-
մակերպչական բյուրո: Հայաստանի կազմակերպչական
Բաղաձայն հանդիսանում է Կենտկոմին յենթակա մարմին:
Բաղաձայն ղեկավարությունը պատկանում է Կենտկոմի
միջո-
ցով: Դրամավորումը տեղի յե ունենում Կենտկոմի միջո-
ցով: Հայաստանի կազմակերպչական բյուրոյում նշանակ-
վում են ընկ. ընկ. Խանջյան, Բուդաղյան, Մինասյան, Ներոս
(?), տալով նրանց կոոպտացիայի իրավունք»:

Այդ վորոշման առթիվ ընկ. Ամասն ահա թե ինչ է
ասում իր հիշողություններում. — «Կենտկոմի նիստը կրում
եր բուն բնույթ: Մի կողմից Ջնեկաձեն գտնում եր, վոր
Վրաստանի կենտկոմը չի կարող պատասխան տալ Հայաս-
տանում տանելիք աշխատանքի համար, իսկ մյուս կողմից
նեկ այդ աշխատանքը, վոր դա մեր յեղբայրական կազմա-
կերպությունն է և այլն: Վերջիվերջո Դեդալիանին քիչ եր
մնացել Դեդալյանից դառնար և գնար Հայաստան աշխատելու:
Կենտկոմը կրկին վորոշեց հաստատել իր հին վորոշումը և
իրեն հայտարարել Հայաստանի ժամանակավոր կոմիտե և
աշխատանք տանել այն ուղղությամբ, վորպեսզի այնտեղ
ստեղծի լիազոր ղեկավար մարմին»:

Կազմակերպչական բյուրոյի մասին մեր ձեռքի տակ կան
զանազան տվյալներ. ըստ Համո Վարդանյանի՝ նրա կազ-
մում յեղել են ընկ. ընկ. Բուննաթյան, Հրանտ Պողոսյան
և Ունիկ (*): Ընկ. Լևոն Սերիյանի տանելով բյուրոյի մեջ

* 1921 թ. հոկտեմբերի 30-ին թիֆլիսում կազմակերպված հուշերի
առաջին յերեկոյի սղաղրությունը, Անդրբերդիտուտի արեթիվ:

բան հաջողվում է, սակայն հետապնդման հետևանքով ստիպված է լինում փախչել բանակից և ապաստան գտնել Դիրիջանում:

1920 թվի աշնանը բազմում հրավիրվում է Արևելքի յերիտասարդութեան համագումարը: Սպարտակը վորոշում է համագումարին ներկայացուցիչ ուղարկել ընկ. Բուհնաթյանին, սակայն նրա մեկնելը ձգձգվում է: Նույն ժամանակամիջոցում Բագու ժամանած Յերևանի Սպարտակի անդամ Հ. Իսահակյանն իրեն Հայաստանի պատգամավոր հայտարարելով, մասնակցում է համագումարին և ընտրվում Արևելքի յերիտասարդութեան խորհրդի կազմում: Բուհնաթյանն այնուհետև մասնակցում է խորհրդի պլենար նիստին: Նրա միջոցով էլ առաջին անգամ կապ է հաստատվում Բագվի հետ: Կազմակերպության քայքայումից հետո Սպարտակը վերականգնում է կապը կենտրոնի և տեղերի հետ, վերակազմում խմբակները, քաղաքական յեւլոյթներ չի ունենում և ջլատված ու զլխատված՝ միութեանն ապրում է իր վերականգնման շրջանը:

ՆՈՅՆՄԵՐՅԱՆ ՇԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սեպտեմբերի վերջերին սկսում է հայ-տաճկական վերջին պատերազմը: Յերկրի ներսում ապստամբական շարժումը ճնշելուց հետո այդ պատերազմը մի առիթ էր, վոր պեսզի դաշնակցութեանը պարպեր ելեկտրականացած մըթնությունը և մասսաների ուղադրութեանը կենտրոնացներ արտաքին վտանգի վրա: Դաշնակցական Հայաստանը վոտքի յե կանգնում, մասսաներին կոչում վերջին և վճռական կովի: Զենքի տակ է կանչվում մինչև 44 տարեկան հասակը, հավաքում են ամենքին՝ ուսուցիչ-աշակերտ, ծեր-յերիտասարդ, կին-տղամարդ, մի խոսքով՝ Հայաստանն «ազդովին» զինավորվում է և ճակատ ուղարկվում: Հայաստանը, «Հառաջի» իսկ ասելով վեր է ածվում մի զորանոցի:

Յերկրի բոլոր սոցիալիստները միանում են ընդհանուր թշնամու դեմ՝ Թուրքի վոտքը կոտրելու համար: Ուշագրավ

է այդ տեսակետից Հայաստանի սոց. դեմոկրատական բանվորական կուսակցութեան՝ Հայաստանի մենշեիկների դիրքը: Հայտնի յե, վոր նրանք դեռևս 1919 թ. խրախուսել են հայ-վրացական պատերազմը, թե ու՞ թիկունք կանգնել դաշնակցական Հայաստանին՝ նրա վարած յեղբայրասպան պատերազմում: Նույն դավաճանական գործն են կատարում նրանք և 1920 թ. հայ-տաճկական պատերազմի ժամանակ:

«Ախր, հայ ժողովուրդ, — ասում են մեր «սոցիալիստներն» իրենց կոչում, — ամուր կանգնիր քո կառավարունքն» թրեց կոչում, — ամուր կատարիր նրա բոլոր թյան թիկունքում: Սրբութեամբ կատարիր նրա սահմանհրամանները: Թուրքի վոտքը պիտի կոտրել մեր սահմաններում: Յե՛վ դա կլինի, յերբ դե՛, հայ ժողովուրդ, գիտակցես տհաժիւր փորձութեանը, բոլոր ուժերդ տրամադրես կառավարութեան, հայրենիքի սեղանին զո՞ւք բերես զավակներդ, հացդ ու փողդ: Բոլորը հայրենիքի համար, ընդհանուրի համար, Հայաստանի ու ազգի համար»: Այս ամենը նուրի համար, Հայաստանի ու ազգի համար: Սյս ամենը գրում է «սոցիալիստական», «բանվորական» հանուն սոկրոդ հակահեղափոխական կուսակցութեանը—հանուն սոցիալիզմի, հանուն պրոլետարներ բոլոր յերկրներին, միացե՛ք լողունգներին: Սակայն ինչ կապ կա մեկի և մյուսի միջև: Վոչ մի: Հայաստանի մենշեիկների կոչն ավելի շատ և ավելի շուտ կապ ունի ամենայն հայոց կաթուղիկոսի հետ, քան սոցիալիզմի ու պրոլետարիատի հետ: Հայտնի յե, վոր Գևորգ V կաթուղիկոսը նույն բովանդակութեամբ, ճիշտ է այլ խոսքերով մի կոնդակ է ուղղել հայ ժողովրդին, վորի մեջ ի միջի այլոց ասվում է, — «Գնա, հայ ժողովուրդ, Գնա հավատով դեպի դաշտը, քեզ ոգնական փրկիչ խաչը, քեզ պահապան մեր սուրբ լուսավորչի հոգի աջը և քեզ ուղեկից հայոց հայրապետի աղոթքն ու արտասուքը»:

Սակայն վոչինչ չի ոգնում, վոչ սոցիալիստների աղիողորմ կոչերը, զիկոսի կոնդակը, վոչ սոցիալիստական աղաղակը, վոչ խրավոչ դաշնակցութեան հուսահատական աղաղակը, վոչ կախազանք խուսանքը, վոչ էլ մահապատիժը՝ գնդակն ու կախազանք: Շինել հագած գյուղացիութեանը չի կովում: Զորամասերը մեկը մյուսի յետեից հանձնում են դիրքերը, լքում

ճակատը, խուճապային փախուստի դիմում: Դասալքությունը ծավալվում է, կանգ չառնելով ձեռնարկած վոչ մի միջոցի առաջ: Յերեւանի հրապարակում կառուցած կախաղանն էլ չի ոգնում: Իսկ Հայաստանում դասալքության համար մահապատժի որենքը գործողության մեջ եր դեռևս 1919 թվից: Գյուղացիությունը, ղորքը վոտքով դեմ են քվեարկում պատերազմին:

Հոկտեմբերի 30-ին ընկնում է Ղարսը: Դաշնակցական բանակի բախտը վորոշվում է Ղարսի դռների տակ: Տաճկական բանակը մոտենում է Ալեքսոլին—բաղխում Շիրակի դռները: Ընկնում է Հայաստանի տերրիտորիայի մեկ յերրորդ մասը: Նոյեմբերի 6-ին դինադադար է կնքվում: Տաճկական բանակի հրամանատարն ամսի 8-ին նոր պայմաններ է ներկայացնում—պահանջելով անադին բանակությամբ զենք ու դինամիթերը, յերկաթգիծ և այլն: Դաշնակցական Հայաստանը մերժում է այդ պահանջները, նոյեմբերի 11-ին վերսկսվում են ռազմական գործողությունները, տաճկական բանակի առաջխաղացման հետևանքով գլուխը կորցրած դաշնակցական Հայաստանն ստիպված է լինում լիակատար կապիտուլյացիայի յենթարկվել և հաշտություն խնդրել ավելի խայտառակ, ավելի ստրկական պայմաններով: Նոյեմբերի 18-ին կնքվում է յերկրորդ դինադադարը, 24-ին սկսվում են խաղաղ բանակցությունները:

Նոյեմբերի 11-ին, յերբ Ալեքսոլն արդեն գտնվում էր քեմալականների ձեռքին, կոմունիստական կուսակցության տեղական կազմակերպությունը բանտից ազատված կոմունիստների հետ միասին անցնում է իշխանության գլուխ, Սորհրդային իշխանություն հայտարարում, ընտրում կոմիտե և հեղկոմ: Նոյեմբերի 17-ին կուսակցության ընդհանուր ժողովից հետո ընկ. Արշակունին հավաքում է կուսակցության յերիտասարդ անդամներ և հին Սպարտակի կազմում յեղած ընկ. ընկ. Զրադացականյանին, Սաչատրյանին, Մինասյանին, Թ. Սաչիկոյանին և մի խումբ անկուսակցական յերիտասարդների և հիմք դնում կոմսոմոլի առաջին լեզալ կազմակերպության: Այդ ժողովում Աբշակուն

նին մի քանի խոսք և ասում կազմակերպության հետապնդած նպատակների և նրա առաջ դրված խնդիրների մասին, վորից հետո վողջունի խոսքով հանդես է գալիս կուս-քաղկոմիտեյի ներկայացուցիչ ընկ. Արշարունին: Ժողովին մասնակցողներն ընդամենը մոտ 18—20 հոգի էյին: Անկուսակցականների շարքում էյին ընկ. Ա. Մարջանյան, Ս. Ներսիսյան, վորոնք հետագայում մեծ ծառայություն մատուցեցին վոմսոմոլին: Կազմակերպությունը կրում էր բանվորագյուղացիական յերիտասարդության կոմունիստական միություն անունը: Միության կազմակերպչական բյուրոն գլխավորում էր ընկ. Արշակունին: Դեպոյի ամբողջ յերիտասարդ բանվորությունն առաջինը յեղավ, վոր ամբողջովին անցավ կազմակերպության գիւղը, դասնալով նրա պրոլետարական ուժեղ կորիզն ու հենարանը:

Հայաստանի հեղափոխական կոմիտեն նոյեմբերի 29-ին անցնում է Ղազախի ապստամբ գյուղացիության գլուխը, Հայաստանը հայտարարում խորհրդային և հաղթական Կարմիր բանակի դորամասերի աջակցությամբ շարժվում դեպի Յերևան: «Հայաստանի ապստամբ աշխատավոր ժողովրդի կամքով ու ցանկությամբ,—ասված է նոյեմբերի 29-ին իջևանում հրապարակած հեղկոմի դեկլարացիայի մեջ,— Հայաստանի կոմունիստական (բոլշևիկական) կուսակցությունն այսօրվանից Հայաստանը հայտարարում է Հայաստանի Սոցիալիստական Սորհրդային հանրապետություն»:

Յեղ ապստամբ խորտակվում է դաշնակցության գերիշխանությունը: Մեր յերկնակամարի վրա ծագում է կարմիր արշալույսը: Իր յեռամյա գոյությունը քաշ տալուց հետո տառալվում է հայկական բուրժուազիայի դիկտատուրան, տեղի տալիս Սորհրդային իշխանության: «Պարտված» մայիսը պսակվում է հաղթական նոյեմբերով: Արնաքած յեղած Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացիները յեղարական ձեռք են մեկնում Սորհրդային Աղբբեջանին բայրական ձեռք են մեկնում Սորհրդային Աղբբեջանին: Ռուսաստանի պրոլետարիատի հետ, սղառու դաշնակցած Ռուսաստանի պրոլետարիատի հետ, սղառու դաշնակցած Ռուսաստանի հովանու տակ կանգնում են մենուսակցական յերիտասարդների և հիմք դնում կոմսոմոլի առաջին լեզալ կազմակերպության: Այդ ժողովում Աբշակուն

Աղատագրված բանվորն ու գյուղացին թոժաված ռեակցիայի լուծը՝ ձեռնամուխ են լինում իրենց իշխանության կազմակերպման: Հայաստանի կոմունիստական մասսայական յերիտղարժման համար ստեղծվում է անսահման հնարավորություններ: Բանտերում հյուժվող Սպարտակի սակավաթիվ կադրերը հրապարակ են իջնում, անհախընթաց յեռանդով դիմում բանվորագյուղացիական յերիտասարդության զանգվածների կազմակերպման, զանգվածներ, վորոնք այնքան կարևոր դեր պիտի խաղային քաղաքացիական պատերազմում, սոցշինաբարության բնազավառում:

Նոյեմբերի 29-ից հետո Հայաստանի կոմյերիտ շարժումը մտնում է նոր հունի մեջ, նա կանգնում է լայն ճանապարհի վրա, նրա առաջ բացվում են աշխատանքի ու պայքարի անծայրածիր հորիզոններ: Նոյեմբերի 29-ից հետո նա դառնում է իսկական մասսայական ինքնուրույն շարժում, հանդիսանալով Անդրկովկասի և Ռուսաստանի կոմյերիտմիության անբաժան ջոկատներից մինը:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
1. Հայաստանը խորհրդայնացման ճանապարհին . .	5
2. Յերիտղարժումը դաշնակցական Հայաստանում	11
3. Սպարտակի ակունքները	22
4. «Անդրկովկասի ուսանող մարքսիստների միություն»-ից դեպի «Սպարտակ»	38
5. Պատերազմի և հեղափոխության տարիներին . .	47
6. Յերևանի Մարքսիստ-աշակերտների միությունը	53
7. Սպարտակը Յերևանում	59
8. Սպարտակի պառակտումը	66
9. Սպարտակը զավառներում	77
10. Սպարտակի Անդրկովկասյան կոնֆերանսը Բազում	81
11. Կուսակցության առաջին կոնֆերանսը	86
12. Ազրբեջանի խորհրդայնացումը և մարզկոմի դիմումը	92
13. Մայիսի 1-ը Յերևանում	95
14. Մայիսյան ապստամբությունը	98
15. Հայաստանի կազմակերպչական բյուրոն	104
16. Նոյեմբերյան հեղափոխությունը	108

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0189105

35 ԿՈՊ.

Цена 35 коп.

10056

Г. ДАНИЕЛЬЯН
Спартак в Армении

На армянском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР
Москва, центр, Никольская, 10.